

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

**№ 1.
2019**

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад*

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
н. и. ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
узви вобастаи АИ ҶТ,
д. и. ф. Раҳматуллозода Саҳидод

Дабирӣ масъул
Олим Бухориев

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари
маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992
37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Ҳайати таҳририя:

Абдучаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Маҳмадсӯф Имомзода

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов

(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Ҷӯрабек Назриев

(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Сайфиддин Назарзода

(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сагторзода (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Рачабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Хочамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019.

**Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.**

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 1.
2019

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и
литературы имени Абуабдулло Рудаки
Академии наук Республики
Таджикистан

Главный редактор
к. ф. н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
член- корр. АН РТ,
д. ф. н. Рахматуллозода Сахидод

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,
21, Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан, каб. 11,
редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почтаи
точик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сагторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамshedов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка и литературы имени
Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики
Таджикистан, 2019.

Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при
Президенте Республики Таджикистан.

Журнал зарегистрирован Минис-
терством культуры Республики
Таджикистан 15 апреля 2012 г. за №
0098/мч, перерегистрирован 12 ноября
2015 года за № 0095/мч и 7 сентября
2017 г. за № 023/ мч- 97.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСИ

Мирзоев С. Нақши пасванди –don//–dūn дар сохтани калимаҳои яғнобӣ.....	5
Муҳаббатов А. Фикру мулоҳизаҳои Ю.А.Рубинчик перомунӣ бархе масоили забон ва дастурнависии форсӣ.....	22
Мирзоёров Ф. Шарҳи вожаҳои ҳуҷҷатгузори дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷикӣ»-и Садриддин Айни 32	32
Носиров С. Мақоми иқтибосҳои туркӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои Фалғар.....	43
Темурова М. Назаре ба ибораҳои сифати феълӣ (дар асоси маводи «Куллиёт»-и С.Айни).....	50
Каримова Г. Баррасии вожаҳои мураккаби сечуза, ки ба бонку бонқдорӣ марбутанд.....	57
Ниезбоқиев О. Таҳлили омории ҷузъиёти сачъ дар «Гулистон»-и Саъдӣ.....	66
Мамадаминова З. Шабоҳати баъзе феълҳои забони ваҳонӣ ва забони яғнобӣ.....	73

АДАБИЁТШИНОСИ

Исрофилниё Ш., Бобоева З. Методикаи таълим ва таҳлили «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ	81
Маликзод А. Фирдавсӣ ва Дақиқӣ.....	89
Султонмамадова У. Симои зани озод дар ашъори устод Лохутӣ.....	109
Мурувватиён Ҷ. Нақши манзара (пейзаж) дар романи «Фирдавсӣ»....	116
Нодирова М. Ҷанбаи таърихии романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода.....	128

ФОЛКЛОРШИНОСИ

Раҳматуллоева Г. Маросими «Остонбарой» дар чаҳони Наврӯз.....	136
Қурбонхонова Н. Нишонаҳои тотемизм дар маросимҳои суннатӣ	143
Бухориев О. Тасвиргарӣ дар жанрҳои рубоӣ ва дубайтӣ.....	149

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Мирзоев С. Роль суффикса –don //–dun в словообразовании ягнобского языка.....	5
Мухаббатов А. Взгляды Ю.А.Рубинчика на некоторые языковые и грамматические проблемы персидского языка.....	22
Мирзоёров Ф. Комментарии терминов документирования в «Полутолковом словаре таджикского языка» Садриддина Айни..	32
Носиров С. Место тюркских заимствований в лексическом фонде Фалгарских говоров	43
Темурова М. О причастных словосочетаниях.....	50
Каримова Г. Исследование трехкомпонентных сложных слов, связанных с банком и банковским делом.....	57
Ниёзбокиев О. Статистический анализ элементов саджа в «Гулистон»-е Саади.....	66
Мамадаминова З. Сходство некоторых глаголов в ваханском и ягнобском языках	73

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Исрофилниё Ш., Бобоева З. Методика преподавания «Бахористон» Абдурахмона Джами.....	81
Маликзод А. Фирдоуси и Дакики	89
Султонмамадова У. Образ свободной женщины в поэзии устода Лахути.....	109
Мурувватиён Дж. Роль пейзажа в романе «Фирдоуси»	116
Нодирова М. Исторические аспекты романа Сотима Улугзода «Фирдоуси».....	128

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Рахматуллоева Г. Обряд «Остонбарои» в празднике Навруз.....	136
Курбонхонова Н. Признаки тотемизма в традиционных обычаях и обрядах.....	143
Бухориев О. Изобразительность в жанрах рубайи и дубейти.....	149

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК 491.55

НАҚШИ ПАСВАНДИ –DON//–DŪN ДАР СОХТАНИ КАЛИМАҶОИ ЯҒНОБӢ

Сайфиддин Мирзоев

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Яғнобиён аз қадимтарин сокинони Осиёи Миёна буда, забон ва фарҳангҳо то ба имрӯз нигоҳ доштаанд, ки он аз ақвоми бостонии эронинажоди мутамаддин - суғдиён барояшон ба мерос мондааст. Мардуми Суғди бостон дар масири роҳи Абрешим, ки роҳи васли тамадунҳои Шарку Ғарб дар замони бостон маҳсуб меёбад, қарор доштанд, аз ин ҷиҳат фарҳанги онҳо дар ташаккул ва тақомули тамаддуни башарӣ нақши муҳимме гузоштааст. Бинобар ҳамин, омӯзишу пажӯҳиши фарҳанги мардуми Яғноб, ки забонашон ягона ёдгории зиндаест аз гӯйишҳои суғдӣ ва акнун бар асари равандҳои ассимилятсионӣ батадриҷ бо забону фарҳангҳои ҳамсоя омезиш ёфта, зери ҳатари аз байн рафтан қарор дорад, дорoi аҳамияти бузург мебошад.

Имрӯз, ки ҳанӯз ин забон пойбарҷост, ниёз ба ҷамъоварӣ ва таҳқиқ дорад. Бо ин роҳу восита метавон ба қадри ҳол барои маҳфуз доштани умри тӯлонитар бахшидан барои он иқдомоте анҷом дод. Инчунин омӯзиши забони бостонии яғнобӣ, барои таҳқиқи ҷараёни инкишофи таърихӣ фарҳанг ва ҳам барои пажӯҳиши бархурдҳои тамадунҳои бостонии Шарку Ғарб дар рафти равобити таърихӣ онҳо ва таъйини ҷойгоҳи тамаддуни нажоди суғдиён дар тамаддуни ҷаҳон аз аҳамият ҳолӣ нест.

1.1. Маълумоти муқаддимотӣ. Вожасозӣ яке аз воситаҳои асосӣ ва муҳимми ғанӣ гардидани таркиби луғавии ҳар забон, аз ҷумла забони яғнобӣ, мебошад. Бештари вожаву истилоҳоти нав дар натиҷаи дигаргуниҳои сиёсиву иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмиву фарҳангӣ, даврҳои тӯлониву мухталифи таърихӣ, пешрафти илму техника ва технологияҳои ҳозиразамон бо бархе аз тағйироти таҳаввулоти вожасозӣ тибқи қонуну қоидаҳои дохилии рушду густариш ва сохти грамматикӣ забон ба вучуд меояд.

Яке аз роҳҳои пурмаҳсули вожасозӣ воситаи калимасозии морфологӣ буда, он дар навбати худ ба қисматҳои ҷудоғона тақсим мешавад. Бо суффиксҳо сохта шудани калимаҳо бахши

сермаҳсули вожасозии морфологӣ маҳсуб ёфта, навъҳои гуногуни калимаҳо ба вучуд омадаанд, ки доираи омӯзиш ва пажӯҳиши онҳо хеле васеъ ва доманадор мебошад.

Дар ин мақола танҳо дар бораи мавқеи пасванди **–don//–dūn** дар забони яғнобӣ маълумот ироа хоҳем кард, чунки ин масъала аз мадди назари донишмандони пешини яғнобшинос дур монда ва ё ин пасвандро ба гурӯҳи суффиксҳои бемаҳсул ворид кардаанд.

Бо вучуди он ки пасванди **–don** дар забони яғнобӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ каммаҳсултар бошад ҳам, дар сохтани шуморе аз вожаҳои хоси яғнобӣ нақши муҳим дорад ва аз ҷониби яғнобшиносони русу аврупоӣ ба қайд гирифта нашудааст.

1.2 Аҳамияти пажӯҳиши ин масъала иборат аз он мебошад, ки ин масъала ба таври мукамал мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Муҳимияти дар як мақолаи алоҳида таҳия ва таҳқиқ гардидани пасванди **–don//–dūn** дар он аст, ки ҳоло доираи истифодаи бархе аз вожаҳои бо ин суффикс сохташуда дар муҳити забонҳои дигар ё аз эҳтиётҷот берун мондан рӯз то рӯз танг шуда, қисме аз онҳо дар ҳоли аз байн рафтани мебошанд. Аз ин рӯ, ҷамъоварӣ ва пажӯҳиши чунин навъи вожаҳо сарвати гаронбаҳои забони яғнобӣ буда, дар асоси онҳо метавон захираи луғавии забонро такмил дод. Инчунин ин масъала ба таҳқиқи хусусиятҳои вожасозии лексикӣ, грамматикӣ ва пажӯҳиши масъалаҳои этнолингвистӣ ва мардумшиносӣ мусоидат мекунад.

1.3. Навгонӣ. Таҳқиқи вожаҳо бо пасванди **–don//–dūn** дар забони яғнобӣ яке аз масъалаҳои муҳим бошад ҳам, ба ҷуз аз баъзе ишораҳо мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, масъалаи мазкур дар чунин шакл бори нахуст таҳлил ва таҳқиқ мешавад.

1.4. Зарурати пажӯҳиш. Зарурати баррасии ин мақола аз он берун меояд, ки:

1) ин масъала, ба истиснои баъзе қайдҳои иҷмолӣ, таҳқиқ нашудааст;

2) пасванди **–don//–dūn** аз ҷониби бархе аз донишмандон, аз ҷумла А.Л.Хромов, ба гурӯҳи суффиксҳои бемаҳсул дохил карда шудааст, ҳол он ки чунин андеша саҳеҳ нест;

3) М.С.Андреев ва Е. М.Пещерева низ роҷеъ ба пасванди **–don//–dūn** дар китоби худ, махсусан қисмати луғатномаи он, ишорае накардаанд.

1.5. Дарачаи омӯзиш. Омӯзиш ва пажӯҳиши грамматика, махсусан қисмати морфология, аз солҳои 50-уми асри ХХ оғоз гардидааст. То ин давра ба таҳқиқи забони яғнобӣ

донишмандони аврупой ва рус дар мисоли В.Гейгер, Ҳ.Юнкер, С.И.Климчицкий, М.С.Андреев, Е.М.Пещерева, А.Л.Хромов, М.Н.Боголюбов ва дигарон машғул гардидаанд. Онҳо дар пажӯҳишҳои худ бештар ба масъалаҳои савтиёт, чамъоварии матнҳои фолклорӣ ва ташреҳи луғати он матнҳо тавачҷуҳ зоҳир намудаанд.

Аммо масъалаҳои вожасозӣ ба таври чудоғона, ба ҷуз аз баъзе корҳои иҷмолӣ, то ба ҳол мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Махсусан ба пасванди **-don // -dūn** ва вижагиҳои калимасозии он донишмандон камтар тавачҷуҳ намуда, онро ба қатори пасвандҳои бемаҳсул ворид кардаанд. Ин масъала аз мадди назари муҳаққиқини ватанӣ, аз ҷумла соҳибони забон, берун намонд. Пас аз солҳои 90-уми асри гузашта соҳибони забон худ вориди амал гардиданд. Чун лексика ва калимасозии забони яғнобӣ ба таври алоҳида ва мукамал омӯхта нашуда буд, аз ин сабаб устодон тавачҷуҳи олимони ҷавонро ба ҳамин самт равона карданд. Бинобар ҳамин, муаллифи ин сатрҳо ба таҳқиқи лексика ва калимасозӣ машғул шуда, рочеъ ба пасванди **-don // -dūn** ва мавқеи он дар сохтани вожаҳо дар асару мақолаҳои худ ишораҳои махсус дорад. Чуноне аз маводи дар ихтиёрдошта бармеояд, забони яғнобӣ аз вожаҳои, ки тавассути пасванди **-don // -dūn** сохта шудаанд, ғанӣ буда, бештари онҳо вожаҳои хоси яғнобӣ мебошанд. Инчунин бархе аз онҳо аз ҷиҳати шакл тоҷикӣ бошанд ҳам, вале дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ба қайд гирифта нашудаанд.

Суннатҳои маҳаллии мардуми Яғноб идомаи суннатҳои гузаштаи шарқии эронӣ, бавижа суғдӣ мебошанд. Аз ин рӯ, омӯзиши суннатҳои мардумӣ барои ташҳиси суннатҳои шарқии эронӣ дар ин минтақаи суғдизабон муҳиму судманд арзёбӣ хоҳад шуд.

Суннатҳои ҷолиби маҳаллӣ, махсусан ҳунарҳои мардумӣ: суннати хонасозиву қисматҳои он ва хӯрок додани ҳайвонҳои хонагӣ дар зарфҳои махсус дар Яғнобдара чун дар дигар минтақаҳои кӯҳистон, дорои махсусиятҳои хоси худ мебошанд.

Суннати хонасозӣ яке аз нишонаҳои ҳунари гузаштагони сокинони Яғноб дар тайи таърих ба шумор рафта, бисёр луғоти аслан хоси забони яғнобиро фаро гирифтааст, ки тавассути онҳо метавон аз суннатҳои бисёр қуҳани ин мардум маълумоти ҷолиб ба даст овард. Яке аз чунин вожаҳои суннатӣ, ки ба баҳши хонасозӣ ва қисматҳои он алоқаманд аст, калимаи **tebankčadūn** буда, бевосита ба мавзӯи пажӯҳиши мақолаи мо марбут аст.

Ин вожа аз чиҳати сохт аз се чузь: **tebank+ča+dūn** таркиб ёфта, калимаи асосӣ **tebank** мебошад, ки номи зарф аст. Чузьҳои дигар пасвандҳои шаклсоз ва маъносоз буда, аз номи зарф дар зинаи аввал тавассути суффикси **-ča** ҳаҷми он, яъне хурд будани зарф муайян карда шудааст. Дар зинаи дуюми вожасозӣ пасванди **-dūn** ба **tebankča** илова гардида, маънои нав гирифтааст.

Вожаи **tebankča** номи зарфи хурди чӯбин ва ё гилин (кӯзаҷа) бошад, **tebankčadūn** суфачае мебошад, ки дар дохили хонаҳои муваққатӣ, махсусан чарогоҳҳои тобигона, аз санг сохта мешуданд. Чунин суфачаҳо барои нигоҳ доштан ё гузоштани зарфҳо хизмат мекарданд. Ин калимаро А.Л.Хромов низ ба қайд гирифта, дар қисмати луғатномаи монографияи худ чунин шарҳ додааст: «**tebankčadūn** полка, сложенная из камней. Такие полки служат для хранения посуды, их обычно делают в помещениях, расположенных на летовках» [7, 182].

Ximirmoyadūn. Ин вожа бо вучуди он ки шакли тоҷикӣ дорад ва ҳама чузьҳои тоҷикӣ мебошанд, дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба қайд гирифта нашудааст. Вожаи мавриди пажӯҳиш аз чузьҳои **ximir** «хамир», **moya** «моя, хамиртуруш» ва пасванди **-dūn** «дон» таркиб ёфта, ба андешаи мо, ду зинаи калимасозиро аз сар гузаронидааст. Аввал аз вожаи **ximir** бо пайваст шудани вожаи муайянкунанда **moya** калимаи **мураккаби ximirmoya** ба вучуд омадааст, ки дар забони яғнобӣ дар ҳамроҳӣ маънои «хамиртурӯш»-ро дорад. Дар зинаи дуюми калимасозӣ бо ҳамроҳ гардидани пасванди **-dūn** лексемаи **ximirmoyadūn** сохта шудааст, ки тибқи қолабҳои суннати забон буда, маънои онро дигар кардааст. Яъне **ximirmoya** маънои «хамиртуруш»-ро дошта, пайвастани пасванди **-dūn** ба гирифтани маънои нав «зарфе, ки дар он хамиртурушро нигоҳдоранд» соҳиб шудааст.

Калимаи номбурда дар баҳши луғатномаи «Яғнобские тексты» сабт нагардидааст, вале ин вожа аз мадди назари муҳаққиқи забони яғнобӣ А.Л.Хромов дур намонда, ӯ онро дар қисмати луғатномаи монографияи худ ба қайд гирифтааст: **ximirmoyadūn** «сосуд, в котором хранят дрожжи» [7, 185].

Вожаи мавриди андеша дар забони яғнобӣ ба шакли «хамирмайдон» низ ба қор меравад, ки он дар «Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ» ба чунин сурат сабт гашта, ба таври зайл шарҳ ёфтааст: «ҷойи махсусе дар назди дегдони (танӯри) нонпазӣ, ки хамиртурушро нигоҳмедоранд» [4, 210].

Бо вучуди шакли тоҷикӣ доштани, ин вожа дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он сабт нагардида ва дар

гуфтори тоҷикӣ низ ба кор намеравад, аз ин рӯ метавон онро ба гурӯҳи калимаҳои хоси яғнобӣ ворид намуд.

Аз маводи дарихтиёрдошта маълум мешавад, ки мардуми кӯхистон, аз ҷумла яғнобиён, барои ҳайвонҳои хонагӣ зарфҳои махсуси хӯрокдихӣ доштаанд ва ин суннат аз фарҳанги волои ин мардуми бумӣ шаҳодат медиҳад. Он зарфҳо номҳои махсус дошта, тавассути пасванди **-don//dun** таркиб ёфта, ба ин ё он ҳайвони хонагӣ алоқаманд карда шудааст.

Xalabdon. Номи зарфи кӯханест, ки хӯрокҳои (таомҳои) зиёдатӣ ва хӯришҳои дигарро ба он андохта ва пас ба гову гӯсфанд ё дигар ҳайвонҳои хонагӣ дода мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки решаи калима, яъне **xalab** шакли вайроншудаи калимаи **xalopa** буда, дар алоҳидагӣ истифода намешавад ва маънои он ҳам равшан маълум нест. Мафҳуми он тавассути илова шудани пасванди **-don** муайян мегардад. Ин калима низ аз назари муҳаққикони пешини яғнобшинос дур мондааст. Бинобар ҳамин вожаи мавриди пажӯҳиш бори нахуст аз ҷониби муаллифи ин сатрҳо кашф гардидааст [4, 210].

Аз нигоҳи сохт худи калимаи **xalab** мураккаб буда, аз **xal** ва **ab** таркиб ёфтааст. Вожаи **xal** маънои «ифлос, чиркин, лойолуд»-ро дорад, ки бештар дар мавриди об истифода мешавад. Вожаи **ab** бошад, шакли вайроншудаи «об» (дар яғнобӣ **op** «**on**») буда, дар якҷоягӣ маънои «лойоб, оби лой»-ро ифода мекунад.

Шояд шакли бунёдии ин калима **xalop** буда бошад ва баъдан овозҳои «**o**» ба «**a**» ва «**p**» ба «**b**» табдил ёфта, сурати дигари он **xalab** ба вуҷуд омадааст.

Аз ин рӯ, бояд гуфт, ки маънои асосӣ ва луғавии калима дар реша буда, бо пайвастшавии калимаи дигар ё пасванду пешвандҳо вожаҳои нав сохта мешаванд. Масалан, вожаи мавриди пажӯҳиши мо **xalabdon** (= **xalopdon**)-ро мегирем, ки иборат аз се ҷузъ аст. Ҳар кадоме аз ин ҷузъҳо дорои маъноҳои луғавӣ ва грамматикӣ махсус мебошанд: **xal** агар маънои шакл ё рангро дошта бошад, **ab** (= **op**) манбаи ҳаёт аст ва пасванди **-don//dun** аз ин ду ҷузъ номи зарф сохтааст.

Мушоҳидаҳои шахсӣ нишон доданд, ки ба маънои **xalabdon**-и яғнобӣ дар гуфтори тоҷикони деҳаи Дарғи ноҳияи Айнӣ вожаи «**кошудон**» истифода мешавад.

Инчунин дар лаҳҷаи тоҷикони Масчоҳ ба маънои вожаи **xalabdon**-и яғнобӣ ва «**кошудон**»-и лаҳҷаи дарғӣ ин калима ба сурати «**кошчума**» мустаъмал будааст. Пасванди **-чума** дар лаҳҷаи Масчоҳ асосан бо исмҳои ифодакунандаи зарфият омада, пасванди **-don**-ро монад. Дар лаҳҷаи мардуми Масчоҳ калимаи

дигаре дар шакли «шукчума» роиҷ аст, ки он низ маънои вожаи «кошчума»-ро ифода мекунад, яъне «кошчума» ва «шукчума» бо ҳам синоним буда, метавонанд дар баъзе мавридҳо ба ҷойи ҳамдигар истифода шаванд.

Калимаи дигаре, ки марбут ба зарфҳои хӯрокдихии ҳайвонҳои хонагӣ алоқаманд аст, вожаи **laqdon// laqdon** мебошад.

Laqdon номи зарфест, ки дар он мардуми кӯҳистон танҳо ба сағ ӯ гурба обу хӯрок медиханд ва дар як ҷойи муайяне берун аз хона, дар гӯшаи ҳавлӣ гузошта мешавад. Дар бархе аз лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ин вожа бо номи «сагкоса» маъмул аст.

Решаи ин калима **laq** буда, асоси замони ҳозираи феъли **laqak** «лақидан, лақ-лақ кардан» мебошад. Маълум аст, ки бахше аз феълҳои марбут ба узвҳои даҳон, аз қабилӣ забон, дандон, лаб буда, гуногунранганд ва ҳар яке вазифаҳои муайяноро иҷро мекунанд. Феъли **laq** ҳам дорои вазифаи махсус буда, амал танҳо тавассути нӯги забон иҷро мегардад. Ин калима бештар дар мавриди ҳайвонҳои хонагӣ, ба вижа сағ ва пишак ба кор бурда мешавад. Чун сағ вақти хӯрдани об ва ӯ чизҳои моеъ бо нуги забон амалро иҷро мекунад, дар ин ҳолат садое ба сурати лақ-лақ берун меояд (ба гӯш мерасад). Бинобар ҳамин, метавон гуфт, ки ин феъл аз садоҳои тақлидӣ - овозӣ берун омадааст.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки яке аз вазифаҳои грамматикӣ пасванди **-don** дар забони ягнобӣ аз асоси замони ҳозираи феъл исми зарфият сохтан будааст ва ба ҳамин восита ба кӣ ва ӯ ба ҷӣ мансубият доштани он зарфро ба таври мушаххас (аниқ) муайян мекунад: **Kut-i tašna vi-ta, laqdon-iš op vid, žaw-ot.** – «Сағ ташна шудааст, ба зарфаш об рез, хӯрад».

Аз мушоҳидаҳои шахсӣ ва корҳои илмӣ майдонӣ ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки ҳоло бештари насли ҷавон ба маънои чунин навъи калимаҳо сарфаҳм намераванд. Сабаб дар он аст, ки замони пеш мардуми кӯҳистон барои сағ ӯ гурба ҷойи махсуси хӯрокхурӣ омода мекарданд ва ба онҳо танҳо дар он ҷой хӯрок медоданд. Ҳоло ин суннатҳо қариб аз байн рафтааст, бинобар ҳамин номи ин навъи зарфҳо низ охиста-охиста ба ёди фаромӯшӣ рафта доранд.

Асбобҳои рӯзгор низ яке аз қисматҳои муҳим буда, чанд вожае роҷеъ ба ин масъала ҳам ба мушоҳида мерасад. Масалан, калимаҳои **čirojdon, sinčidon, taškdon, nimakdon//nimakdun, čamadon(-dun)**. Ин калимаҳо, ки тавассути пасванди **-don** таркиб ёфтаанд, исмҳои зарфияти мушаххас сохтаанд.

Пасванди **-don** дар забони яғнобӣ, чун дар забони тоҷикӣ, исмҳои макон ва зарфияти мушаххас месозад: **taškdon, čiroydon, sinčidon, čakkadon, xalabdon, rangdon, (зарфият); saynakdon, sakidon, kahdon,** (макон ва ё анбори хонае, ки дар он коҳ, сайнак // **sakn: - sakin** саргин ҷой дорад).

Taškdon. **Taškdon** зарфи ҷӯбини лӯламонанд буда, дар дохили он **tašk** – «дук» нигоҳ дошта мешавад. **Tašk** ҷузъе аз ҷарҳаи ресандагӣ буда, тавассути он ришта (аз мӯйи гӯсфанд, буз ё пахта) ресанд. Вожаи **tašk** дар бархе аз забонҳои эронӣ бо тафовутҳои фонетикӣ (овозӣ) ба маънои дар забони яғнобӣ доштааш истифода мешавад. Масалан, дар забони курдӣ ба сурати **taši**, дар ормури ба гунаи **task** корбурд дорад [1, 333].

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи «дукдон» оварда шуда ва чунин шарҳу эзоҳ ёфтааст: «зарфе, ки тӯбҷаи дук ва ресмон дар он нигоҳ дошта мешавад» ва шохиде аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ оварда шудааст:

*Аз он ҳар яке пунба бурдӣ ба санг,
Яке дукдоне зи ҷӯби хаданг [6, 398].*

Аз ин ҷо ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки дастгоҳи ресандагии «ҷарҳа» бунёди куҳан дошта, дар тӯли таърих дар ҳамон шакли ибтидоӣ то ба рӯзгори мо расидааст. Аз мисраи шеърӣ А.Фирдавсӣ маълум мегардад, ки дукдон аз ҷӯби хаданг омода карда мешудааст, чунки ҷӯби ин дарахт бисёр саҳт аст ва аз он тир, найза ва зини асп сохта мешудааст. Инчунин аз шарҳи дар фарҳанг омада чунин ба назар мерасад, ки дар дукдон ҳам калобаи ришта ва ҳам дук мегузоштаанд. Аммо дар **taškdon**-е, ки мардуми Яғноб истифода мебаранд, дар дохили он танҳо дук нигоҳ дошта мешавад ва дар он чор дук ҷой мегирад.

Гарчанде вожаи **tašk** дар баҳши луғатномаи китоби «Яғнобские тексты» ба қайд гирифта шуда бошад ҳам, аммо калимаи **taškdon** аз мадди назари муҳаққиқони пешини яғнобшинос дур мондааст. Ин калима бори нахуст аз ҷониби худӣ соҳибони забон дар солҳои охир кашф гардида, мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Вожаи мавриди пажӯҳиш дар китобҳои муаллифи ин сатрҳо сабт гардида, бо мисолҳо шарҳу эзоҳ дода шудааст [4, 192; 3, 25].

Вожаи мазкур дар забони яғнобӣ ду тарзи талаффуз дорад, ки ин ҳам табдили овози садоноки «о» ба садоноки «у» аст. Дар гӯйиши шарқии забони яғнобӣ **taškdon** ва дар гуфтори ғарбии забони яғнобӣ **taškdūn** талаффуз мешавад: **I tašk-don-i tufor tašk-i**

jogah nos-či. – «Дар як дукдон чор (=чорто) дук чой мегирад»; **tašk-don-i tufor tašk-i ast, iš xor-it tifar.** «- Дукдон чор дук дорад (=дар дукдон чорто дук ҳаст), яктоашро ба хоҳарат деҳ».

Sinčidon. Решаи калима **sinčīn** «сӯзан» буда, тавассути пасванди **-don** аз он вожаи дигар сохта шудааст, ки маънои зарфиятро дорад, яъне «сӯзандон».

Вожаи **sinčindon** ё **sinčindūn** ҳам, мисли бархе аз калимаҳои бо пасванди **-don** сохташуда, дар пажӯҳишҳои ба анҷомрасидаи яғнобшиносони чи хориҷӣ ва чи ватанӣ ба мушоҳида намерасад. Танҳо гунаи дигари ин калима ба сурати **sinčīnmuna** дар фарҳангҳои нашрнамудаи муаллифи ин сатрҳо сабт шудааст [3, 180; 10,313].

Мушоҳидаҳои шахсӣ нишон медиҳад, ки ҳар ду шакл ҳам дар гуфтори мардуми Яғноб маъмул аст.

Решаи калима, яъне **sinčīn** дар бештари забонҳои эронӣ бо баъзе фарқиятҳои овозӣ мавриди истифода қарор дорад: *осет.-ирон. suin, диг. sojince, ишк. səum, štən, мунҷ. šizna, йигда. sinjo, афг. suzən, парачи. sičīn, белудж. sūčīn, suzin, šūzin* [1, 321].

Čiroydon. Шакли дигари ин калима дар забони яғнобӣ ба сурати **čiruydun** талаффуз мешавад. Ин калима дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ низ дар ду шакл: **чароғдон//чироғдон** омада, чунин шарҳу эзоҳ ёфтааст: «зарфи чароғи сиёҳ, ки дар он равшани зағир ва ғ. рехта мешавад» [6, 527].

Асоси калима «чароғ» ё «чироғ» буда, бунёди куҳан дорад ва дар матнҳои суғдӣ-буддой ба мушоҳида мерасад. Масалан, вожаи мавриди назар дар фарҳанги суғдӣ ба маънои «чароғ» дар чунин шакл омадааст: **cr”γ [čaray] cr’γ @ Parth cr’g** (Қариб, 1995, 3246).

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки калимаи «чароғ» бо ҳамин шакли бунёдии худ дар бархе аз забонҳои эронӣ ҳифз шудааст.

«Чароғдон» дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ низ роиҷ буда, ба чанд маъно ва дар чунин шаклҳо истифода мешудааст: **чирӯғдун //чърӯғдун** 1) чароғдон, чароғи сафолӣ, чароғи қадима, ки бо равшани зағир фурузон мешуд; 2) равшандони чароғ; чузӣ чароғи сиёҳ, ки дар он равшани зағир рехта мешавад; 3) чароғпоя, рафи тоқчай дар девор сохташуда (барои чароғмонӣ) [2, 841-842].

Бояд зикр кард, ки дар забони яғнобӣ вожаи **čiroydon** ё **čiruydūn** танҳо дорои як мафҳум аст, яъне «чароғе, ки тавассути керосин ё солярка фурузон карда мешавад». Мушаххастар карда гӯем, чароғдон қисматҳои ҷудоғонаи худро низ дорад (худӣ зарф, пилта, шиша...), ки дар маҷмӯъи яғнобиён онро **čiroydon** гӯянд, ки имрӯз ҳам мардами Яғнобдара аз чунин чарғдонҳои бунёди

хонаҳои худро равшан мекунад, бинобар ҳамин истеъмоли ин вожа дар забони яғнобӣ фаъол аст.

Дар забони яғнобӣ бо решаи **čiroγ** калимаи бисёрчӯзба ба номи **čiroγdonovezonkara** сохта шудааст, ки маънои «сими чароғовезӣ»-ро дорад. Ин калима дар баҳши луғатномаи китоби «Яғнобский язык» ба қайд гирифта шуда, чунин шарҳ ёфтааст: «проволка, при помощи которой лампа повешивается к потолку» [8, 165].

Čiroγdonovezonkara аз **čiroγ** (исм)+ **don** (пасванди зарфиятсоз)+ **ovezon** (кашол, овехташуда)+ **kar** (аз асоси замони хозираи феъли «кардан»)+**a** (пасванд) таркиб ёфта, аз панҷ чӯзб иборат будааст.

Аз калимаи **čiroγdon** чанд вожа ва ибораи дигар ба вучуд омадааст, ки маънои (ҷой) ва қисматҳои алоҳидаи онро нишон медиҳанд. Масалан, **čiroγdonmuna** «ҷойи гузоштани чароғ, ҷойи чароғмонӣ»; **čiroγdoni šiša** «шишаи чароғ»; **čiroγdoni pilita** «пилтаи чароғ» ва амсоли инҳо.

Čakkadon. Ин калима аз ду чӯзб **čakka** ва **don** сохта шудааст. Маънои ин калима халтаи махсусест, ки аз матоъҳои пахтагин (махсусан аз сон) дӯхта шуда, ба дохили он чурғот ё дӯғро андозанд ва дар ҷое овезанд. Дар натиҷа зардоби он чакида, аз он маҳсулоти ширии дигар бо номи **чакка** ҳосил мешавад.

Чӯзҳои вожаи мавриди назар аз нигоҳи баромад тоҷикӣ бошанд ҳам, аммо дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ сабт нагардидаанд. Бо вучуди ин аз мушоҳидаҳои шахсӣ ва озмоишҳои майдонӣ маълум мешавад, ки дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, ба вижа гуфтори мардуми Варзоб, ин калима дар ҳамин шакл ва маъно ба кор меравад.

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ шакли дигари ҳамин калима ба сурати **чак(к)ахалта** омадааст, ки аз ду чӯзби мустақилмаъно таркиб ёфтааст [6, 523].

Čakka чӯзби мустақилмаъно ва **-don** ҳамчун чӯзби ёрирасон аз исмҳои мушаххас исмҳои макон ва ё зарфият месозад.

Гунаи дигари **čakkadon** вожаи дӯғхалта мебошад, ки дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ роиҷ аст.

Чуноне ба мушоҳида мерасад, зарфи чаккатайёркунӣ дар ҳар минтақае бо номи махсуси худ мустаъмал аст, вале дорои як мафҳум мебошад.

Čamadon (-dun). маълум аст, ки калимаи **čamadon** вожаи тоҷикӣ буда, аз «ҷомадон» аст. Ин калима ба забони русӣ дар шакли «чемодан» қабул гардидааст. Баъдан вожаи мавриди андеша пас аз сайри таърихӣ боз ба забони тоҷикӣ ба сурати «ҷамадон» ворид гардидааст. Имрӯз дар забони яғнобӣ шакли **čamadon(-dün)**-и ин калима ба кор меравад.

Мо дақиқ гуфта наметавонем, ки **čamadon** ба забони яғнобӣ бевосита аз забони русӣ дохил шудааст ё тавассути забони тоҷикӣ.

Дар таҳқиқотҳои пешини яғнобишиносон ин калима низ аз мадди назар пинҳон мондааст.

Zahdon. Ин калима ба яке аз узвҳои бадани инсон ва ҳайвонҳо иртибот дошта, танҳо марбут ба чинсҳои занона (модина) мебошад, яъне ҷоест, ки насл дар он ҷо аз нутфаи чинси мардина ҳосил гардида, то рӯзи ба дунё омадан он ҷо ғизо мегирад. Бинобар ҳамин онро дар забони тоҷикӣ ва забони яғнобӣ «бачадон» ҳам мегӯянд.

Решаи ин калима аз асоси замони ҳозираи феъли «зах» буда, маънояш «заҳидан» аст. Ин феъл, гарчанде дар забони тоҷикӣ имрӯз мақоми худро аз даст дода бошад ҳам, дар захираи луғавӣ мавҷуд аст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи «заҳидан» ба ду маъно шарҳу эзоҳ ёфтааст: 1.таровидан, ҷӯш зада баромадан; 2.мач.зоида шудан, таваллуд ёфтан [6, 445].

Инчунин дар ҳамон ҷо решаи он, яъне «зах» ба се маъно: 1.маҳаллаи ҷӯш зада баромадани об; 2.мач. зоидан, зоиш, вазъи ҳамл; 3.мач. нутфа, бача омадааст.

Вожаи **zahdon//zahdun** бунёди қадима дошта, дар забони суғдӣ дар ҷунин шакл ва маънӣ ба кор мерафтааст: **z'kōn'k [zāk-dānē] @ <*zahaka-dāna** –«рахм, бачадон, захдон» [9, 1995, 11140].

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки калимаи «захдон» аз решаи эронии **zahaka-dāna** манша гирифта, дар забонҳои эронии миёна, ба вижа суғдӣ ба гунаи **zāk-dānē** даромадааст. Баъдан дар бархе аз забонҳои эронии нав, дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва яғнобӣ, ба шакли «захдон//захдун» **zahdon** ё **zahdun** таҳаввул ёфтааст.

Вожаи **zahdon** дар китоби «Яғнобские тексты» ба маънои «матка» шарҳ дода шудааст [1].

Дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар шаклҳои «захдун, задун, зедун» ба маънои «ҷанин, бачадон, нутфагоҳ» омадааст [6, 270].

Ҳамчунин маънои дигари вожаи «**zah**» дар забони яғнобӣ обест, ки аз марғзорҳо берун меояд ва ранги он об тиллоранг, сурхча буда, оби ғайришомиданист.

Ҳамин тавр, ҳамаи он маъноҳо аз нигоҳи мантиқ вобастагӣ бо ҳам доранд ва ҷолиб он аст, ки ин вожаи куҳанбунёд бо баъзе тағйиротҳои овозӣ (фонетикӣ) асолати таърихӣ худро бо маъноҳои бунёдӣ дар баъзе забонҳои эронӣ ва ғӯйишҳои он ҳифз кардааст, ҳарчанд бештари насли ҷавон ва миёнаи тоҷик ба маънои калимаи **zahdon** сарфаҳм намераванд.

Калимаҳои **zahdon** ва **bačadon** бо ҳам муродиф буда, метавонанд дар баъзе маврид бар ивази якдигар ба қор раванд. Бо вучуди ин, дар забони яғнобӣ вожаҳои номбурда қорбурди махсус доранд, ки албатта, вижагии дар қадом маврид, дар қадом ҳолат истифода намудани онҳоро танҳо соҳибзабони хушзавқ дарк мекунад. Масалан, агар вожаи **zahdon** бештар дар мавриди ҳайвонҳои хонагӣ маъмул бошад, муодили он **bačadon** дар мавриди инсон истифодаи зиёдтар дорад: **Zaifa-i agar bačadon-š tim xunuk nos-ot pulla na-kun-či.** – «Занро агар бачадонаш ҳам хунук гирад, кӯдак намекунад».

Nawdon. Решаи ин калима **naw** буда, дар забони яғнобӣ ба маъноҳои «нови осиеб; дара» роиҷ аст. Дар забони яғнобӣ дар танҳои **naw** талаффуз шуда, бо илова гардидани пасванди **-don** овози «о» ба овози «а» табдил меёбад, яъне **nawdon**. Маънои асосии **nawdon** зарфест (аз чӯби дохилаш кофташуда, ё аз масолеҳи филизӣ, азбестӣ), ки аз дохили он об қорӣ мешавад; новшара, ки дар боми манзилҳои истиқоматӣ ва ғайриистикоматӣ гузошта мешавад, то оби барфу борон аз дохили он гузашта ба қойи муайян резад.

Аз вожаи **naw** тавассути пасванди **-a** вожаи нав сохта шудааст, ки бо он зироатҳои ғалладона, амсоли гандум, чав, мушунг(мулк) тоза карда мешавад: **nawa**.

Вожаи **nawa** аз назари донишмандони яғнобшинос М.С.Андреев, А.Л. Хромов дур намондааст. Онҳо ин калимаро дар баҳши луғатномаи китобҳои худ қой додаанд. Масалан, муаллифони китоби «Ягнобские тексты» вожаи **nawa** 1. жолоб, деревянное корито: **nawai karak** очищать зерно или горох от мелких камней; 2. *сод.* -ман. **n'w** трясти, встряхивать [1, 296].

А. Л. Хромов ин калимаро дигархелтар маънидод кардааст: **nawa** люлька, сплетённая из веток [8, 175].

Аз ҷиҳати баромад калимаи **naw**, ки аз ин асос вожаҳои **nawa**, **nawdon**, **nawakara** сохта шудааст, бунёди қуҳан дошта, дар матнҳои суғдӣ ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар фарҳанги суғдӣ айнан дар шакли яғнобиаш омада, дорои чунин маъноҳо будааст: **n'w [nāw]** – «киштӣ, нов» маънои дигараш «такон додан, ларзондан, навидан» будааст.

Дар асл ин калимаҳо аз рӯи мантиқ, аз нигоҳи шакл ба ҳам шабоҳат доранд, яъне киштӣ, дара низ ба «нов» ё «нова» монанд мебошанд. Тафовут дар он аст, ки киштӣ дар рӯи об ё зери об ҳаракат мекунад, дара мавзъ аст ва беҳаракат аст, нова бошад, ҳамчун номи асбоби (дастгоҳи) ғаллатозакунӣ маъмул гаштааст. То имрӯз мардуми Яғноб аз ин дастгоҳ истифода мебаранд.

Муштаракоти маъноии дигар дар он аст, ки дар вақти тоза кардани ғалла **nowa**-ро ба ин тарафу он тараф тақон медиҳанд, меларзонанд, то чизҳои зиёдатӣ аз ғалла ҷудо шаванд.

Вожаи наво, ки аз **naw** тавассути пасванди **-don** сохта шудааст, дар қисмати луғатномаи ЯТ дар ду шакл омада ва чунин маънӣ ёфтааст: **nowdon// nawdon** –«водосточный жёлоб» [1, 296].

Ҳоло ин калима дар забони яғнобӣ бештар ба гунаҳои **nawdon** ва ё **nawdūn** мустаъмал аст.

Qurdon. Ин калима марбут ба бучулбозон буда, зарфест, ки бучулбозон бучулҳои худро дар он нигоҳ доранд. Решаи калима **qur** буда, дар алоҳидагӣ маънои луғавӣ надорад. Танҳо дар мавриди бо пасванди **-don** омадан маънои калима муайян мешавад. Дар забони яғнобӣ вожаи **qurdon** ҳам ба маънои асли ва ҳам ба маънои маҷозӣ истифода меёбад. Маънои аслиаш «бучулдон; зарфе, ки дар он бучул анҷом кунанд» ва маънои маҷозиааш «ҳалқ» аст: **qurdon-t suxtax čo, ipti op-i žawak-t ast? – «Ҳалқат сӯхтааст чӣ, ин қадар об нӯшидан дорӣ?»**

Ҳоло дар забони имрӯзаи яғнобӣ маънои аслии он мақоми худро аз даст додааст, чунки бачаҳо дигар бучулбозӣ намеkunанд, аз ин рӯ, маънои он ҳам кӯҳна шуда, оҳиста-оҳиста аз байн меравад. Баръакси маънои асли маънои маҷозии ин вожа дар гуфтори мардуми яғнобӣ қорбурди фаровон дорад. Ин калима бештар дар мавриди қасоне гуфта мешавад, ки об ё ҷой хеле зиёд нӯшанд.

Ҳамин тавр, забон падидаи ҷамъиятӣ буда, бархе аз калимаҳо тағйир меёбанд ё вожаҳои фарохӯри замон ба вучуд меоянд, маънои наво пайдо мекунанд ва аз нобудшавӣ раҳой меёбанд. Аз ин ҷиҳат вожаи **qurdon** аз эътибор соқит нашуда ва ё аз ривоч наафта, баръакс дар ривоч аст, танҳо ба маънои дигар.

Албатта, фарҳанги ҳар забон, аз ҷумла забони яғнобӣ низ, набояд аз чунин тағйироту таҳаввулот дар қанор бошад.

Saynakdon. Бархе вожаҳо, ки бо пасванди **-don** сохта шудаанд, марбут ба истилоҳоти қорводорӣ, ба вижа қисмати сӯзишвории он, дахл доранд. Аз ҷумла вожаи **saynakdon** ҳам яке аз он калимаҳост, ки маънои мақоми захираи саргин (таппак)-ро дорад, яъне «саргиндон». Дар забони яғнобӣ ин калима дар шаклҳои **saynakdūn** ва **sakndun** низ истифода мешавад. Дар бархе аз лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба мафҳуми «саргинхона» маъмул аст.

Вожаи дигаре, ки ба ин қисмат оғро метавон дохил кард, **guhdon** мебошад. **Saynak** агар шакли хушкшуда аз ахлооти гову гӯсфанд бошад, **guhdon** навои ашӯи хоми саргин аст, ки дар фасли зимистон дар ҷойи муайяне захира қарда мешавад.

Ин калима аз нуқтаи назари яғнобшиносҳои пешин берун монда, мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Ҳатто Г.Неъматов, ки рисолаи номзодиаш бевосита ба мавзӯи лексикаи чорводории забони яғнобӣ бахшида шудааст ва худ соҳиби ин забон аст, вожаҳои номбурдари ба риштаи пажӯҳиш нақшидааст.

Аз ин ҷиҳат ин калимаҳои соҳаҳои чорводорӣ бори нахуст аз ҷониби муаллифи ин сатрҳо таҳлилу таҳқиқ мешаванд. Инчунин дар фарҳангҳои нашршудаи муҳаққиқ низ вожаи **saynakdon** сабт гардида, аммо калимаи **guhdon** наомадааст. Ин калима дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ҳам ба қайд гирифта нашудааст. Бо вучуди ин дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, ба вижа гӯйиши мардуми Варзоб, мустаъмал аст.

Шояд яке аз сабабҳои ба қайд нагирифтани ин калима аз ҷониби мурағибони фарҳангҳо номуносиб ё вожаи ғайри адабӣ ҳисобидани он бошад. Аммо дар фарҳанг ҳамаи калимаҳо (боадабона ё беадабона) бояд сабт карда шаванд, аз онҳо набояд ор кард, чунки онҳо боигарии фонди луғавии забони мо мебошанд, новобаста аз маънои мусбат ё манфӣ доштани онҳо. Инчунин дорои хусусиятҳои мардумшиносӣ ва этнолингвистӣ мебошанд ва муҳимияти пажӯҳиши онҳо низ дар ҳамин аст.

Дар бахши луғатномаи китоби «Яғнобские тексты» се шакли дигари калимаи **saynakdun** ба маънои «помещение, где складывают кизяки» омадааст, ки иборатанд аз: **sakin-katak**, **sakin- muna**, **sakinxuna** [1, 333]. Дар робита ба шаклҳои калимаи **saynakdun** бояд хотирнишон кард, ки маънои калимаҳои зикршуда аз нигоҳи ҳаҷм фарқ доранд. Масалан, **sakin-katak** аз се ҷузъ (**sakin** саргин, **kat** хона, **-ak** пасвандест оид ба нишонаи хурдӣ) иборат буда, маънояш «саргинхонача» аст. Вожаи дуҷузъ **sakin- muna(sakin+ mun+a)** аз исм, асоси замони ҳозираи феъли тун «мон» ва пасванди **-a**, ки аз исм ва феъл исми макон сохтааст, таркиб ёфта, маънояш «ҷое, ки саргин гузошта мешавад» мебошад. Гунаи сеҷузъ **sakinxuna** аз вожаи яғнобии **sakin** ва калимаи тоҷикии **xuna**(=хона) ба вучуд омада, маънои «саргинхона»-ро дорад.

Ҳамин тавр, аз гунаҳои номбурда шакли **saynakdon (-dun)** дар забони яғнобӣ маъмултар буда, суратҳои дигар низ дар гуфтори шахсони ҷудоғона ба мушоҳида мерасад.

Sangdon. Ин калима ба узви бадан марбут буда, хоси баъзе паррандаҳо мебошад. Вожаи **sang-don** дар фарҳангҳои тоҷикӣ ва форсӣ сабт гардида, шарҳу эзоҳ ёфтааст.

Дар ин калима пасванди **-don** аз *sang* вожаи дигар сохтааст, ки маънои зарфиятро дошта, танҳо ба узви бадани бархе аз паррандаҳо ва муҳрадoron алоқаманд аст.

Дар забони яғнобӣ ҳам ин калима дар шаклҳои **sangdon**, **sangdun**, **sankdon** роиҷ мебошад. Решаи ин калима **sang** дар забони яғнобӣ дар шакли танҳо ба гунаи **sank** талаффуз мешавад. Ин ҷо тафовути овозӣ, яъне бадалшавии овозҳо ба мушоҳида мерасад. Овози пасизабонӣ ва ҷарангдори «д» ба овози пасизабонӣ ва бечаранги «к» табдил ёфтааст.

Вожаи мавриди назар дар фарҳанги суғдӣ айнан дар шакли тоҷикиаш омадааст: **sng [sang] @ <AV. Asənga [9, 8855, 8857].**

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки вожаи **sang** бунёди куҳан дошта, барои бештари забонҳои эронӣ муштарақ аст. Аз ин рӯ мо гуфта наметавонем, ки калимаи **sang** аз забони тоҷикӣ ба яғнобӣ иктибос шудааст.

Sinčindon. Решаи калима **sinčīn** «сӯзан» буда, тавассути пасванди **-don** сохта шуда, дар пажӯҳишҳои баанҷомрасонидаи яғнобшиносони ҷи хоричӣ ва ҷи ватанӣ ба мушоҳида намерасад. Танҳо гунаи дигари ин калима ба сурати **sinčīnmuna** дар фарҳангҳои нашрнамудаи муаллифи ин сатрҳо сабт шудааст [3, 180; 4, 313].

Мушоҳидаҳои шахсӣ нишон медиҳад, ки ҳарду шакл ҳам дар гуфтори мардуми Яғноб маъмул аст.

Решаи калима, яъне **sinčīn** дар бештари забонҳои эронӣ бо баъзе фарқиятҳои овозӣ мавриди истифода қарор дорад: осет-ирон, **sajin**, диг. **sajince**, ишк. **sətum**, **štən**, мунҷ. **šizna**, йидга **šinjo**, афғ.-вапеци **suzən**, парачи **sičīn**, белудж. **sūčīn**, курд. **suzin**, **šuzīn** [1, 321].

Дар забони яғнобӣ калимаҳои умумитоҷикии шакардон, намакдон, қаҳдон бо баъзе тафовутҳои овозӣ мустаъмаланд. Вожаи **namakdon** дар забони яғнобӣ ба шаклҳои **nimakdon** ё **nimakdun** низ истифода мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки шакли **nimakdun** марбут ба лаҳҷаи ғарбии забони яғнобӣ буда, **namakdon** хоси лаҳҷаи шарқии яғнобист.

Дар баъзе калимаҳо байни лаҳҷаҳои яғнобӣ садоноки «а» ба садоноки «i» ва садоноки «o» ба садоноки «y» табдил меёбанд, ки ин гуна тағйиротҳоро метавон тағйиротҳои лаҳҷавӣ номид. Яъне ҷунин тағйиротҳои овозӣ яке аз нишонаҳои тафовути лаҳҷаҳои забони яғнобӣ (шарқӣ аз ғарбӣ) мебошад. Албатта, на дар ҳамаи калимаҳо, балки дар баъзе калимаҳо. Барои тақвияти андешаҳои худ метавон чанд мисол овард, ки барои муҳаққиқон аз манфиат холӣ нест:

Лаҳҷаи шарқӣ	Лаҳҷаи ғарбӣ	Тоҷикӣ
namak	nimak	намак
daros	diros	дос
namodin	nimodin	моҷи ҷурғотхобонӣ
davar	divar	дар
xaram	xiram	хирман
xapar	xipar	хабар

Аз калимаҳои бо пасванди **-don** сохташуда маълум мегардад, ки ин пасванд дар забони яғнобӣ бемаҳсул набуда (чуноне А.Л.Хромов пасванди **-don**-ро каммаҳсул қаламдод кардааст), балки дар сохтани калимаҳо истифодаи фаровон доштааст, новобаста аз баромадашон.

Аз рӯи баромад калимаҳои таҳқиқшударо метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард:

1. Калимаҳои хоси яғнобӣ: **qurdon, zahdon, taškdon, saynakdon, sinčindon, laqdon, xalabdon, čiroydon, tebankčadun.**

2. Калимаҳои умумитоҷикӣ: **sangdon, jiyildon, šakardon, namakdon, kahdon, navdon.**

Инчунин чанд калимаи дигар мавҷуд аст, ки ба ғайр аз забони яғнобӣ дар ин ё он лаҳҷаи забони тоҷикӣ дар шакли яғнобиашон ба кор мераванд: **čakkadon, guhdon.**

Чунин калимаҳое, ки бо пасванди **-don (-dun)** сохта шудаанд, дар забони тоҷикӣ, гӯйишҳои он дар забони яғнобӣ низ хеле маъмуланд. Бинобар ҳамин, метавон гуфт, ки гарчанде оид ба ин масъала баъзе пажӯҳишҳо ё ишораҳои ҷудогона шуда бошанд ҳам, аммо бархе аз онҳо (бештари онҳо дар забони яғнобӣ) аз доираи омӯзиши таърихи рушду такомули забон дар канор мондааст.

Аз маводи дарихтиёрдошта маълум мешавад, ки пасванди **-don (-dun)** дар сохтани калимаҳои яғнобӣ мавқеи муҳим доштааст. Ин навъи калимаҳо бештар аз ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ - исм ва феълҳо сохта шудаанд:

1. Аз исм: **tašk-don, šinčin-don, čiro-don, namak-don, saynak-don, šiyohi - don** ва ғ.

2. Аз феъл: **laq-don.**

Хулоса. Аз таҳлил ва баррасии пасванди **- don //-dun** дар вожаҳои, аз ҷумла дар забони яғнобӣ метавон ба таври умум ба чунин натиҷа расид:

1. Пажӯҳиши вожаҳои бо пасванди **-don** сохташуда яке аз масъалаҳои мубрами забони яғнобӣ мебошад, чунки бештари ин навъи калимаҳо суннатӣ буда, ба таври умум матолиби зиёди гузаштаи ин мардумро фаро мегиранд.

2. Аз маводи мавриди пажӯҳиш чунин ба мушоҳида мерасад, ки дар луғати забони яғнобӣ унсурҳои гуногуни таърихиву суннатӣ маҳфуз мондаанд ва онҳо ба ҳайси намуна аз гузаштаи дури ин забон талаққӣ мешавад.

3. Вожаҳои бо пасванди **-don** таркибёфта аз ҷиҳати фарогирии бахшҳои гуногун хеле ҷолибу рангин мебошанд. Бештари ин вожаҳо ҳамчун калимаҳои суннатӣ натавонанд барои забони яғнобӣ, балки барои омӯзиши фарҳанги миллии мардумони эронитабор аҳамияти махсуси илмӣ доранд.

4. Ҳамчунин андешаи бархе аз донишмандони яғнобшинос дар хусуси бемаҳсул будани пасванди **-don // -dun** беасос мебошад. Чуноне аз маводи мавриди пажӯҳиш маълум мешавад, бо пасванди **-don // -dun** дар забони яғнобӣ вожаҳои зиёде сохта шудаанд, ки нишонаи пурмахсулии онро нишон медиҳанд.

Китобнома

1. Андреев М.С., Пещерева Е.М. Ягнобские тексты с приложением ягнобско-русского словаря, составленного М.С. Андреевым, В.А. Лившицем. Москва.- Ленинград, 1957. -

2. Махмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. Душанбе: Пайванд – 2012. -946 саҳ.

3. Мирзозода С., Алавӣ Б. Дастури забони яғнобӣ. Душанбе, 2008. – 254 саҳ.

4. Мирзозода С. Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ. Душанбе, 2008.- 279 саҳ.

5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. /ФЗТ. -М.,1969. – 445 саҳ.

6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. 2. Душанбе, 2008.- 949с. 944 с.

7. Хромов А.Л . Историко лингвистические исследования Ягноба и Верхнего Зеравшана (Докторская диссертация). –Душанбе, 1970. -414 стр.

8. Хромов А.Л . Ягнобский язык.- М., 1972. -206 стр.

9. Gharib B. Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English) / Tehran, 1995.

10. Mirzozoda S. Farhangi yagnobi-tojiki-anglisi. Dushanbe: Devashtich. 2008.- 435page.

НАҚШИ ПАСВАНДИ **-DON // -DUN** ДАР СОХТАНИ КАЛИМАҲОИ ЯҒНОБӢ

Дар ин мақола танҳо вожаҳои мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудаанд, ки онҳо бо пасванди **-don // -dun** таркиб ёфтаанд.

Ҳадафи асосии ба риштаи пажӯҳиш кашидани ин масъала аз он иборат мебошад, ки ин масъала аз мадди назари донишмандони пешини яғнобшинос дур мондааст ва ё ба он тавачҷух зоҳир накардаанд. Ҳатто бархе аз донишмандон, аз қабилӣ яғнобшиноси варзида А.Л.Хромов, суффикси номбурдари ба қатори пасвандҳои бемаҳсул ворид намудааст. Аз маводи ҷамъоварда ва мавриди таҳқиқ маълум гардид, ки баръакси андешаи А.Л.Хромов пасванди **-don // -dun** на бемаҳсул, балки пурмаҳсул будааст.

Бо ин пасванд вожаҳои зиёде сохта шудаанд, ки бархе аз онҳо ҷиҳати шакл тоҷикӣ ба назар расанд ҳам, дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он ба қайд гирифта нашудаанд бинобар ҳамин, бештари ин навъи калимаҳо ҳосил забони яғнобӣ буда, ба фарҳангу суннатҳои маҳаллии ин мардум алоқаманданд.

Вожаҳои калидӣ: забони яғнобӣ, пасванди **-don**, вожасозӣ, химирмоядон, сӯзандон, дукдон, чомадон, чаккадон, захдон, навдон, саргиндон, сангдон, намақдон, лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ.

РОЛЬ СУФФИКСА –DON // –DUN В СЛОВООБРАЗОВАНИИ ЯҒНОБСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриванию и анализу подвергнуты лишь те слова, которые образованы посредством суффикса **don //dun**. Главной целью рассмотрения этого вопроса является то, что он оставался вне поля зрения яғнобологов, либо они не обращали внимание на него. Некоторые из них, в том числе известный яғноболог А.Л.Хромов, даже включали названный суффикс в ряд непродуктивных суффиксов. Собранный и исследуемый материал свидетельствует об обратном, т.е. о том, что суффикс **don //dun** является многопродуктивным.

Посредством этого суффикса образовано множество слов, некоторые из них по форме хотя и кажутся таджикскими, однако не зафиксированы в словарях таджикского языка и его диалектов. Поэтому, большинство из этих слов присущи яғнобскому языку и связаны с культурой и традициями этой народности.

Ключевые слова: яғнобский язык, суффикс **-don**, словообразование, химирмоядон, сӯзандон, джомадон, чаккадон, захдон, навдон, саргиндон, сангдон, намақдон, диалекты таджикского языка.

THE ROLE OF SUFFIX –DON // - DUN IN THE WORD- FORMATION OF YAGHNOB LANGUAGE

In this article the words, which formed by the suffix **don // dun**. The main purpose of considering this issue is remained out of sight of the Yaghnob scholars, or they did not pay attention on it. Some of the Yaghnob scholars as well as, the well-known A.L. Khromov, even included the named suffix in a

number of unproductive suffixes. The collected and studied material indicates the opposite, it means that *don/dun* is a multi-product suffix.

Using this kinds of suffix, a multitude of words are formed, some of them in their form seems to be Tajik, but they are not recorded in the dictionaries of the Tajik language and its dialects. Therefore, most of these words are inherent in Yagnob language and are associated with the culture and traditions of this nation.

Key words: Yagnob language, suffix *-don*, word formation, himrmyadon, suzandon, jomadon, chakkadon, chiddon, navdon, sargindon, sangdon, namakdon, dialects of the Tajik language. ROLE OF

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин - мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 919 80 38 20, e-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин - заведующий отделом языка Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 919 80 38 20, e-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin - Head of the Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature by name Rudaki, Candidate of Philology Sciences, Ph.: +992 919 80 38 20, E-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

УДК: 491.3 М-95

**ФИКРУ МУЛОҲИЗАҶОИ Ю.А.РУБИНЧИК ПЕРОМУНИ
БАРҲЕ МАСОИЛИ ЗАБОН ВА ДАСТУРНАВИСИИ ФОРСӢ**

Муҳаббатов Абулфазл

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нахуст мо аз ин асари пурарзиш ва пурҳаҷми Ю.А. Рубинчик он нукотеро мавриди баҳрабардорӣ қарор додаем, ки ба назари мо муртабит ба корномаи ӯ ҳастанд. Ин нукта қобили таъкид аст, ки ин таълифи Ю.А.Рубинчик бунёди буда, ба назар мерасад, ки то ба ҳол ҳеч як таълифи дигар ба ин андоза фарогири тамоми паҳлуҳои дастурии забони форсӣ, чи дар забоншиносии ҳуди Эрон ва чи берун аз он, таълиф нашудааст. Дар аннотатсияи ҳуди китоб чунин омадааст: «Грамматика современного персидского литературного языка» представляет собой капитальное монографическое исследование, неимеющее аналогов ни в отечественной, ни в зарубежной иранистике. Основанная на большом фактическом материале, работа является самой полной грамматикой

персидского языка, не только учитывающей его изучения в России, но и предлагающей оригинальные новые решения спорных вопросов персидской морфологии и синтаксиса». Ин чо овардани такрибан ҳамаи аннотатсия танҳо ба хотири он аст, то дарк карда шавад, ки таълифоти пураарзише дар бораи сарфу наҳви забони форсӣ сурат гирифтааст.

Фикру назари Ю.А.Рубинчик оид ба омилҳое, ки боиси забони миллӣ шудани забони форсӣ гардиданд.

Ю.А.Рубинчик дар ин бахши асари худ нахуст ба таърихи давраи бостон даст зада, таъкид мекунад, ки забони форсӣ аз рӯи аломатҳои генетикӣ, фонетикӣ ва лексикӣ-грамматикии худ ба гурӯҳи хонаводаи ҳинду-аврупоӣ дохил мешавад. Ба назари Ю.А.Рубинчик забонҳои гурӯҳи эронӣ ду навъи умдаи гурӯҳбандиро ба худ иҷоза медиҳанд: 1) бар асоси рушди таърихӣ ва меъёрҳои таърихӣ; 2) бар асоси аломатҳои таърихӣ-лаҳҷавӣ ва фонетикиву грамматикӣ.

Ю.А.Рубинчик чунин мешуморад, ки забонҳои эронӣ аз рӯи рушди таърихӣ ба се зергурӯҳ тақсим мешаванд: эронии бостон (авастӣ, форсии бостон, сакӣ ё скифӣ, мидӣ); эронии миёна (форсии миёна, парфиянӣ, бохтарӣ, сугдӣ, хоразмӣ); эронии нав (форсӣ, тоҷикӣ, дарӣ, пушту, балучӣ, курдӣ, тотӣ, толишӣ, гелонӣ, мозандаронӣ, осетинӣ, ягнобӣ, забонҳои помирӣ).

Ю.А.Рубинчик меҳру муҳаббатеро, ки нисбат ба забони форсӣ дорад, ҳамон қадар ба забони тоҷикӣ низ иброз медорад.

Ӯ меғӯяд, ки забони форсии имрӯза ба зергурӯҳи ҷанубу ғарбии забонҳои эронӣ дохил мешавад ва ба ин зергурӯҳ ҳамчунин забонҳои тоҷикӣ, дарӣ, тотӣ, бохтарӣ ва лаҳҷаҳо ё ғӯишҳои лурӣ, ағлаби ғӯишҳои Форс, лаҳҷаи кумзарӣ низ шомил ба ин зергурӯҳанд. Ю.А.Рубинчик таъкид мекунад, ки забонҳои форсӣ, тоҷикӣ ва дарӣ забонҳои хеши ба ҳам наздик мебошанд, зеро онҳо аз як сарчашма – забони адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ тулӯъ кардаанд. Чунин натиҷагирии ин донишманди шинохта ҳадди ақал аз ин нуктаи назар қобили таваҷҷуҳ аст, ки ӯ аз маъдудтарин донишмандонест, ки истилоҳи «адабиёти классикии форс-тоҷик»-ро ба қор мебарад.

Баъдан, Ю.А.Рубинчик иброз медорад, ки пас аз истилои арабҳо Эронро дар қарни VII забони расмӣ кишвар забони арабӣ шуд ва ин омил таъсири амиқе ба рушди баъдии забони форсӣ гузошт, ки фарогири сохтори лексикиву семантикӣ, овой ва дастурӣ буд.

Нахустин осори хаттӣ ба забони форсӣ дар қарни IX, дар даврони ҳукмронии хилофати арабҳо, пайдо шудаанд, ки дар он

даврон дар осори хаттӣ чун پارسی – pārsī (шакли муаррабаш فارسی – fārsī) ё ибораи پارسی دری – pārsī-ye dari (فارسی دری – fārsī-ye dari) номида мешуд ва умдатан дар муоширати хонаводагӣ ба кор мерафт.

Фурӯпошии хилофати арабҳо имкони ба вучуд омадани нахустин осори хаттӣ ба забони нави форсиро дар Мовароуннаҳр, Хуросон, Балх ба вучуд овард. Нахустин кӯшишҳои нигориши хаттӣ ба забони форсии нав тавассути алифбои арабӣ ба қарни IX мансубият доранд. Вале осори хаттии ин даврон то ба замони мо нарасидаанд, аз мавҷудияти онҳо мо танҳо бар асоси далелҳои бавосита, яъне фарҳангҳои қадим ва дастхатҳои баъдтар огоҳӣ пайдо мекунем.

Дар идома Ю.А.Рубинчик таъкид бар он мекунад, ки ба тадриҷ забони арабӣ аз ҳама соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангӣ танг карда шуда, забони форсӣ забони расмии давлати Сомониён (857-999) мегардад. Тамоми ҳуччатнигорӣ, ба чуз аз мавридҳои, ки муртабит ба дини ислом будаанд, ба ин забон, яъне забони форсии нав пеш бурда мешуданд. Забони форсии нав ё муосир то охири қарни XV чун забони адабӣ барои форсҳо, тоҷикҳо боқӣ мемонад, ки маркази ташаккули он шимолу шарқи Эрон, шимолӣ Афғонистон ва Осиёи Миёна буд. Баъдан, Ю.А.Рубинчик таъкид мекунад, ки дар имтидои қарнҳои IX-XV ба ин забон адабиёти ниҳоят ғанӣ, умдатан манзум ба вучуд меояд, ки номи адабиёти классиқиро ба худ касб кардааст. Ҳамаи ин далоилро ба назар гирифта, Ю.А.Рубинчик чунин менигорад, ки шояд ин марҳалаи рушди забони форсии навро марҳалаи нахустин номид.

Ба назари мо, ин ақидаи Ю.А.Рубинчик дар мавриди забони адабӣ гардидани форсӣ хеле пурахамият ва пуларзиш аст. Ў менависад: «Забони адабӣ гардидани форсӣ бо рушди адабиёти классиқии форсӣ-тоҷикӣ саҳт алоқаманд мебошад» [6,11]. Аз диди мо ҷолибияти ин гуфтаҳо дар он ба назар мерасад, ки Ю.А.Рубинчик, аз ҷумлаи маъдудтарин донишмандонест, ки дар ҳеч як аз фармудаҳои худ нақши забони тоҷикиро дар рушд ва такомули ба истилоҳ забони форсӣ на танҳо номида намегирад, балки дар ҳар ҷои муносиб онро таъкид мекунад.

Ю.А.Рубинчик чунин менигорад, ки дар ибтидои қарни XVI дар иртибот бо тағйироти вазъи сиёсӣ дар Эрон ва Осиёи Миёна ва ба вучуд омадани давлатҳо-қаламравҳои минтақавӣ тафовутҳои овой, лексикӣ-маъноӣ ва дастурӣ дар забони адабии форсӣ ба вучуд меояд. Ў ин давраро давраи дерраси рушди забони даврони классиқӣ номида, таъкид мекунад, ки он аз

ибтидои қарни XVI то охири қарни XIX идома дошт. Сипас, Ю.А.Рубинчик менависад, ки маркази ташаккули форсии адабӣ аз шимолу шарқ ба тадриҷ ба ҷанубу ғарби Эрон, ба устони Форс интиқол меёбад. Ба назари ӯ дуруст дар ҳамин давра пойгоҳи ғӯишии он иваз мешавад ва пойгоҳи ғӯишии он ғӯишҳои ҷанубу ғарби ин забон мегарданд. Баъдан, ба гуфтаи Ю.А.Рубинчик, ин раванди шуруёфтаи тафкики забони форсии нав ба пайдоиши забонҳои маҳаллӣ бар асоси лаҳҷаҳои минтақавӣ оварда расонд. Ба назари ӯ нишонаҳои дорои хасисаҳои фонологӣ, лексикӣ-грамматикӣ ва маъноӣ шаҳодат медиҳанд, ки онҳо дар имтидоди қарнҳои XVI-XVIII ба вучуд омадаанд. Ҳамаи ин ба Ю.А.Рубинчик имкон медиҳад, ки дар идома ба чунин хулоса бирасад: «Бо таваҷҷуҳ ба шавоҳиди воқеии забонӣ, ки бар асари вазъи иҷтимоиву сиёсӣ ва муносибати байни давлатҳо дар охири қарни XIX ва ибтидои қарни XX ба вукӯъ омад, мумкин аст таъйид кард, ки боиси ба вучуд омадани се забони бо ҳам хеши наздик гардид: форсӣ дар Эрон, тоҷикӣ дар Осиёи Миёна, форсӣ-қобулӣ (дарӣ) дар Афғонистон» [6,12]. Бубинед, Ю.А.Рубинчик забони тоҷикиро, ки имрӯз забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, марбут ба як ҷумҳурии Тоҷикистон надониста, онро ба тамоми Осиёи Миёна мутааллиқ медонад, ки ин бори дигар аз донишу фаҳмиши сатҳи олии ӯ на танҳо дар илми забоншиносӣ, балки дар соири илмҳои алоқаманд ба он дарак медиҳад. Гузашта аз ин, ба зер «мумкин аст» хат кашидани мо ба хоҳири ин аст, ки чунин донишманди тавоно қомилан мутмаин нест, ки чунин бошад. Шояд ин тасмимгирии Ю.А.Рубинчик бинобар он далеле бошад, ки дар эроншиносии муосир фикру назарҳои қомилан муҳолифи он низ вучуд доранд. Ин ҷо фикру ақидаҳои донишманди шинохтаи эронӣ Парвиз Нотили Хонлариро ёдовар мешавем, ки бар асоси шавоҳиду далоили хеле муътамад, муҳолифи он буд, ки забони форсиро ба форсии Эрон, тоҷикии Осиёи Миёна ва дари Афғонистон тақсим кард, қофӣ бошад [9, 18]. Зимнан ӯ бо Парвиз Нотили Хонларӣ ошноӣ ва ҳамқорӣ дошт.

Аммо ин назари Ю.А.Рубинчик дар мавриди авомили забони миллии Эрон гардидани форсӣ, ҳарчанд ки донишмандони дигар, масалан, Л.С.Пейсиков низ таъкид кардаанд, қолиб ва омӯзанда ба назар мерасад. Ӯ менависад, ки дар миёна ва охири қарни XIX раванди забони миллии шудани форсӣ дар Эрон маршрут бар чанд авомил будааст: а) рушди ҷамъияти сармоядорӣ дар Эрон; б) тамоюл ба мутамарказ сохтани устонҳои пароканда аз лиҳози иқтисодӣ; в) тақвияти

ҳокимияти марказӣ. Маҳз дар хамин давра содасозии забони адабӣ, демократӣ намудани сабкҳои он, вуруди теъдоди зиёди вомвожаҳои урупӣ, умдатан вожаҳо ва истилоҳоти забони фаронсавӣ, ба мушоҳида мерасад.

Ба назари Ю.А.Рубинчик давраи муосири рушди забони форсии нав бо инқилоби аввали Эрон марбут аст. Инқилоби солҳои 1905-1911, ки хусусияти зиддифеодалӣ дошт, баъдан ба демократӣ намудани низоми лексикӣ ва грамматикӣ забон мусоидат кард. Дар чараёни инқилоби аввали Эрон забони адабии муосири Эрон ташаккул меёбад, вале ин раванд комилан хотима намеёбад. Вазъияти иҷтимоӣ-сиёсӣ, парокандагии иқтисодӣ ва вучуди аносири феодалӣ дар ҳамаи бахшҳои зиндагии кишвар забони форсиро аз такомул, аз адабӣ шудани меъёрҳо ва сабкҳои асосии он саҳт бозмедошанд. Ба ақидаи Ю.А.Рубинчик раванди демократӣ ва наздик кардани забони адабӣ ба забони гуфторӣ тақрибан дар тӯли се даҳсолаи пас аз инқилоби аввали Эрон то оғози ҷанги ҷаҳонии дувум идома дошт ва меафзояд, ки «набояд фикр кард, ки дар ҳоли ҳозир ҳам хотима ёфтааст» [6,12]. Назари ҷунин донишманди тавоно дар мавриди забони адабии форсӣ бе далел нест. Ҷунки хамин ҳоло дар Эрон садоҳое дар ҳоли баланд шудан ҳастанд, ки корбурди ифротӣ лаҳҷаи Техрон ё ба истилоҳ, забони гуфториро як хатари ҷиддӣ ба ҳуди забони форсӣ медонанд.

Таърихчаи омӯзиши сохторҳои дастурии забони форсӣ дар Эрон ва хориҷ аз он аз диди Ю.А.Рубинчик

Ю.А.Рубинчик ҷунин ақида дорад, ки истилои Эрони сосонӣ дар қарни VIII аз тарафи арабҳо таъсири бузурге ба омӯзиш ва тавсифи забони форсӣ дар қуруни баъдӣ, вақте ки забони форсӣ забони расмӣ кишвар шуда буд, гузошт. Дар ин давраи нақши суннати забоншиносии араб хеле маҳсус аст.

Тавсифи забони форсии нави ибтидоӣ дорои самти сирф луғатнигорӣ буд ва зимнан бояд таъкид кард, ки луғатнигорӣ арабӣ таъсири бузурге ба он гузоштааст. Таъсири луғатнигорӣ арабӣ на танҳо дар сохтори вожаҳои луғатҳо, ҳамчунин дар истифодаи истилоҳоти забоншиносии арабӣ зоҳир мегардид. Маълумот на танҳо ба таркиби луғавӣ, ҳамчунин оид ба дастур ва ҳатто фонетика истисноан, дар луғатҳои тафсирий ҷо дода мешудаанд, ки онҳоро «фарҳанг» меномиданд. Тавсифи равшантари масъалаҳои овой, дастурӣ ва воҷасозии забони форсӣ дар дебоча ба «Фарҳанги ҷаҳонгирӣ», луғате, ки дар охири қарни XVII дар Ҳиндустон аз тарафи Ҳусайни Инҷӯи шерозиасл тадвин шудааст, дида мешавад. «Муқаррароти назариявии ин

муаллиф имкон фароҳам овардаанд, ки ўро яке аз поягузори омӯзиши дастури забони форсӣ эътироф кунанд» [6,13].

Дар идома Ю.А.Рубинчик таъкид мекунад, ки «Ҳабиби Исфаҳонӣ пешниҳод мекунад, ки истилоҳи арабии صرف و نحو sarfo nahv ба истилоҳи форсии دستور dastur иваз карда шавад, ки дар Эрон густариши бузурге пайдо кард» [6,13].

Ба назари Ю.А.Рубинчик дар солҳои 50-ум ва 60-уми қарни XX дар Эрон ду самти сохтори дастурии забони форсӣ ташаккул меёбад. 1) самте, ки дар ҳадди зиёд ба суннати дастурнависи арабӣ рӯ оварда буд ва 2) самте, ки (ағлаб бо суннатҳои арабӣ алоқаманд) ба таҷрибаҳои дастурнависи забонҳои Урупои ғарбӣ таъя мекард. Ҷ таъкид мекунад, табиист, ки таълифоте низ вучуд доранд, ки мавқеи фосилавӣ байни онҳо доранд. Дар бисёре аз таълифот истилоҳоти забоншиносии арабӣ истифода мешаванд. Ҳамзамон бо ин, таъкид мекунад Ю.А.Рубинчик, дар бархе аз дастурҳои истилоҳоти арабӣ ба истилоҳи тозасохтаи форсӣ таъвиз шуда ва барои баёни мафҳуми нав бар асоси морфемаҳои форсии истилоҳоти форсии комилан нав сохта мешаванд (масалан, дар таълифоти П.Хонларӣ ва М.Ботинӣ). Дар баробари ин Ю.А.Рубинчик таъкид мекунад: «Набояд тарафи манфии пайдоиши истилоҳоти мутааддидро барои баёни мафҳумҳои яқсон нодида гирифт» [6,14]. Ин фикри Рубинчик комилан дуруст ва ба ҷо аст. Ин мутааддидии истилоҳоти тозасохта боиси бесарусомониҳои истилоҳоти забоншиносӣ гардида, барои ҳамдигарфаҳмӣ дар миёни забоншиносон монеа эҷод намуда, кайфияти корҳои онҳоро поин оварда ва ба боло бурдани сатҳи таҳқиқоти дастурии онҳо мушкулсоз мегардад.

Ю.А.Рубинчик чун як донандаи хуби дастури забону фарҳангшиносии форсӣ дар мавриди дастурҳои забони форсӣ сухан ронда таъкид мекунад: «Ҳамаи дастурҳои забони форсӣ, қоидаҳои, ба шакли хаттӣ забони адабӣ оварда мешаванд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба сарф, сохтори вожаҳо ва вожаҳои дода мешавад. Ба ҳамаи дастурҳои нодида гирифтани наҳв (ба вижа наҳви ибораҳо ва ҷумлаи мураккаб) хос буда, дар бештари дастурҳои фасли наҳв, умуман вучуд надорад» [6,14].

Дар идома ӯ менависад, ки муаллифони дастурҳои барои таъйиди фикри худ умдатан аз давраи назми классикӣ байтҳои меоваранд.

Аз диди Ю.А.Рубинчик дастурҳои забони форсӣ, ки дар солҳои баъд аз ҷанги ҷаҳонии дувум дар Эрон ба таъ расидаанд, дастурҳои П.Хонларӣ (Дастури забони форсӣ. Техрон, 1351), А.Хумоюн Фаррух (Дастури ҷомеи забони форсӣ, ҷопи дувум. Техрон), А.Хайомпур (Дастури забони форсӣ, ҷопи дувум. Табрез,

1334), дастури дучилдаи барои мадориси мутавассита, ки аз сӯи чунин муаллифони саршинос, мисли профессорон Баҳор, Фурузонфар, Ғариб, Хомаӣ, Ёсимӣ таълиф шуда, маъруфияти бештарро ба худ касб кардаанд. Дар муассисаҳои олии дастурҳои мухталифи П.Хонларӣ, М.Муин, М.Ботинӣ, М.Шариат ва ғайраҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

Гузашта аз ин, Ю.А.Рубинчик нақши маҷаллаҳое, аз қабили «Сухан», «Раҳнамои китоб», маҷаллаҳои донишгоҳҳои Техрон, Машҳад ва Табризро, ки роҷеъ ба масоили гуногуни дастурӣ мақолаҳо ба таъб расонидаанд, зикр намуда, таъкид бар он мекунад, ки ҳоло бештар аз даҳ сол аст, ки маҷаллаи «Забоншиносӣ», ки муҳаррири масъули он дар тӯли ин солҳо Алӣ Ашраф Содикӣ аст, ба чоп расида, дар он дар баробари мақолаҳои муаллифони эронӣ, ҳамчунин мақолаҳои донишмандони эроншинос аз дигар кишварҳо низ ба таъб мерасанд.

Пас аз ин Ю.А.Рубинчик роҷеъ ба дастурҳои забони форсӣ, ки дар Ғарб ва Руссия ба таъб расидаанд, ёдовар мешавад, ки ба назари мо зикри онҳо ҳолӣ аз аҳамият нест.

Омӯзиши забони форсӣ дар Урупо ва Руссия, ба назари Ю.А.Рубинчик, дар навбати аввал анғезаи ниёзи амалӣ барои барқарорсозии тамосҳои иқтисодиву сиёсӣ бо Эрон буд.

Нахустин китобҳои роҳнамоӣ чихати омӯзиши забони форсӣ дар охири қарни XVIII пайдо шуданд. Дар тӯли қарни XIX тасвири дастурии забон, ки китобҳои дарсиро ба ёд меоварданд, шуруъ ба чоп шудан гирифтанд. Онҳо на танҳо қавоиди дастурӣ, ҳамчунин матнҳо ва луғотро низ дар худ ҷо меоданд.

Дар охири қарни XIX ва ибтидои қарни XX ба забонҳои Урупои ғарбӣ чунин дастурҳо бо тавзеҳоти решаёбӣ пайдо шудан гирифтанд: Дастури П.Хорн [Horn 1901], Ю.Плеттс ва Ракинг [Reatts, Ranking 1911]. Дастурҳои Д.Филлот [Phillot 1919], Э.Лэмбтон [Lambton 1953] ва эроншиноси олмонӣ Х.Енсен [Jensen 1931] аз маъруфияти ҳосе бархурдор шудаанд. Баъдан, Ю.А.Рубинчик таъкид бар он мекунад, ки дастури забони форсии донишманди фаронсавӣ Ж.Лазарро [Lazar 1975] метавон дастури комилтар донист [6,14].

Сипас Ю.А.Рубинчик ба нақши донишмандони рус дар мавриди тадвин ва таъби дастурҳои забон таъкид карда менависад, ки ҳамаи эроншиносони ҷаҳон заҳамоти онҳоро хеле олии арзёбӣ кардаанд. Ба хусус, таъкид мекунад ӯ, лозим аст таълифи К.Г.Залеман ва В.А.Жуковский «Дастури фишурдаи забони форсии нав»-ро [Залеман, Жуковский 1980] ба хотири боз намудани умқи сохтори забон ва сабки болои илмӣ аз дигарон ҷудо кард. Дастур касро бо ҷиддияти равиши илмӣ, мавзунӣ ва муназзамии маводи матраҳшуда

тасхир месозад. Ин нахустин тасвири илмии забони форсии давраи классикӣ дар Руссия буда, дар сатҳи илми забоншиносии замони худ қарор дорад. Чун як таълифе, ки вижагиҳои даврони қуруни вустоии рушди забони форсиро дар худ ҷо додааст, то рӯзҳои мо аз аҳамияти зиёде бархӯрдор мондааст [6,16]. Ҳамчунин дастурҳои М.Чаъфар [Джа'фар 1901], Е.Э.Бертельс [Бертельс 1926], Л.И.Жирков [Жирков 1927], В.С.Расторгуева [Расторгуева 1950, 1953], таълифоти дар бораи нахви А.К.Арендс [Арендс 1941], Л.С.Пейсиков [Пейсиков 1959] ҳам маъруфияти васеъ пайдо кардаанд.

Ин ҷо лозим ба зикр медонем, ки навиштаҳои даруни қавси квадратӣ каме тавзеҳ дода шаванд, то ба хонанда осонтар гардад, ки манзур чист. Нахуст аз [Horn 1901] шурӯъ мекунем, ки манзур Horn P. Neupersische Schiftsprache. – Gi Ph. Bd. 1. Abt. 2. Starburg, 1901, аст, дувум [Peatts, Ranking 1911] Peatts JT and Ranking G.S.A A Grammar of the Persian Language, P-1 1-11, Oxford, 1911, сеум [Phillot 1919] – Phillot D.C. Hinger Persian, Grammar. Sacutta, 1919, чаҳорум [Lambton 1953] – Lambton A. Persian Grammar. Cambridge. 1953, панҷум [Jensen 1931] – Jensen H. Neu persiene Grammatik, Heidelberg, 1931, шашум [Lazard 1975] – Lazard G. Grammaire du person contem prorain. Paris, 1975, ҳафтум [Залеман, Жуковский 1890] – Залеман К.Г., Жуковский В.А. Краткая грамматика новоперсидского языка с приложением метрики и библиографии. СПб., 1890, ҳаштум [Джа'фар 1901] – Джа'фар М. Грамматика персидского языка. 2-е изд. (с участием академика Ф.Е.Корша). М., 1901, нухум [Бертельс 1926] – Бертельс Е.Э. Грамматика персидского языка. Л., 1926, даҳум [Жирков 1927] Жирков Л.И. Персидский язык. Элементарная грамматика. М., 1927, ёздаҳум [Расторгуева 1950, 1953] – Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики персидского языка. Вкн. Миллер Б.В. Персидско-русский словарь. М., 1950; [Расторгуева 1953] – Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики персидского языка. Вкн. Миллер Б.В. Персидско-русский словарь. 2-е изд. М., 1953, дувоздаҳум [Арендс 1941] – Арендс А.К. Краткий синтаксис современного персидского литературного языка. М., - Л., 1941, сездаҳум [Пейсиков 1959] – Пейсиков Л.С. Вопросы синтаксиса персидского языка, М., 1959.

Аз ин феҳристи фишурда чунин бармеояд, ки эроншиносони Ғарбу Руссия ва Иттиҳоди Шӯравии пешин аз дер замон тавачҷуҳ ба омӯзиши дастури забони форсӣ зоҳир кардаанд, ки сабабҳо ва омилҳои ин тавачҷуҳро аз қавли Ю.А.Рубинчик болотар шарҳ дода будем. Вале боз ҳам ин нукта қобили ёдоварист, ки дар ҳамаи таълифоте, ки роҷеъ ба дастури

забони форсӣ, чи дар ғарбу чи дар Руссия ва Шӯравии пешин бахшида шуд, забони форсӣ бо ҳамон шакли аслии худ «порсӣ», на ба шакли муарраби он «форсӣ» ёд мешавад.

Китобнома

1. Капранов В.А. «Луғати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии / В.А. Капранов. – Душанбе: АН Тадж.ССР, 1964. –212 с.
2. Оранский И.М. Иранские языки / И.М.Оранский. – М., 1963. –198 с.
3. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М.: МГУ, 1975. –203 с.
4. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М.: МГУ, 1973. – 199 с.
5. Рубинчик Ю.А. Грамматический очерк персидского языка / Ю.А.Рубинчик // Персидско-русский словарь. Т.2.. – М.: Русский язык, 1985. – С. 792-844.
6. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка / Ю.А. Рубинчик. – М.: Восточная литература, 2001. – 601 с.
7. Хучамуродов О. Адабиёти аҳди машрутаи Эрон /О. Хучамуродов. – Душанбе: Деваштич, 2002. –С. 64.
8. براون، ا. انقلاب ايران. ترجمه احمدپژوه، تهران، 1338، ص. 811.
9. خانلری، پرویز ناتل. تاریخ زبان فارسی. تهران، 348، ص. 349.
10. خانلری، پرویز ناتل. زبان و جامعه. برگرفته از کتاب پرویز ناتل خانلری "زبان شناسی و زبان غارسی". تهران، 1383، ص. 129-95. از فصل نامه اندیشه. دوشنبه، 2012.
11. مهرین، مهرداد، جمالزاده و افکار او. مهران، 1342، ص. 16.

ФИКРУ МУЛОҲИЗАҶОИ Ю.А.РУБИНЧИК ПЕРОМУНИ БАРҶЕ МАСОИЛИ ЗАБОН ВА ДАСТУРНАВИСИИ ФОРСӢ

Забони форсӣ дар охири қарни XIX ва ибтидои қарни XX дар зери таъсири забони арабӣ мушкилфаҳм гардида, барои аксари ҷамъияти Эрон ғайриқобили дарк буд. Аз ин ҷост, ки дар ҷараёни соли 1905-1911 ҳаракатҳои демократӣ намудани забон ва ба мардум наздик кардани он шурӯъ мешаванд ва нависандагоне чун Саидмуҳаммад Алии Ҷамолзода, Содиқ Ҳидоят, Бузург Алавӣ, Содиқ Ҷубак ва ғайраҳо бо осори таълифкардаи худ саҳми бузурге дар ташаккул ва рушди форсии нав гузоштаанд. Аз ин ҷост, ки Ю.А. Рубинчик забони форсии баъд аз Инқилоби Машрутаро марҳалаи навини рушди забони форсӣ медонад ва ба назари ӯ ин ҷараён ханӯз ҳам идома дорад. Дар мақола ҳамчунин роҷеъ ба нахустин дастурҳои забони форсӣ дар Эрон ва берун аз он маълумотҳои муфид оварда шудааст, ки аз аҳамияти зиёде барои омӯзиши таърихи фарҳангшиносии забони форсӣ ва ҳамчунин тоҷики бархӯрдор аст.

Вожаҳои калидӣ: забони форсӣ, дастур, форсии нав, забони миллӣ, ҳаракатҳои демократӣ, нуфузи забони арабӣ, забони гуфторӣ, марҳала, форсии навин, фарҳангшиносорӣ.

ВЗГЛЯДЫ Ю.А.РУБИНЧИКА НА НЕКОТОРЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ И ГРАММАТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

Персидский язык в конце XIX и в начале XX вв. оказался под сильным влиянием арабского языка и для большинства иранцев стал труднодоступным. В ходе первой иранской революции возникает движение за демократизацию языка и сближение литературного языка с разговорным. Призыв известного иранского писателя С.М.Джамалзаде к демократизации персидского языка получил широкое одобрение со стороны других известных писателей, таких как С.Хедаят, Бузург Алави, Содик Чубак и других и они своими творениями оказали большое влияние на процесс сближения литературного языка с разговорным. Именно поэтому Ю.А.Рубинчик считает, что персидский язык после конституционной революции вступил в новейший этап своего развития и этот процесс продолжается до настоящего времени. В статье вкратце говорится о первых грамматиках персидского языка, созданных в Иране и за его пределами. Они представляют огромный интерес для изучения истории лексикографии персидского и таджикского языков.

Ключевые слова: персидский язык, грамматика, новоперсидский язык, национальный язык, демократические движения, влияние арабского языка, этап, новейший персидский язык, лексикография.

VIEWS OF Y.A.RUBINCHIK TO THE SOME LINGUASTICS AND GRAMMAR PROBLEMS OF PERSIAN LANGUAGE

Persian language at the end of XIX and the early of XX centuries was strongly influenced by the Arabic language and for most Iranians became difficult to understand. In the first period of Iranian revolution appeared a movement to emerged of democratize the language and bring the literary language closer to the spoken language. The well-known Iranian writer S.M. Dzhamalzade to democratize the Persian language was widely endorsed by other famous writers such as S.Hedayat, Buzurg Alavi, Sodik Chubak and others, and they had a great influence on the process of bringing a literary language into a spoken language. That is why Y.A. Rubinchik believed, that the Persian language, after the constitutional revolution has entered a new stage in its development, and this process continues to the present time. The article shows the first Persian grammars of Iran and than outside. They represent a great interest for studying the history of the lexicography of Persian and Tajik languages.

Key words: Persian, grammar, Contemporary Persian, national language, democratic movements, influence of the Arabic language, stage, the newest Persian language, lexicography.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаббатов Абулфазл – дотсенти кафедраи филологияи Эрони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология. Тел.: (+992) 935-55-16-57.

Сведения об авторе: Муҳаббатов Абулфазл – кандидат филологических наук, доцент кафедры иранской филологии Таджикского национального университета. Тел.: +992 935551657.

Information about the author: Muhabbatov Abulfazl – Candidate of Philology Sciences, Assistant Professor of the Department of Iranian Philology, Tajik National University. Phone: (+992) 935-55-16-57.

УДК:491.550-3:651.417

**ШАРҲИ ВОЖАҲОИ ҲУЧҚАТГУЗОРӢ ДАР «ЛУҒАТИ
НИМТАФСИЛИИ ТОЧИКӢ БАРОИ ЗАБОНИ АДАБИИ
ТОЧИК»-И САДРИДДИН АЙНӢ**

Мирзоёров Ф.Н.

*Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
АИ ҚТ*

Марҳилаи нави рушди забони тоҷикӣ бо номи поягузори адабиёти муосири тоҷик, устод Садриддин Айнӣ пайванди ногустанӣ дорад, зеро устод бо таълифи осори бадеӣ, асарҳои арзишманди илмӣ, мақолаҳои муҳими публитсистӣ ва фаъолияти ибратомӯзи хеш мероси адабию фарҳангиамонро муаррифӣ намуда, дар баробари ин манфиатҳои миллии халқи тоҷикро ҳимоя намудааст.

Муҳаққиқи тоҷик Мирзоҳабиб Аҳмадов саҳми устод Айниро дар рушду такомули забону адаби тоҷикӣ чунин қайд намудааст: «Агар ӯ бо навиштани «Намунаи адабиёти тоҷик» ҷавоби қатъие ба бадхоҳони халқи тоҷик дода, тавассути ин асар мавҷудияти тоҷиконро ҳамчун қадимтарин ва бофарҳангтарин халқи Мовароуннаҳр исбот карда бошад, бо асарҳои илмӣ ва мақолаҳои публитсистиаиш паҳлуҳои дигари илму адабиёт ва фарҳанги тоҷиконро таҳқиқ кард ва бо нубуғу истеъдоди хоси худ онҳоро дар сатҳи баланд ҳал кард» [1, 3].

Чунин ба назар мерасад, ки асосгузори адабиёти муосири тоҷик эҳсос мекард ва омодагӣ мегирифт, то бо иншоӣ як шоҳасари дигар ба ҳамаи баҳсо дар атрофи забону фарҳанги тоҷик нуқта гузорад. Он шоҳасар мебоист ганҷинаи бойи забони гуфтугӯии тоҷикон ва баҳше аз калимаҳои маъмули осори адабиёти

классикиро фаро мегирифт. Ӯ ба иҷрои ин қор қамар баст ва луғати тафсирии забони тоҷикиро соли 1938 ба анҷом расонид.

Ба навиштаи муҳаққиқон, «Ин қори устод Айнӣ дар зарфи бештар аз 400 соли охири суҳансанҷии Осиёи Марказӣ назир надошт, зеро охири луғати тоҷамони мо маҳфузмондаи мансуб ба ин минтақа «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофизӣ Убаҳӣ мебошад, ки соли 1530 дар Бухоро мураттаб шудааст. Дар фарҳанги Ҳофизӣ Убаҳӣ тақрибан 2,5 ҳазор калимаю ибораҳо шарҳ дода шудаанд. Аммо луғати тафсирии устод Айнӣ қариб панҷ баробар бештар моддаҳои луғавӣ дорад, ки вусъати назари муаллиф ва муҳтавои ин китобро муайян мекунад» [1, 4].

Нимаи дуҷуми солҳои 30-юми асри гузашта маҳз устод Садриддин Айнӣ нахустин луғати тафсирии тоҷамони навро тартиб дод. Асари мазкур шартан «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» номгузори шудааст. Дурусттараш таҳиягарон ва ноширони ин луғат аз рӯи нусхаи мусаввадаи ин унвонро гузоштаанд. Дар ин таълифоти устод калимаву ибороти зиёда аз 30 соҳа шарҳу тафсир шудааст.

Ба андешаи муҳаққиқ Мирзоҳабиб Аҳмадов, «Аз таҳқиқи ин асар бармеояд, ки онро ҳамчун фарҳанги тафсирии устод Айнӣ бояд шиносем. Асари мазкур ба тамоми талаботи фарҳангҳои тафсирии ҷавобгӯӣ мебошад ва шоидаи он мебошад, ки дар оянда ба унвони «Фарҳанги Айнӣ» ё «Фарҳангномаи Айнӣ» (монанди «Фарҳанги Рашидӣ», «Фарҳанги Ҳусайни Вафой», «Фарҳангномаи Фаҳри Қаввос» ва амсоли инҳо) муаррифи шавад» [1, 8].

Ҳадафи мақолаи мо баррасии шарҳ ва қорбурди вожаҳои соҳаи ҳуҷҷатгузори дар луғати устод Садриддин Айнӣ мебошад. Барои равшантар инъикос намудани матлаб мо тасмим гирифтём, ки калима ва истилоҳоти соҳаи ҳуҷҷатгузори ва қоргузори дар муқоиса бо Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ баррасӣ намоем.

Вожаи «ҳуҷҷат» дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ шудааст: «*Хуҷҷат-а.* 1. далел, бурҳон. 2. асос; *мач.* сарчашма, санад: ҳуҷҷатҳои қадимӣ. 3. навиштаҷот оид ба сифат, тасдиқи қор, тасдиқи тавсифи ҳоли қасе ё қизе: ҳуҷҷати бойгонӣ, ҳуҷҷати расмӣ, ҳуҷҷати шахсӣ, ҳуҷҷати технологӣ» [3, 540]. Ҳамин калимаро устод С. Айнӣ ба ду вожа тафсир намудаанд, аммо на ба маънои истилоҳӣ: «*Хуҷҷат-* далел, бурҳон [2, 545].

Дар забони адабии муосири тоҷик, алалҳусус дар услуби қоргузори ва умуман ҳуҷҷатнигори калимаҳои зиёде истифода мешаванд, ки аслан тоҷикианд. Чунончи, калимаҳои гувоҳнома,

гузоришнома, дастур, дастурамал ва ғайра. Ин қабил калимаҳо дар фарҳанги тафсирии мураттабнамудаи устод С. Айнӣ ҳам мавҷуданд. Масалан, калимаи «дастур»-ро устод Айнӣ ҳамчун истилоҳи соҳаи коргузори ва ҳуҷҷатнигори дар маънои дуом ва сеюм тафсир намудааст: «Дастур- 1. вазир.2. иҷозат, руҳсат.3. қоида, қонун, тарз, равиш [2, 96].

Калимаҳои «дафтар» ва «девон», ҳарчанд аз лиҳози решашиносӣ баромадашон тоҷикӣ набошад ҳам, аммо онҳоро устод Айнӣ чун истилоҳи соҳаи ҳуҷҷатгузори ба маъноҳои якум дуому чорум шарҳ додааст: «Дафтар- 1. китоби ҳисобнависӣ. 2. қоғазҳои навиштаи мукова кардашуда, ки дар вай шеър ва ё чизҳои дигарро нависанд» [2, 97]. «Девон- 1.маҳкама. 2.вакили дахлу харҷ. 3. нишастангоҳи одамони калон. 4. дафтари ҳисобот. 5. китоби ғазали ягон шоир» [2, 99].

Вожаҳои зикршуда дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ васеъ ва батафсил шарҳ ёфтаанд:

«Дафтар – Iабзори шонамонанди бофандагон. Дафтар II [муарраб аз юнонӣ] 1. варақҳои қоғазӣ сафеди саҳхофӣ ва ҷилдшуда (барои навиштан): дафтари мактабӣ, дафтари хотирот, дафтари қайд(ҳо) 2. он чи дар он дахлу харҷ ҳисоб ё асоми касон қайд карда мешавад: дафтари синф. 3. китоб; маҷмӯа; асари навишташуда, таълифот: дафтари ашъор; дафтари бағалӣ, дафтарчаи кисагӣ (барои қайдҳо); дафтари шикоят ва пешниҳод, дафтари махсусе, ки дар он харидорону муштариён фикру мулоҳиза ва пешниҳодҳои худро роҷеъ ба тарзи кори мағозаву корхонаҳо ва коргоҳҳои хизматрасонӣ баён менамоянд; дафтари ҳавлӣ дафтари махсус дар идораи хонаю ҳавлиҳо барои ба қайд гирифтани истиқоматкунандагон; дафтари аъмол. д. ҳисоби қору кирдорҳо. 4. ҷое, ки дар он ба корҳои дафтарнависӣ машғул мешаванд; дафтари қор - утоқи қор» [6, 448].

«Девон 1.маҷмӯаи ашъори як шоир, ки ба шакли китоб дароварда шудааст: девони Соиб, девони Ҳофиз, девони ғазалиёти Ҷомӣ. 2. таъри. вазоратхона; девони қозӣ, маҳкама. 3. идораи давлатӣ, девони вазирон, ҳайати ҳукумат» [6, 454].

Калимаи «нома» дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и устод Айнӣ ба ду маъно тафсир шуда бошад ҳам, танҳо маънои якум марбути ҳуҷҷатгузорист:

«Нома – 1.мақтуб, ки ба қасе мефиристанд (дар забони зиңда танҳо ба мақтуби подшоҳе ё давлате ба давлате қор мефармоянд. 2. китоб (Шоҳнома, Ҷангнома)» [2, 267]. Мураттибони Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ онро васеътар тафсир намудаанд:

«Нома – 1. навиштае, ки ба касе ё чое мефиристонанд, мактуб, хат, руқъа. 2. кит. китоб, асар; ◇ номаи аъмол д. рӯйхати корҳои неку бади кас тибқи ривоёти динӣ, ки риштаҳо ба ҳисоб гирифта, рӯзи қиёмат ба дасти соҳибашон месупоранд; номаи камол шаҳодатнома дар бораи тамои қардани мактаби миёна» [6, 975].

Устод Садриддин Айнӣ калимаи «дархост»-ро ба маънои хоҳиш тафсир намудааст, ки фарогири маънои истилоҳи низ мебошад: «Дархост – илтимос, пурсиши чизе» [2, 93]. Мураттибони Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ калимаи мазкурро ба маънои дуҷум ҳамчун истилоҳи коргузорӣ шарҳ додаанд:

«Дархост – 1. хоҳиш, талаб, илтимос, дархост қардан // дархост намудан талаб қардан, хоҳиш қардан. 2. нав. хоҳиши ҳаттӣ бо тақозои чизе, номаи расмӣ бо талаби чизе» [6, 438].

Як калимаи бисёр ҷолибу мураккабе дар забони муосири тоҷикӣ мавҷуд аст, ки бештар дар соҳаи бонқдорӣ ва молия истифода мешавад. Ин калима «амонатқасса» буда, дар Луғати устод Айнӣ чунин шарҳ шудааст:

«Амонатқасса – сандуқи амонатнигоҳдории ҳукуматист, ки мардум пул ва чизҳои пурқиматашонро дар он ҷо ба амонат мегузоранд ва дар вақти дарқорӣ бозпас мегиранд» [2, 28].

Истилоҳи мазкур дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ба гунаи зерин шарҳ ёфтааст: «Амонатқасса – қҲН. қассаи амонатгузорӣ, ки ҳоло ба бахшҳои бонки амонатгузорӣ тақдими ном қардааст» [6, 62].

Калимаи «амр»-ро устод Айнӣ чун истилоҳи соҳаи ҳуҷҷатгузорӣ ба маънои дуҷум шарҳ қардааст:

«Амр – 1. ҳукм, фармон 2. қор» [2, 28]. Бо ҳамин маъноҳо ин калима дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ низ тафсир шудааст ва ин далели он аст, ки устод Айнӣ ҳар як калимаро бо маъноҳои луғавию истилоҳӣ истеъмол меқардаанд:

«Амр а. 1 ҳукм, фармон, дастур, фармоиш; амр қардан (фармудан) фармон додан. 2. қор; ҳодиса ва г.; амри маҳол // амри муҳол қори босе душвор, қизи ғайри мумкин, қори ношуданӣ; амри хайр а) қори нағз; б) қиноя аз тӯй; амру наҳй д. фармонҳо ва қонуну қоидаҳои динӣ (қоиз ва ноқоиз); амри маъруф, тақлиқи қорҳои нек дар шарият» [6, 63].

Истилоҳи хеле маъмулу серистеъмоли соҳаи ҳуҷҷатгузорӣ вожаи «барот», мебошад, ки онро устод Айнӣ ба гунаи зерин шарҳ додааст:

«Барот – 1. қоғазӣ навиштаест, ки мувофиқи он аз ҳазина пул гирифта мешавад. 2. ҳати қисмат ва тақдир .3. ҳуҷҷати

озодӣ» [2, 46]. Истилоҳи зикршуда дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ба ду маъно омадааст:

«Барот I.a. – *кит.* 1. хати озодӣ, хуччати авфи гуноҳ; бароти начот, раҳмнома, хати озодӣ. 2. хуччате, ки дар асоси он пулу мол ба касе гузаронида мешавад, ҳавола.

Барот II. – номи рӯзи 15-уми моҳи шаъбон» [6, 150].

Калимаи «васиқа» дар гузаштаи начандони дури таърихӣ чун истилоҳ дар соҳаи заминдорӣ бештар серистеъмол буд ва онро устод Айни вобаста ба замон тафсир кардаанд:

«Васиқа – 1. ҳаргуна хуччат, ки чизеро устувор кунад. 2. хуччати замин, ҳавлӣ (ба ҳамин маънӣ дар забони халқ зинда аст» [2, 62]. Мураттибони Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ҳам ин истилохро ба маънои дуҷумлаш чун истилоҳи хуччатгузорӣ шарҳ додаанд:

«Васиқа а. –1. *кит.* аҳду паймони устувор; аҳднома. 2. *таър.* хуччате, ки дар он ҳуқуқи моликияти касе ба чизе (*хусусан молу мулки ғайриманқул*) қайд шудааст: васиқаи замин, васиқаи ҳавлӣ; васиқа кардан» [6, 278].

Устод Айни вожаи «дабир»-ро дар маънои дуҷумлаш чун истилоҳи соҳаи хуччатгузорӣ шарҳ додаанд, ки мувофиқи фаҳмост:

«Дабир – 1. иншоनावис, дафтарнавис. 2. котиб. 3. ба маънии муаллим, мактабдор» [2, 85].

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ҳамин вожа ба маъноҳои бештар тафсир шудааст: «Дабир -1. нависанда ва таҳриркунандаи мактубу хуччатҳои давлатӣ, мирзо, муншӣ, котиб. 2. муаллим, мактабдор, омӯзгор. 3. котиби созмони иҷтимоӣ, ҳизбӣ ва ғ.: дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид» [6, 409].

Калимаи «дастовез» дар хуччатгузорию муосири тоҷик, ҳарчанд серистеъмол набошад ҳам, дар гузашта ба маънои хуччат дар истеъмол будааст:

«Дастовез – чизе ки дар меҳмонӣ тӯҳфа гӯён ба мизбон баранд. 2. хуччат ё касест, ки ба вай таъя карда кореро кунанд» [2, 96]. Ҳамин маънои истилоҳи калимаи мазкурро мураттибони Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ қайд кардаанд:

«Дастовез – 1. он чи меҳмон чун тӯҳфа ба мизбон меорад, тӯҳфа, ҳадя, армуғон. 2. чизе ё касе, ки ба вай истинод (таъя) карда кореро буд мекунад. 3. *мач.* васила, восита; дастовез кардан а) ба сифати тӯҳфа бо худ бурдани чизе ба ҷое (*хусусан ба меҳмонӣ, тӯю маърака ва ғ.*); б) баҳона кардан (*чизеро дар исботи дурустии амале*); санад ва далел қарор додан (*чизеро*)» [6, 445].

Вожаи серистеъмоли «дастур», ба маънои дуҷумлаш сеюми тафсирнамудаи устод Айни дар хуччатгузорӣ корбаст мешавад:

«Дастур – 1. вазир.2. иҷозат, рухсат.3. қоида, қонун, тарз равиш» [2, 96]. Маъноҳои мазкурро моддаи луғавии «дастур» дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ пурратар менамояд:

«Дастур – 1. роҳнамо, нишондод; барномаи амалиёт, дастуруламал; супориш, фармоиш; фармон, амр; дастур додан а) роҳ нишон додан барои иҷрои коре, омӯхтан; б) супориш додан, фармудан. 2. маҷмӯаи қонуну қоида ва тавсияҳо оид ба тарзи омӯзиши ягон фанни дарсӣ: дастури таълимӣ; дастури методӣ маҷмӯаи нишондод ё маслиҳату тавсияҳои методӣ оид ба тарзу усули гузаронидани дарсҳо аз фанне; дастури забони форсӣ китоби таълими сарфу наҳви забони форсӣ. 3. *кит.* рухсат, иҷозат. 4. *таър.* вазир, вазири соҳибмаснад» [6, 446].

Яке аз амалҳои маъмулӣ ва ҳамзамон муҳим дар ҳуҷҷатгузорӣ гузоштани имзо мебошад, ки устод Айни хеле сахт шарҳ додаанд:

«Имзо – 1. гузаронидан; иҷро кардан.2. даст мондан ба фармон, мактуб, ҳуҷҷат ва монанди инҳо» [2, 131]. Шарҳҳои устодро тафсири Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ васеътар кардааст:

«Имзо – а. 1 . *кит.* гузаронидан, равои кардан, ҷорӣ кардан, иҷро кардан, иҷро; ба имзо расондан а) иҷро кардан, ба амал гузаронидан; б) даст мондан, барои иҷрои коре бо роҳи имзои санади ҳуқуқӣ розӣ шудан. 2. *кит.* нишон, аломат, ки дар поён ё пушти фармон ё ҳуҷҷате барои иҷро мегузоранд. 3. ном ё номи хонаводагӣ, ки дар поёни мактуб ё ҳуҷҷате бо дасти худ навишта мешавад, дастина; имзои мустаор, номе, ки муаллиф ба ҷои ному номи хонаводагии воқеии худ дар зер навиштаҳояш мегузорад, имзои ориятӣ, имзои пӯшида; имзо кардан (мондан) даст мондан, номи худро ба тасдиқи навиштае дар зер он сабт кардан» [6, 567].

Вазифаи бисёр масъул ва муҳим дар самти танзими ҳуҷҷатҳо коргузориш ва нафаре, ки ин корро ба сомон мерасонад, коргузор мебошад. Калимаи мазкурро устод Садриддин Айни чунин тафсир намудаанд:

«Коргузор- касест, ки дар идораҳои ҳукумати қорқоро ба қорқунон тақсим қарда медиҳад ва иҷроӣ онҳоро назорат мекунад» [2, 163]. Тафсири дуҷуми мурағибони Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ аз шарҳи устод Айни ба миён омадааст:

«Коргузор – 1. он ки муқотиботи расмӣ ва ҳуҷҷатҳои ҷорӣ муассисаеро идора мекунад. 2. он ки қорқоро дар идораи давлатӣ ба қорқунон тақсим қарда медиҳад ва ба иҷроӣ онҳо назорат мекунад» [6, 652].

Вожаи «маъмурият» дар қорқузорӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ бештар ба маънои «роғбарият» истеъмол мешавад. Устод Айни қалимаи мазкурро ба маънои васеътар тафсир намудааст:

“Маъмурият - андозаи корхое, ки барои иҷро ба ягон коркуни давлатӣ ва ҳукуматӣ супурда мешавад” [2, 204]. Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ вожаи зикршуда ба ду маъност, ки маънои дуюм ифодаи истилоҳӣ дорад: «Маъмурият-а. -1.корхое, ки барои иҷро ба ягон маъмури давлатӣ ё ҳукуматӣ супурда шудааст. 2. мақомоти иҷроия; роҳбарият: маъмурияти корхона, маъмурияти мактаб, маъмурияти муассиса» [6, 823].

Истилоҳи хуччатгузории «муборакнома» ба маънои аввалаш ҳамчун хуччат дар истеъмол мебошад. Маънои маҷозии онро, ки устод Айни овардааст, кам истифода мекунад:

«Муборакнома – 1.табрикнома 2. киноя аз фармони подшоҳӣ» [2, 222]. Бо каме тағйирот маъноҳои мазкур дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ омадаанд: «Муборакнома – 1. номаи табрикӣ, табрикнома. 2. *таър.*, *мач.* фармони подшоҳӣ» [6, 863].

Барои он ки инсонҳо ба ҳам кореро мувофиқа намоянд, шартнома мебанданд ва он дар шакли хуччат омода мешавад. Чунин хуччатро устод Айни «муоҳаданнома» гуфтааст:

«Муоҳаданнома- коғазе, ки дар вай шартҳои аҳд навишта шудааст» [2, 230]. Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ҳамин истилоҳ ба гунаи дигар ва бо маънои фавқ шарҳ ёфтааст: «Муоҳиданнома – созишнома, шартнома» [6, 881].

Самти фаъолияти дилҳои идораву корхонаро низомнома муайян мекунад. Ин хуччатро устод Айни чунин тафсир кардаанд:

«Низомнома – қоидаҳои навишта барои ба тартибандозии чизе, коре» [2, 263]. Истилоҳи коргузории мазкур дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: «Низомнома-қоидаҳои навишта барои ба тартиби муайян гузаронидани коре, дастур, асоснома: низомномаи интиҳобот» [6, 957].

Калимаи «нозир» нисбат ба нафароне гуфта мешавад, ки касеро назорат мекунад. Ҳамин маъноро устод Айни ба тариқи зерин шарҳ додаанд:

«Нозир – назораткунанда аз болои коркунони даркорӣ» [2, 266]. Мураттибони Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ин истилоҳи серистеъмолро васеътар тафсир кардаанд:

«Нозир а. – 1. назаркунанда, нигоҳкунанда, бинанда; ҳозире нозир – он ки дар ҷое ҳозир буда ва воқеаро дидааст. 2. назораткунанда, назоратчӣ; бозрас: нозири роҳ, нозири тартибот, нозири шӯъбаи назорати техникӣ. 3. кхн. вазир; шӯрои нозирон шӯрои нозирон» [6, 972].

Устои суҳан Садриддин Айни истилоҳи хуччатгузории «парвона»-ро ба маънои дуюмаш ба гунаи зерин тафсир намудаанд:

«Парвона – II. ҳукм, фармон. Дар ин маънӣ гуфта шудааст:

*Дар сафҳаи рӯй бо хати хуб,
Парвонаи қатли ман навишта»* [2, 285].

Ба маъноӣ дуҷум истеъмол шудани истилоҳи мазкурро шарҳи Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ низ нишон медиҳад:

«Парвона II – 1.таър. фармони шох, ҳукм. 2. иҷозатнома; роҳат, руҳат: парвонаи духул» [7, 69].

Дар фарҳанги устод Айни истилоҳе бо номи «рахилнома» зикр шудааст, ки айни замон дар истеъмол нест:

«Рахилнома-номаи руҳати кӯчидан, *Рахилнома хондан*-киноя аз мурдан:

*В-охир ба кори хеш дармонд,
У низ рахилнома бархонд»* [2, 311].

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ танҳо вожаи «рахил» тафсир шудааст, чунки айни ҳол бо чунин ном дар ҳуҷҷатгузорӣ вучуд надорад:

«Рахил – а.кӯч кардан, кӯчидан, ба сафар (ба роҳ) баромадан, аз ҷое ба ҷое рафт» [7, 156].

Калимаи «сак» аз ҷониби устод Айни дар асари мазкур чунин шарҳ гардидааст:

«Сак – ҳуҷҷати навишта (арабикардашудаи чак). Дар ин маънӣ Шохин гуфта:

*Ҳар даъвие, ки аз ту ба фазлу калом рафт,
Барҷиз муҳр карду Уторид навишт сак»* [2, 329].

Истилоҳи маъмули «санад»-ро Садриддин Айни ба маъноӣ дуҷум чун ҳуҷҷат тафсир намудааст:

«Санад II. 1.ҳуҷҷати навишта 2. далеле барои исботи муддао, ки ба ягон китоби муътабар ва ё одами муътабар нисбат дода мешавад» [2, 331]. Моддаи луғавии мазкур дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ба гунаи зерин шарҳ ёфтааст: «Санад -а. ҳуҷҷат, далели навишта барои исботи даъво ё муддаое; ҳуҷҷат, далел; санади қарз; дастхате, ки қарзгиранда ба қарздиханда медиҳад; санад овардан - барои исботи даъво ё муддаое ҳуҷҷат овардан» [7, 204].

Шарҳи истилоҳи «ташқилот» аз тарафи устод Айни хеле возеҳ мебошад:

«Ташкилот – идорае, ки бо чамъ омадан ва иштироки чанд кас ба вучуд омада бошад (монанди идораҳои советӣ, партиавӣ ва касабавӣ)» [2, 386]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ҳам монанд ба шарҳи устод мебошад: «Ташкилот- идора ё муассисаи давлатӣ ё чамъиятӣ; созмонҳои гуногуни чамъиятӣ ё давлатӣ» [7, 341].

Истилоҳи машҳури коргузори хуччатнигорӣ «фармон» дар луғати устод Айнӣ чунин тафсир ёфтааст:

«Фармон – амри қатъӣ додан аз боло ба поин» [2, 408]. Шарҳи Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ҳам фарогири маънои болост: «Фармон – амр, ҳукм; ҳукме, ки аз тарафи идораи олий ё шахси воломақома содир мешавад; фармон додан ҳукм кардан, ҳукм содир намудан, ба каси дигар қарор ба таври ҳукм фармудан» [7, 401].

Хуччат барои гирифтани қарзро дар гузашта бо калимаи «чак» ифода мекардаанд:

«Чак – 1. навиштаҳои хуччатӣ, васиқа, санади қарзгирӣ, қоғази ҳавола, хати расид ва монанди инҳо. 2. худуди замин, боғ, вилоят, мамлакат» [2, 448]. Маънои чоруми ин вожа мураттибони Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чун истилоҳи соҳаи хуччатгузори шарҳ додаанд: «Чак I. – 1 қатра. 2. садое, ки аз афтидани қатраи об ба вучуд ояд. Чак II – *гуфт*. 1. ҳисса, қисм; чак кардан – тақсим кардан. 2. қуръа; чак партофтан қуръа партофтан. Чак III – *қҳн*. навиштаҳои хуччатӣ, васиқа, санад: хату чак карда гирифтани, хату чак карда додан, чак навиштан. Чак IV – *қит*. олате, ки се ва ё зиёда шоха дошта, барои бод додани ғалла ва чудо кардани қоҳ аз дона истифода мегардад. Чак V – буридани навдаҳои ангур ба мақсади боровар кардани дарахт, хомтоқ. Чак // чик VI – аз чаҳор як тарафи бучул аст, ки онро дар бучулбозӣ «дузд» низ мегӯянд; *муқ*. пук» [7, 544].

Калимаи «эълон» дар луғати устод Айнӣ ба маънои истилоҳи шарҳ нашудааст:

«Эълон – 1. ҳозир кардан 2. ошқор кардан» [2, 489].

Дар луғати устод Айнӣ калимаву истилоҳоти хуччатгузори аз забонҳои туркиву муғулӣ ба забонамон воридшуда низ тафсир шудаанд. Масалан, истилоҳи «ярлиғ» чунин тафсир ёфтааст:

«Ярлиғ – фармони подшоҳӣ. (ин калима аз забони муғулӣ ба адабиёти форсӣ-тоҷикӣ интиқол ёфтааст). маншур» [2, 494]. Ҳамин вожа дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ба гунаи «ярлик» омадааст: «Ярлик *т*. 1 *таър*. фармони подшоҳӣ. 2. фармон барои додани мансаб, рутба, номаи фахрӣ, номаи имтиёз *ва ғ*. 3. тамғаи мол, ки дар он таърих, навъ, миқдор ва нархаш навишта мешавад, ярлиғ» [7, 722].

Калимаи серистеъмоли «қарор» ҳам дар луғати устод Айни ба маънои истилоҳи шарҳ нашудааст ва далели он аст, ки ҳуччатгузории муосири тоҷик баъд аз солҳои 50-уми асри гузашта инкишоф ёфтааст: «Қарор- 1. ором, осуда. 2. қавл, аҳд» [2, 513].

Аз таҳлилу баррасии дар боло зикршуда ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки устод Айни ҳамчун донандаи волои забони тоҷикӣ тавонистааст бо тавдвини «Луғати нифтафсилаи тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» забони коргузори будани забони тоҷикиро собит намоянд. Зимни таҳқиқ маълум шуд, ки дар луғати устод Айни зиёда аз 60 калимаву истилоҳоти соҳаи ҳуччатнигориву коргузори, ҳам ба маънои луғавӣ ва ҳам ба маънои истилоҳӣ, шарҳу тафсир шудаанд. Ибтикороти устод Айни дар самти тавдини луғати тафсири маънии онро дорад, ки мавсуф аз илми луғат ва фарҳангнигории миллии ва арабӣ хеле хуб огоҳӣ дошта, дар заминаи омӯзишу андӯхтаҳои чиддӣ ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намудааст, то барои ҷомеаи тоҷикӣ мероси арзишманди фарҳангӣ гузорад.

Ин гувоҳи он аст, ки устод Айни на танҳо дар фарогирии илмҳои филологӣ дасти тамом доштаанд, балки дар ҳамаи бахшҳои улуми инсонӣ муваффақ будаанд.

Китобнома

1. Аҳмедов Мирзохабиб. Толковый словарь Садриддина Айни и его лексикографические особенности: АКД / Мирзохабиб Аҳмедов. – Худжанд: 2002. - 24 с.
2. Айни, Садриддин. Луғати нифтафсилаи тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик. Куллийёт. Ҷ. 12 / С. Айни. – Душанбе, 1976. - С. 23-558.
3. Луғати осори С. Айни: Тарғ. Х. Рауфов, Х. Муҳаммадиева, И. Шукурова, М. Ҳайдарова ва диг. / Мухар. Р. Ҳошим ва Х. Рауфов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 236 сах.
4. Маҳмадаминов Абдулхай. С. Айни – олим / Абдулхай Маҳмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с.
5. Р. Ҳошим. Садриддин Айни ва инкишофи лексикаи забони адабии форс. / Ҳошим, Раҳим. – Душанбе: Дониш, 1978. – 46 сах.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд) Ҷ. 1. А – Н (нашри дувум) / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Х. Султон. – Душанбе, 2010. - 996 сах.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). Ҷ. 2. О – Я (нашри дувум) / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Х. Султон. – Душанбе 2010. - 1091 сах.

ШАРҲИ ВОЖАҲОИ ХУЧЧАТГУЗОРӢ ДАР «ЛУҒАТИ НИМТАФСИЛИИ ТОЧИКӢ БАРОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИК»-И САДРИДДИН АЙНИ

Мақола ба шарҳи калимаҳои соҳаи хуччатгузорӣ дар луғати С. Айни бахшида шудааст. Дар забони муосири тоҷикӣ калимаву истилоҳоти соҳаи хуччатгузорӣ ва хуччатнигорӣ нисбатан кам мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Аз ин лиҳоз муаллиф қўшидааст, ки дар муқоиса бо ду фарҳанги муътабари забони тоҷикӣ ин вожаҳоро таҳлил намояд. Таҳқиқ дар асоси «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и С. Айни ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» анҷом ёфтааст.

Зимни таҳқиқ маълум шуд, ки дар луғати устод Айни зиёда аз 60 калимаву истилоҳоти соҳаи хуччатнигориву коргузорӣ, ҳам ба маънои луғавӣ ва ҳам ба маънои истилоҳӣ, шарҳу тафсир шудаанд. Ибтикороти устод Айни дар самти тадвини луғати тафсирии маънии онро дорад, ки мавсуф аз илми луғат ва фарҳангнигории миллӣ ва арабӣ хеле хуб огоҳӣ дошта, дар заминаи омӯзишу андӯхтаҳои ҷиддӣ ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намудааст, то барои ҷомеаи тоҷикӣ мероси арзишманди фарҳангӣ гузорад.

Калидвожаҳо: хуччатгузорӣ, коргузорӣ, луғати тафсирий, моддаи луғавӣ, шарҳ, маънои луғавӣ, истилоҳот, Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, санад.

КОМЕНТАРИИ ТЕРМИНОВ ДОКУМЕНТИРОВАНИЯ В «ПОЛУТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА » САДРИДДИНА АЙНИ

Статья посвящена комментариям терминов сферы документирования в толковом словаре С. Айни. Слова и термины сферы документирования в современном таджикском языке относительно мало изучены. В этой связи автор постарался методом сравнения двух знаменитых словарей анализировать эти термины. Автор осуществил своё исследование на основе «Толкового словаря С. Айни» и «Толкового словаря таджикского языка».

В результате исследования выяснилось, что в «Толковом словаре С. Айни» комментированы более 60 слов и терминов сферы документирования. Инициатива С. Айни по созданию толкового словаря свидетельствует о том, что он отлично знал национальную и арабскую лексикографию. На основе серьезного изучения данной проблемы он оставил значительное культурное наследие для таджикской общественности.

Ключевые слова: документация, делопроизводство, толковый словарь, словарная статья, комментарий, словарное значение, термины, Толковый словарь таджикского языка, документ

**COMMENTS ON THE DOCUMENTARY TERMS OF THE
"EXPLANATORY DICTIONARY" OF SADRIDDIN AINI**

The article is devoted to the comments of non-studied documentary terms of the "Explanatory dictionary" of S. Aini. The words and terms on the field of documentation in the modern Tajik language have been relatively studied. In this regard, the author tried to analyze these terms by comparing two famous dictionaries. The author made his research, based on the "Explanatory Dictionary" of S. Aini" and also on "Explanatory Dictionary of the Tajik Language".

As a result, the study revealed that in the "Explanatory Dictionary" of S. Aini conduct more than 60 words and terms of the documentary sphere of commented. S. Aini's initiative create an explanatory dictionary, that means that he knew the national and Arabic lexicography well. On the basis of a serious study of this problem, he left a significant cultural legacy for the Tajik people."

Keywords: documentation, office work, explanatory dictionary, dictionary entry, comment, dictionary meaning, terms, "Explanatory Dictionary of the Tajik Language, document".

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоёров Фирдавс Ниёзович – мудири шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: + 992 93 526 62 95.

Сведения об авторе: Мирзоёров Фирдавс Ниёзович – заведующий отделом лексикологии и лексикографии Института языка и литературы им. А. Рудаки АН Республики Таджикистан, тел.: + 992 93 526 62 95.

Information about the author: Mirzoyorov Firdavs Niyozovich - Head of the department of the Institute of Language and Literature by name A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Phone: +99293 5266295.

УДК:491.550.0

**МАҚОМИ ИҚТИБОСҲОИ ТУРКӢ
ДАР ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЛАҲҶАҲОИ ФАЛҒАР**

*Сабур Носиров
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон*

Маълум аст, ки қисми муайяни таркиби луғавии лаҳҷаҳои забони тоҷикиро воҳидҳои луғавии туркӣ ташкил медиҳанд. Масъалаи нақши вожаҳои туркӣ дар ташаккул ва инкишофи луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ қариб дар ҳамаи таҷқиқотҳои, ки ба омӯзиши пажӯҳиши луғати лаҳҷаҳо бахшида шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст [1, 2, 3, 7, 10, 11, 12 ва ғайра].

Аз чамъбасти мулоҳизаҳои муҳаққиқон вобаста ба масъалаи мазкур метавон ба натиҷа расид, ки миқдори калимаҳои иқтибосии туркӣ дар ҳамаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ баробар нест. Таносуби миқдории воҳидҳои луғавии туркӣ дар лаҳҷаҳои, ки аҳолии ҳудуди паҳншавиашон бо қавмҳои туркнаҷод дар якҷоягӣ ё ҳамсоиягӣ зиндагӣ ба сар мебаранд, бештар ва дар лаҳҷаҳои, ки аҳолии ҳудуди паҳншавиашон бо намояндагони қабилҳои туркҷабр алоқаи ҳудудӣ надоранд, яъне дар шароити вазъияти ҳамсоиягӣ ё ҳаммаҳаллӣ зиндагӣ намекунад, камтар мебошад.

Лаҳҷаҳои Фалғар аз ҷумлаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мебошанд, ки воҳидҳои луғавии туркӣ ба онҳо камтар ворид гардидаанд.

Забоншинос А.Л. Хромов зимни баррасии мавқеи вожаҳои туркӣ дар лаҳҷаҳои Мастҷоҳ ба камии таносуби миқдории онҳо нисбат ба лаҳҷаҳои гурӯҳи шимолии забони тоҷикӣ ишора намуда, сабаби чунин ҳолатро ба омилҳои чун ягонагии таркиби миллий ва бо лафзи туркӣ танҳо берун аз ҳудуди ноҳия рӯ ба рӯ гардидани аҳолии Мастҷоҳ вобаста донистааст [10.77].

Бо эътимоди комил гуфтан мумкин аст, ки ин мулоҳиза нисбат ба лаҳҷаҳои Фалғар низ мувофиқ меояд, зеро дар Фалғар ҳам чун дар Мастҷоҳ таркиби миллий ва забонии аҳоли ягона аст.

Вуруди вожаҳои туркӣ ба лаҳҷаҳои минтақаро натиҷаи таъсири лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, аз ҷумла лаҳҷаҳои Самарқанду Бухоро ва маҳалҳои атрофи ин ду шаҳри бостонӣ ба лаҳҷаҳои минтақа, метавон арзёбӣ кард.

Дар гузаштаи начандон дур зиндагии пурмашаққати кӯҳистон мардуми минтақаро маҷбур мекард, ки баҳри таъмини рӯзгор ба шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва навоҳии атрофи онҳо сафар намуда, муддати мадид ба мардикориву савдогарӣ машғул шаванд.

Мусофирати тӯлонии ҷавонони зиёди минтақа ба шаҳрҳои Самарқанду Бухоро барои касби илму дониш ва пайвандҳои ҳешутабории мардуми минтақа бо сокинони ин шаҳрҳои рафтуомади пайваستاи онҳо аз омилҳои асосии вуруди вожаҳои туркӣ ба лаҳҷаҳои Фалғар ба шумор мераванд.

Зимнан мехоҳем таъкид намоем, ки дар минтақаи Фалғари болооби Зарафшон қариб деҳае нест, ки сокинонаш бо сокинони шаҳри Самарқанд ё маҳалҳои атрофи он алоқаи ҳешутаборӣ ва рафтуомади доимӣ надошта бошанд.

Ҳамаи ин ҳолатҳо ба шеваи гуфтори мардуми минтақа, хусусан ба таркиби луғавии он, таъсири ҳудро нагузошта наметавонист.

Воҳидҳои луғавии туркӣ дар лаҳҷаҳои Фалғар чун дар лаҳҷаҳои Мастҷоҳ беш аз ҳама дар исмҳо: **адаш** (ҳамном), **айа** (рахм; мулоҳиза, андеша), **ачоқ** (оғӯш), **ашула** (суруд, тарона), **бигиз** (дарафш, чангаки турбофӣ), **илик** (мағзи устухон, як навъ равғани дохили устухон), **йелка** (китф, китфи либос), **йугурдак** (хизматгор, навкар; дастёр), **йурак** (чуръат, часорат, ёро), **кесак** (лоии дар шакли дарозрӯя хушккардашуда, ки аз он девор мебардоранд), **куб** (мардум, омма), **қазноқ** (хонае, ки захира ва ашёи лозимаро дар он нигоҳ медоранд, анбор), **қалпоқ** (тоқӣ, тӯпшӣ), **қапчук** (ҳамён), **қаракчи** (роҳзан, ғоратгар), **котурма** (як навъ нони равғани қабаташ нисбатан ғафси дар дег пухташуда), **қуйма** (хӯрдание, ки аз омезиши тухм ва орд тайёр мекунанд), **қутан** (молхона; қароргоҳи чорво дар чарогоҳ), **қур** (хокистари сӯзон, хокистаре, ки ҳарорати оташ дар он паст нашудааст), **лайлоқ** (чарогоҳ), **отим** (як зарра, каме, миқдори ками чизе дар кафи даст), **ойлик** (маош, моҳона), **суйак** (устухон), **тери** (хӯрдание, ки аз хаами равғани буридаи дар равғани доғ пӯхташуда тайёр мекунанд, қарнӣ), **тубуш** (овоз, садо), **уймоқ** (ангуштпона), **улоқ** (бузқашӣ), **урчук** (асбоби нахресӣ, ки аз чӯб сохта мешавад), **учоқ** (дегдони филизӣ, оташдони филизӣ), **учук** (донаҷаҳое, ки дар натиҷаи шамолхӯрӣ дар лаб пайдо мешаванд, табхол), **чаҳмоқак** (раъду барқ), **чегара** (худуд, сарҳад; марз), **чопқа** // **човқа** (қордҷае, ки теғаш ба дарун қат мешавад, қорди қиссагӣ), **чумчук** (гунҷишк), **эс** (хотир, ёд, хаёл) ва нисбатан камтар дар сифат ва зарфҳо: **ботур** (ҷақон, ҷолок; далер, часур), **йовош** (ором; беозор; ромшуда, мутеъ): **кеска** (хушёр, доно, зирак, пухтакор), **соқ** (сихат, саломат), **суйук** (суст; сероб), **сун** (миқдор, шумора), **текис** (ҳамвор), **тетик** (ҷолок, ҷақон; бардам), **тешук** (сӯроҳ, шикоф), **уткур** (ҷобук, ҷақон; зирак; зӯр), **эпчил** (ҷолок, ҷаққон, абҷир), **анчи** (хело), **пичи** (каме, андаке) ба мушоҳида мерасанд.

Забони ўзбекӣ ба лексикаи феълии лаҳҷаҳои Фалғар камтар таъсир намудааст. Иқтибосҳои туркӣ дар лексикаи феълии лаҳҷаҳои мавриди назар асосан дар ҷузъи номии баъзе аз феълҳои таркибӣ ба мушоҳида мерасанд: **айрит қардан** (фарқ қардан) аз феъли ўзбекии «айирмоқ» ба маънии «фарқ қардан», **алиш қардан** (иваз қардан, бадал қардан) аз феъли ўзбекии «алишмоқ» ба маънии «иваз қардан», «бадал қардан», **йухла қардан** (ба дидорбинӣ рафтани) аз феъли ўзбекии «йукламоқ» ба маънии «ба дидан рафтани», **қотти қардан** (шах шуда мондани) аз феъли ўзбекии «қотмоқ» ба маънии «шах шудани», **махта қардан** (таъриф қардан) аз феъли ўзбекии «махтамоқ» ба маънии «таъриф қардан», **уйла**

кардан (фикр кардан, андеша кардан) аз феъли ўзбекии «ўйламоқ» ба маънии «фикр кардан», «андеша кардан», **улчак кардан** (чен кардан) аз феъли ўзбекии «ўлчамоқ» ба маънии чен кардан, **ухша кардан** (монанд будан, монанди доштан) аз феъли ўзбекии «ўхшамоқ» ба маънии «монанд будан» ва ғайра.

Қобили зикр аст, ки дар миёни феълҳои таркибии лаҳҷаҳои Фалғар, ки чузӣ номиашон аз забони ўзбекӣ иқтибос шудааст, ба чуз аз феъли **қарамиш кардан** (пир шудан), ки дар таркиби ифодаи «qūṣaqaramiškūnad» дар аксари лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ низ истифода мешавад, ягон феъли дигаре ба қайд гирифта нашудааст, ки чузӣ номиаш бопасванди ўзбекии-*миш* сохта шуда бошад.

Дар таркиби лексикаи феълии лаҳҷаҳои Фалғар феълҳои содае низ дучор меоянд, ки асоси онҳоро феълҳои ўзбекӣ ташкил медиҳанд. Феълҳои **тикқундан** (ба дохили чизе ворид кардан; халондан) аз феъли ўзбекии «тикмоқ» ба маънии «халондан», **алундан** (фиреб додан, фанд кардан) аз феъли ўзбекии «алдамоқ» ба маънии «фиреб додан», **чайқундан** (обгардон кардан) аз феъли ўзбекии «чайкамоқ» ба маънии «обгардон кардан», **хурукидан** (рамидан, ҳаросидан) аз феъли ўзбекии «куркмоқ» ба маънии «ҳаросидан», **ликқидан** (чунбидан) аз феъли ўзбекии «ликқиламоқ» ба маънии «чунбидан» намунаи ҳамин гуна феълҳо мебошанд.

Лозим ба таъкид аст, ки дар лаҳҷаҳои Фалғар феълҳои содаи дорои унсурҳои ўзбекӣ назар ба феълҳои таркибии дорои ҳамин гуна унсурҳо миқдоран хеле кам мебошанд ва аксари онҳо бидуни тағйири маънӣ дар шакли таркибӣ низ истифода мешаванд. Масалан, **тикқундан- тикқа кардан, алундан-алда кардан, чайқундан-чайқа кардан** ва **ликқидан-ликқун шудан** ва ғайра.

Дар лаҳҷаҳои Фалғар истифодаи калимаҳои иқтибосии ўзбекии ифодакунандаи шумора умуман ба назар намерасад. Аз ҷумлаи ҷонишинҳои забони ўзбекӣ дар лаҳҷаҳои мазкур танҳо ҷонишини саволии **кимдар** таркиби ҷонишинҳои номуайянии **ким-ки, ким-чи, ким-кадум, ким-кучо** истифода мешаваду бас. Дар алоҳидагӣ истифодаи гардидани ҷонишини саволии **ким-и** ўзбекӣ дар гуфтори мардуми Фалғар умуман ба мушоҳида намерасад.

Аз калимаҳои номустақилмаъноии иқтибосии туркӣ дар лаҳҷаҳои Фалғар воҳидҳои луғавии **аттанг** (афсӯс, ҳайф), **қайтам** (калимаи изҳори пушаймонӣ аз нашудани коре; ҳатто; баръакс; беҳтараш), **қуллук** (раҳмат, ташаккур), **йараша** (мувофиқи, муносиби, ба андозаи, ба қадри), **ишқилиб** (ба ҳар ҳол; хулоса) ба қайд гирифта шудаанд: аттанги Қобил-а; Зухур мурдас, аттанги дунё-йа; бачайам синну солаш-ба йараша гап занад-дӣя; қайтам ош мекардем, мешуд; ишқилиб кораш-а кард.

Аз рӯйи истифодаашон калимаҳои туркӣ ё туркиасоси таркиби луғавии лаҳҷаҳои Фалғарро метавон ба ду гурӯҳ чудо намуд: калимаҳое, ки бо ҳаммаъноӣ тоҷикии худ ҳамчун воҳиди луғавии синонимӣ истифода мешаванд: **адаш //ҳамнум, суйак //устуғун, тубуш // овоз, эс // йод, суйук // суст, текис // ҳамвор, эпчил // чакқун, йугурдак // хизматгор, қуллук // раҳмат, ухша кардан // мунанд будан, айрит кардан // фарқ кардан, уйла кардан // фикр кардан, улчак кардан // чен кардан** ва калимаҳое, ки асосан дар шакли туркӣ истифода мешаванд ё дар лаҳҷа ҳаммаъноӣ тоҷикии худро надоранд: **илик, кесак қотурма, қуйма, қутан, чумчук, алиш кардан, алдараши кардан** ва ғайра

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар гурӯҳи калимаҳое, ки воҳидҳои синонимии туркиву тоҷикиро ташкил медиҳанд, мавқеи истеъмоли унсурҳои туркӣ тадриҷан суст гардида истодааст.

Як хусусияти муҳими калимаҳои иқтибосии туркии таркиби луғавии лаҳҷаҳои Фалғар аз он иборат аст, ки аксари онҳо аз чихати маъно ба асли ўзбекии худ мувофиқат мекунанд.

Дар баробари ин, унсурҳое ҳастанд, ки қисман ё пурра тағйири маъноӣ кардаанд. Калимаҳои **яланғоч ва кесак** намунаи ҳамин қабил калимаҳо мебошанд.

Калимаи **яланғоч** дар луғати ўзбекӣ-русӣ «голый, нагой, оголённый, раздетый» ва калимаи **кесак** «комоч, кусок сухой глины» шарҳ дода шудааст. Дар лаҳҷаҳои Фалғар калимаи аввал ба маъноии **тамоман кушода, то ба охир боз** ва калимаи дуюм ба маъноии **як миқдор лойи дар хок фелонидае, ки дар шакли дарозрӯя хушк карда шудааст** истифода мешавад: дар-а нимроғ кун гуфтаи, яланғоч карду шишт; дару тиризаҳо-йа яланғоч, мунди хоб рафти, бачаҳо-йа шамол задас; дина янғет кати чорсад-та кесак кардем.

Хусусияти дигари иқтибосҳои туркии лаҳҷаҳои мавриди назар дар бештар ҳислати умумихалқӣ доштани онҳо зоҳир мегардад. Аксари калимаҳои туркии таркиби луғавии лаҳҷаҳои Фалғарро калимаҳое ташкил медиҳанд, ки қариб дар ҳамаи лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, хусусан лаҳҷаҳои шимолии он, дучор меоянд.

Бо баъзе тағйироти шаклӣ истифода гардидани унсурҳои туркӣ аз хусусиятҳои дигари лаҳҷаҳои болооби Зарафшон мебошад: **ачок < қучок, ботур < ботир, қапчук < қопчик, қотурма < қатирма, кашқо < кашқа, соқ < соғ, тешук < тешик, тубуш < товуш, утқур < уткир, чопук < чопик** ва ғайра.

Ҳамин тариқ, унсурҳои луғавии туркӣ як гурӯҳи начандон калони таркиби луғавии лаҳҷаҳои Фалғарро ташкил медиҳанд ва ба лаҳҷаҳои мавриди назар асосан ба воситаи лаҳҷаҳои

дигари забони тоҷикӣ, хусусан лаҳҷаҳои шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва навоҳии атрофии онҳо ворид гардидаанд.

Китобнома

1. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара / Т. Мақсудов. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 160 саҳ.
2. Маҳмудов М. Лаҳҷаи тоҷикони райони Китоб / М. Маҳмудов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 278 саҳ.
3. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов. – Душанбе: Дониш, 1989. – 280 саҳ.
4. Мурватов Ҷ. Шеваҳои тоҷикони атрофи Андичон / Ҷ. Мурватов. – Душанбе, 1974. – 186 саҳ.
5. Мурватов Ҷ. Доир ба муносибати забонҳои тоҷикӣ ва ӯзбекӣ // Масъалаҳои шевашиносии тоҷик. Ҷ. 1. / Ҷ. Мурватов. – Душанбе: Дониш, 1970. – С. 258-274.
6. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 206 с.
7. Садуллоев Б. Говоры таджиков Шахрисябза: автореф. дис.канд. филол. Наук / Б. Садуллоев. – Душанбе, 1979. – 29 с.
8. Узбекско - русский словарь. – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959. – 830 с.
9. Фарҳанги ғуӣишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2012. – 946 саҳ.
10. Хромов А.Л. Говоры таджиков Матчинского района // Труды Академии наук Тадж. ССР. Т.С VII. / А.Л. Хромов. – Душанбе, 1962. – 208 с.
11. Ҷӯраев Ф. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ / Ф. Ҷӯраев. – Душанбе, 2017. – 230 саҳ.
12. Эшнӣёзов М. Шеваи ҳардурӣ / М. Эшнӣёзов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 230 саҳ.

МАҚОМИ ИҚТИБОСҲОИ ТУРКӢ ДАР ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЛАҲҶАҲОИ ФАЛҒАР

Дар мақола роҳҳои вуруд ва мақоми иқтибосҳои туркӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои Фалғар мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Гуфта мешавад, ки воҳидҳои луғавии туркӣ ба лаҳҷаҳои Фалғар тавассути лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, махсусан лаҳҷаҳои Бухорову Самарқанд ворид гардидаанд ва таносуби миқдории онҳо нисбат ба лаҳҷаҳои ғуӯҳи шимоли Тоҷикистон хеле кам аст. Вожаҳои туркӣ дар лаҳҷаҳои мавриди назар бештар дар миёни исмҳо ва нисбатан камтар дар миёни сифат ва қисми номии феълҳои таркибӣ ба мушоҳида мерасанд.

Вожаҳои калидӣ: лаҳҷаҳои фалғарӣ, иқтибосоти туркӣ, забони ӯзбекӣ, таркиби лексикӣ, ҷузъи номии феъл.

**МЕСТО ТЮРКСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ЛЕКСИЧЕСКОМ
ФОНДЕ ФАЛГАРСКИХ ГОВОРОВ**

В статье рассматриваются пути проникновения и место тюркских заимствований в лексическом фонде фалгарских говоров. Отмечается, что слова тюркского происхождения проникали в фалгарские говоры посредством других говоров таджикского языка, особенно Самаркандских и Бухарских говоров, и в количественном отношении они представлены гораздо меньше, чем в северных говорах.

Тюркские заимствования в фалгарских говорах встречаются в основном в виде существительных и в меньшей степени - прилагательных и именной части некоторых сложных глаголов.

Ключевые слова: фалгарские говоры, тюркские заимствования, узбекский язык, лексический состав, именная часть сложных глаголов.

**THE PLACE OF TURKIC BORROWINGS WORDS
IN THE LEXICAL FUND OF THE FALGAR DIALECTS**

The article is dedicated to the ways of penetration and the place of Turkish borrowings words in the composition of the lexical fund of the Falghar dialects. It is noted that the Turkish words in the main penetrated into the Falghar dialects through the other dialects of Tajik language, especially the Bukhara and Samarkand dialects. In quantitative terms they are represented much less than in the northern dialects. The Turkish borrowings words in the Falghar dialects are found mainly among nouns and to the lesser extent among adjectives and the nominal part of complex verbs.

Key words: Falghar dialects, Turkish borrowings word, Uzbek language, lexical composition, the nominal part of complex verbs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сабур Носиров – номзади илми филология, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Тел.: (+992) 93 893 39 29; E-mail: nsabur@mail.ru

Сведения об авторе: Сабур Носиров – кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Технологического университета Таджикистана. Тел.: (+992) 93 893 39 29; E-mail: nsabur@mail.ru

About the author: Sabur Nosirov – Candidate of Philology Sciences, Assistant professor of the Foreign Languages Department of the Technological University of Tajikistan. Phone.: (+992) 93 893 39 29; E-mail: nsabur@mail.ru.

НАЗАРЕ БА ИБОРАҶОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

(дар асоси маводи «Куллиёт»-и С.Айнӣ)

Темурова М.К.

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ

Омӯзиш ва пажӯҳиши ибора ва навъҳои он яке аз масъалаҳои муҳим ва мураккаби забоншиносӣ буда, роҷеъ ба ин мавзӯъ донишмандони хориҷӣ ва ватанӣ дар асару мақолаҳои худ фикру андешаҳои гуногун ва мухталиф баён кардаанд. Дар бораи ибора пажӯҳишҳои зиёди доманадор ба анҷом расида ба бархе аз паҳлуҳои он бештар ва қисматҳо камтар тавачҷӯҳ дода шудааст. Ибораҳо воҳидҳои шаклӣ ва маъноӣ буда, дорои баъзе вижагӣҳое мебошанд, ки аз вожа фарқ мекунад. Ибораҳо яке аз бахшҳои муҳимтарини синтаксис ба шумор рафта, тарзҳои гуногуни пайвастанӣ калимаҳоро доранд. Дар ин бора донишманди рус В.В. Виноградов дар солҳои 60-уми асри гузашта андешаи худро чунин иброз кардааст, ки тақвияти фикрҳои моро тақвият медиҳад: «Ба синтаксис ғайр аз таълимоти ҷумла, ғайр аз қоидаҳои сохтани ҷумлаҳо ва алоқаи вожаҳо дар ҷумла тасвири хелҳои ибораҳо, тасвири тарзҳои пайвастанӣ калимаҳо дар ҷумла низ дохил мешаванд» [4, 5].

Шарофидин Рустамов дар заминаи консепсияи назарии академик В.В. Виноградов оид ба ибора ҳудуди грамматикӣ ин воҳиди нахвиро чунин муайян кардааст; «...ҷумла воҳиди асосии коммуникативии забон, воситаи ташаккул, ифода ва ахбори фикр мебошад, ибора воҳиди номинативӣ, воситаи ифодаи предмет, ҳодиса, протсесс буда, танҳо ба воситаи ҷумла ба системаи коммуникативии забон дохил мешавад» [7, 79].

Муаллифи китоби «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ доир ба масъалаҳои таърихи омӯзиши ибора, таҳқиқи ибора дар забоншиносии умумӣ, дар забони тоҷикӣ, асарҳои забоншиносӣ, услубшиносӣ, осори роҷеъ ба маданияти суҳан, асарҳои лаҳҷашиносӣ, асарҳои муқоисавӣ баҳс карда, дар боби “Қолаббандии ибора дар забони тоҷикӣ” дидгоҳҳои назариашро оид ба ин масъала муфассал баён медорад» [6, 241-289].

Муҳаққиқ воситаи алоқаи тобеъро шартӣ аслии муносибати синтаксисӣ пайдо кардани калимаҳо доништа, ба ибора хос набудани алоқаи пайвастро таъйид мекунад. Ҳамчунин ӯ аз хелҳои алоқаи

тобеъ танҳо алоқаи мувофиқатро, ки онро алоқаи предикативӣ низ меноманд ва фақат дар ҷумла дар байни мубтадову хабар ба вучуд меояд, хоси ибора намешиносад.

Дар ин мақола бархе аз ибораҳои сифати феълӣ аз рӯи маводи «Куллиёт»-и С.Айнӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Ин навъи ибораҳо ба хотири он чунин ном гирифтаанд, ки онҳо дорои ҳам хусусиятҳои номӣ ва ҳам феълӣ мебошанд.

Ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳӣ аз рӯи сохт ва тобиши маъно гуногунанд. Дар ташаккули ин гуна ибораҳо ҳиссаҳои гуногуни мустақили нутқ иштирок мекунанд, вале дараҷаи истеъмоли ва сохти онҳо яқсон нестанд. Ин навъи ибораҳо аз рӯи сохташон дукалимагӣ ва секалимагӣ мешаванд. Ибораҳои дукалимагии сифати феълӣ чунин ибораҳоеанд, ки аз ду калимаи мустақилмаъно иборатанд. Масалан: **зӯрбазӯракӣ пуркардашуда, тасодуфан даҳякгирифта, қариб барҷомондашуда** ва ғайра [2, 592]. Ибораҳои секалимагӣ ҳамон ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳианд, ки аз се калимаи мустақилмаъно таркиб ёфтаанд. Масалан: **ҳафтаи оянда хонданӣ, гандуми тирамоҳ кишташуда, рӯйхати бетартиб навишташуда** [1, 33- 44].

Лозим ба зикр аст, ки бе эзоҳдиҳандаи муайян ибора аз рӯи сохт ва маъно матлаби мушаххасро ифода карда наметавонад ва ноқис мемонад. Ба таври намуна метавон аз мисолҳои зер истифода кард, ки матлаб ба таври мушаххас муайян мегардад: **ҳафтаи хонданӣ- ҳафтаи оянда хонданӣ, гандум кишташуда - гандуми тирамоҳ кишташуда, рӯйхат навишташуда - рӯйхати бетартиб навишташуда** [1, 33- 44].

Ин навъи ибораҳо ҳарчанд аз се калимаи мустақилмаъно иборат бошанд ҳам, онҳоро ибораҳои мураккаб гуфтан мумкин нест, чунки калимаи дуюм чун ҷузъи мустақили ибора намоён намешавад, балки эзоҳдиҳандаи ҳатмии ҷузъи тобеи ибора маҳсуб меёбад.

Дар натиҷаи баррасии баъзе мисолҳо аз китоби «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айнӣ маълум гардид, ки дар сохтани ибораҳои сифати феълӣ аксари ҳиссаҳои мустақилмаъноии нутқ фаъол мебошанд. Дар ин гуна ибораҳо сифати феълӣ ҳамчун ҷузъи асосӣ дигар ҳиссаҳои нутқ ба сифати ҷузъи тобеъ намоён инъикос меёбанд. Ҳиссаҳои мустақилмаъноии нутқ ба сифати феълӣ тобеъ шуда, ҳелҳои гуногуни ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳиро ба вучуд меоваранд ва ҳар кадоми ин гурӯҳҳо дар дохили худ муносибатҳои мухталифи синтаксисиро ифода менамоянд.

Сохт ва маъноии ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳӣ ба хусусияти луғавию грамматикӣ ҷузъҳо вобаста буда, онҳоро аз

рӯи тааллуқоти морфологии калимаи тобеъ ба гурӯҳҳои зерин чудо кардаанд: [5, 157- 162].

А. Ибораҳои сифати феълие, ки чузъи тобеашон зарф аст.

Ибораҳои сифати феълии ҳамроҳие, ки чузъи тобеашон зарф аст, нисбат ба дигар ибораҳои сифати феълии ҳамроҳӣ серистеъмоланд. Дар сохтани ин навъи ибораҳо зарфҳо иштирок карда, ифодаи муносибати синтаксисии ибора, пеш аз ҳама, калимаи асосиро ҳамчун амалу ҳолат аз ҷиҳати гуногун шарҳ медиҳанд.

Чунин хели ибораҳо бо зарф муносибатҳои мухталифи синтаксисиро зоҳир менамоянд. Бинобар ин ҳам онҳо аз рӯи муносибати синтаксисиашон ба гурӯҳҳои зерин чудо мешаванд:

1. Ибораҳои сифати феълии ҳамроҳии замон бо зарф.

Ибораҳои сифати феълие, ки бо алоқои ҳамроҳӣ сурат гирифта, муносибати замони ро ифода мекунанд, дар асарҳои устод Айнӣ, махсусан, дар «Ёддоштҳо» ба таври фаровон истифода шудааст. Барои ифодаи муносибати замон зарфҳои замони гуногунмаъно, аз қабилҳои пештар, ҳозир, ҳанӯз, шабона, дина, барвақт ба таври васеъ истифода шудаанд. Ин гуна ибораҳои сифати феълии аз ҷиҳати маъно замони ба вучуд омадани амалро ифода карда, дар навбати худ боз тобишҳои маъноии замони гуногунро нишон медиҳанд. Мисол:

Ман афсӯсхӯрон дар тахти айвони қозихона дар пеши даромади меҳмонхона, дар қатори **шарикони пештар омадам** навбати дигареро нигарон шуда истодам [3, 314].

Одами нав хонадоршуда ин тавр намешавад, чаро ба хона намешинӣ, чаро дили бахшидаатро ба даст намегирӣ, ту гумон мекуни, ки агар сари нобошамиро гирӣ, ман ба ту зани дигаре гирифта медиҳам [3, 314]

2. Муносибати тарзи амал дар ибораҳои сифати феълии алоқои ҳамроҳӣ бо зарф.

Ин гуна ибораҳо муносибати тарзи амалро ифода мекунанд, ки Айнӣ дар осораш аз онҳо фаровон истифода намудааст. Ин гуна ибораҳои сифати феълии ҳамроҳӣ аз ҷиҳати маъно тарзи иҷро шудани амалро нишон медиҳанд ва тобишҳои маъноии тарзи гуногунро низ ифода менамоянд. Мисолҳо: Рӯйҳои сурхчаи борики дароз, чашмони бемижгони обрав, ришҳои бузи сап-сафед, **мӯйлабҳои тамоман тарошидашуда** аз сифатҳои муштраки ин ду кас буданд [3, 78].

3. Муносибати миқдору дараҷа дар ибораҳои сифати феълии алоқои ҳамроҳӣ бо зарф.

Чузъи тобеи ибораҳое, ки муносибати миқдору дараҷа ро ифода мекунанд, зарфҳои миқдору дараҷа мебошанд. Ин гуна ибораҳои

сифати феълӣ аз ду ё се калима сохта шуда, миқдору дараҷаи амали ба вучудояндаро нишон медиҳанд. Мисолҳо:

Бобои пир ва қариб барҷомондашуда падарамро дуо ва миннатдорӣ карда гусел намуд [2, 40].

Шаҳр ва атрофи наздики он дар тобистонҳо ҳеҷ гоҳ аз бемориҳои бисёр рӯйдиханда ва аз муромурҳои барзиёд ҳолӣ набуданд [1, 240].

Бинанда онҳоро ду сарбози низомии бисёр машқдида гумон мекард. [1, 265].

Б. Ибораҳои сифати феълие, ки чузъи тобеашон исм аст.

Ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳие, ки чузъи тобеашон исм аст, дар осори бадеии устод Айнӣ, аз ҷумла «Ёддоштҳо» серистеъмоланд. Азбаски дар таркиби ин навъ ибораҳо ҳамчун чузъи тобеъ исмҳои гуногунмаъно меоянд, ибора тобишҳои гуногуни маъноӣ мегирад, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

1. Муносибати субъектӣ. Ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳие, ки муносибати субъектиро ифода мекунанд дар асарҳои Айнӣ фаровонанд. Дар ин гуна ибораҳо сифати феълӣ ҳамчун амали чузъи тобеъ намоён мешавад ва чузъи тобеъ ба назар мубтадо менамояд. Ҳангоми ба ҷумлаи пайрави муайянкунанда баргардонидани ибора сифати феълии ин аломат равшан зоҳир мешавад. Масалан: **хонаи сакфаш фурурафта**, яъне, хонае, ки сакфаш фуру рафтааст.

Ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳӣ, ки муносибати субъектӣ доранд, дар ду шакл ифода меёбад; дар мавриди чузъи тобеъ бо бандакҷонишин меояд (хонаи сакфаш фурурафта), дар мавриди дигар чузъи тобеъ бандакҷонишин надорад (суханони муаллим гуфтагӣ).

Зимнан бояд гуфт, ки дар ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳие, ки муносибати субъектро ифода мекунанд, дар байни чузъҳои муносибати предикативӣ дида мешавад. Бинобар ин ҳам ин навъи сифати феълӣ на ҳамчун чузъи асосӣ, балки чузъи тобеъ ба назар мерасад. Мисолҳо;

Аммо ӯ ба таълимоти падараш гардан намефуровард ва **корҳои падараш фармударо**, ки ба кандакорӣ оид буданд, қасдан вайрон мекард [2, 69].

Муаззин **шартҳои қирғиз пешниҳодкардари** ду баробар зиёда намуда ба гардан гирифт [1, 277].

2. Муносибати объектӣ. Ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳие, ки муносибати объектӣ доранд, чандон серистеъмол нестанд. Ин ибораҳо муносибати объектиро ба таври умумӣ ва номуайян ифода карда, аз рӯи маъно объектҳои новобаста ва бевосита ба вуқӯъ омадани амалро нишон медиҳанд. Мисолҳо ;

Ў **замини ғузааш пояхушкшударо** гандуми тирамоҳӣ ва ҷои ҷуворино чави баҳорӣ кишта дода ба ман гуфт... [2, 187].

Дар муддати як сол харҳои ӯро, ҳам **замини ҷуворӣ киштаашро** бародараш фурухта, барои халосии додараш ба миршаб хӯронд [2, 324].

3. Муносибати замон. Ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳие, ки муносибати замонро нишон медиҳанд, чандон серистеъмол нестанд. Ҷузъи тобеи ин гуна ибораҳо исмҳои замон ё ба мафҳуми замон алоқаманд мебошанд ва аз рӯи маъно замони ба вуқӯъ омадани амалро ифода мекунанд. Мисолҳо;

«Майсаҳои ҷаву **гандуми тирамоҳ кишташуда** замини сиёхро пӯшонидани сабзу хуррам карда буданд» [2, 33].

«Ду тангаро панҷ тақсим карда, панҷякашро ба ҳисоби сад **тангаи ҳафтаи гузашта гирифтагиам** зиёд кунонед-дия» [1,185].

В .Ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳӣ, ки ҷузъи тобеашон сифат аст.

Ибораҳои сифати феълии алоқаи ҳамроҳие, ки ҷузъи тобеашон сифат аст, аз рӯи сохт ва маъно ба ибораҳои сифати феълии ҳамроҳ бо зарф робитаи наздик доранд. Дар ин гуна ибораҳо на ҳамаи сифатҳо, балки баъзе сифатҳои нисбӣ ва аслие, ки аломату хусусиятро ба таври умумӣ нишон медиҳанд, омада метавонанд.

Чунон ки маълум аст, дар забони тоҷикӣ сифатҳои асли ба вазифаи ҳол бисер истифода мешаванд. Дар сабки нигориши Айнӣ дар мавриде, ки сифатҳои асли ба вазифаи ҳол меоянд, онҳо бо зарф муносибати наздик пайдо мекунанд. Бинобар ин дар ҳайати чунин ибораҳо сифатҳо хусусияти зарфиро ба худ қабул мекунанд, ки аз шаклҳои зерин иборатанд:

1. Муносибати тарзи амал. Ибораҳои сифати феълии ҳамроҳие, ки бо сифатҳо омада муносибати тарзи амалро ифода мекунанд, аз ҷиҳати маъно тарзи ба вучуд омадани амал ва вазъияту ҳолати амалро нишон медиҳанд. Мисолҳо: «Ў дар натиҷаи тан ба тақдир додани онҳо дар аввали мавсими риштабарорӣ садҳо **риштаҳои саломат кашида гирифтаашро** дар меҳҳои дӯконаш намоиш дода овехта мондааст» [1, 417].

«...аз рӯи миёнашро бо як **фугаи кабудӣ дастӣ бофташуда** баста, дар паҳлуи чапаш як яккакорди устухондастаи дароз овехта буд» [1, 400].

2. Муносибати дараҷа. Ибораҳои сифати феълие, ки муносибати дараҷаро нишон медиҳанд, дар асарҳои Айнӣ камтар ба мушоҳида мерасанд. Дар ин гуна ибораҳо сифатҳои асли чун ҷузъи тобеъ омада, дараҷаи зоҳир шудани амалро ифода мекунанд. Мисолҳо;

«Дигаре аз ин ду одам зардранг, ришу мӯйлабаш тамоман тарошида, мӯйсари дароз гӯзошташуда дошта, пӯшокаш тагу рӯй тамоман европагӣ буд» [3, 144].

«Максудчон кулӯхҳои танбӯсӣ (тамӯзӣ), яъне кулӯхҳои офтоби тобистон хӯрдаи хӯб хушкидаро оварда, ба даруни ёмҳое, ки аз шарбати нав аз ангур чудошуда пур буданд, рехт» [2, 220].

Ҳамин тавр, навъи алоқаи ҳамроҳӣ дар таркибёбии ибораҳои сифати феълӣ низ ҷойгоҳи хоси худро доштааст. Дар заминаи осори бадеии устод Айнӣ, ба вижа, «Ёддоштҳо» маълум гардид, ки дар сохтани ибораҳои сифати феълӣ алоқаи ҳамроҳӣ аксари ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ иштирок мекунад. Ин навъи ибораи сифати феълӣ алоқаи ҳамроҳӣ аз рӯйи сохт ду ва се калимагӣ мешаванд. Аз рӯйи муносибати тааллуқоти морфологии калимаи тобеъ дар осори устод Айнӣ гурӯҳҳои ибораҳои сифати феълӣ ҷузъи тобеашон зарф, исм ва сифат ба мушоҳида мерасад, ки муносибатҳои синтаксисии замон, тарзи амал, миқдору дараҷа ва ғайраро ифода мекунад.

Китобнома

1. Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷ. 5. / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 276 саҳ.
2. Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷ. 7. / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. – 630 саҳ.
3. Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷ. 8. / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 522 саҳ.
4. Виноградов В.В. Грамматика русского языка / В.В. Виноградов. – Изд.- во АН СССР, т.2. Синтаксис. Част 1, 1960.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2., – Душанбе: Дониш, 1986- 371 саҳ.
6. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. /А. Мирзоев, Душанбе: Деваштич, 2002.- 306 саҳ.
7. Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988.-339 саҳ.

НАЗАРЕ БА ИБОРАҲОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

(дар асоси маводи «Куллийёт»-и С.Айнӣ)

Ибораҳои сифати феълӣ аз воҳидҳои нахвиест, ки таҳқиқи дақиқ ва ҳамачонибаи он ба ҳалли мушкилоти раванди тағйирот ва таҳаввулоти забони меъёр дар садаи охир саҳт марбут аст. Ибораҳои воҳидҳои шаклӣ ва маъноӣ буда, дорои баъзе вижагӣҳое мебошанд, ки аз вожа фарқ мекунад. Ибораҳои яке аз бахшҳои муҳимтарини синтаксис ба шумор рафта, тарзҳои гуногуни пайвастанӣ калимаҳоро доранд. Дар сохтани ибораҳои сифати феълӣ алоқаи ҳамроҳӣ аксари ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ иштирок менамоянд. Ин навъи ибораҳои сифати феълӣ алоқаи ҳамроҳӣ аз рӯйи сохт ду ва се калимагӣ мешаванд. Сохт ва маъноӣ ибораҳои сифати феълӣ алоқаи ҳамроҳӣ ба хусусияти луғавию грамматикӣ ҷузъҳои он вобастаанд.

Калидвожаҳо: ибора, сифати феълӣ, алокаи ҳамроҳӣ, сохт, маъно, хусусияти луғавию грамматикӣ.

О ПРИЧАСТНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ

(на основе материала «Куллият» С.Айни)

В статье отмечается, что причастные словосочетания относятся к тем синтаксическим единицам, всестороннее изучение которых поможет решению многих трудных вопросов эволюционного развития и трансформации нормативного таджикского языка конца XX – начала XXI вв. Виды примыкания занимают особое место в формировании причастных словосочетаний, в котором участвует большинство частей речи. Структурно – причастные словосочетания состоят из двух – трех слов. Семантически и структурно такие словосочетания тесно связаны с лексико – грамматическими особенностями своих компонентов.

Ключевые слова: словосочетания, синтаксис, примыкание, структура, семантика, лексико – грамматические особенности.

VIEW TO THE ADJECTIVELY AND VERBICAL PHRASES (based on the “Kulliyot” of Sadriddi Ayni)

The article notes that the sacramental words relate to those syntactic units, which comprehensively studies solve many difficult questions of the evolutionary development and transformation of the Tajik standard language of the late XX-early XXI. The types of contiguity have a special place in the formation of participial phrases, in which most parts of speech participate. Structurally - hourly phrases consist of two or three words. Semantically and structurally, such phrases are closely related to the lexical grammatical features of their components.

Key words: phrases, syntax, junction, structure, semantics, lexical and grammatical features.

Маълумот дар бораи муаллиф: Темурова Момагул – дотсенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ, номзади илми филология, тел.: + 992 907 68 68 70, e – mail: momagul@List.ru.

Сведения об авторе: Темурова Момагул – доцент кафедры языков Таджикского технического университета имени М.С.Осими, кандидат филологических наук, тел.: + 992 907 68 68 70, e – mail: momagul@List.ru.

Information about the author: Temurov Momagul - Associate Professor of the Languages Department of the Tajik Technical University named after MS Osimi, Candidate of Philology, Phone: + 992 907 68 68 70, E-mail: momagul@list.ru.

БАРРАСИИ ВОЖАҶОИ МУРАККАБИ СЕЧУЗӢА, КИ БА
БОНКУ БОНҚДОРӢ МАРБУТАНД

Каримова Гулзира

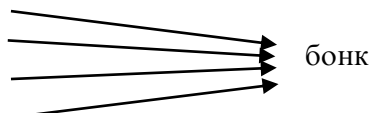
Институтти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҚТ

Аз мутолиаи асарҳои илмиву адабии адибони гузашта ва муосир маълум мегардад, ки як қисмати муҳими захираи луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои мураккаб буда, бахше аз онҳоро вожаҳои мураккаби сечузба ташкил медиҳанд. Донишмандони забоншинос ба ин масъала тавачҷӯҳ камтар зоҳир намудаанд. Аз ин рӯ, то ҳол дар омӯзиш ва пажӯҳиши калимаҳои мураккаби сечузба таҳқиқоти мукамал ва ҷиддие ба вучуд наомадааст. Дар бораи ин навъи вожаҳо танҳо дар “Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик”, монографияи Ш. Рустамов, “Забони адабии ҳозираи тоҷик”, маълумоти мухтасар ироа шудааст. Инчунин С. Хоркашев чанд калимаи мураккаби сечузбаи лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикиро дар рисолаи худ таҳқиқ кардааст (Хоркашев, 2014, 56-57; 2015, 47). С. Мирзоев низ солҳои охир ба ин масъала тавачҷӯҳ намуда, чанд мақолае ба нашр расонид, ки метавон аз онҳо ҳамчун сарчашмаи илмӣ истифода кард [5, 303-311].

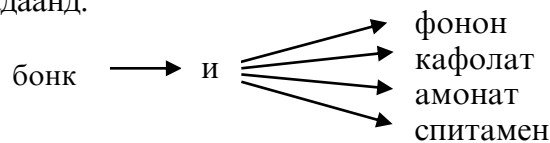
Омӯзиш ва пажӯҳиши вижагиҳои номи бонку бонқдорӣ дар забони тоҷикӣ аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ буда, яке аз сарчашмаҳои ғанӣ гардидани забон, чи аз нигоҳи таркиби луғавӣ ва чи аз ҷиҳати сохти грамматикӣ ба шумор меравад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки таркиби вожаҳои интихобшудаи номи бештари бонқҳои кишварамон калимаҳои мураккаб мебошанд ва танҳо миқдори ками онҳо бо ибораҳо сохта шудаанд. Мутахассисони соҳа дар банду баст, калимасозӣ ва интихобу ҷойгузориҳои номи бонқҳо маҳорати баланди забоншиносӣ нишон дода, ба онҳо номҳои мувофиқу муносиб додаанд, ки хусусиятҳои миллии тоҷикиро инъикос мекунанд. Масалан, Спитаменбонк, Амонатбонк, Кафолатбонк, Бонки тичорат, Бонки миллии Тоҷикистон, Фононбонк ва ғайра.

Дар шакли тобеъ ва ибораи изофӣ таркиб ёфтани вожаву истилоҳоти бонку бонқдорӣ яке аз вижагиҳои пурмаҳсули калимасозии мураккаб буда, дар ин роҳи таркиббандӣ нақши исм хеле муҳим аст, ки вожаҳои номбурда, ба андешаи мо тақвият мебахшанд. Дар нақша метавон онҳоро ба таври зайл тасвир кард:

спитамен
амонат
кафолат
фонон

Ин калимаҳо асосан дар зинаи аввал дар шакли ибораҳои изофӣ ба вучуд омада, пас дар зинаи дуюм ба сурати вожаҳои мураккаб даромадаанд:

Дар паҳлуи вожаҳои мураккаби дучузъа ва аз ибораҳои изофӣ сохташуда калимаҳои мураккаби сечузъа низ мавқеи муҳим доранд, ки бо роҳҳои махсуси калимасозӣ ба вучуд омадаанд. Дар маҷмӯъ номи бонкҳо барои мардуми тоҷик фаҳмо бошанд ҳам, вале аз ҷиҳати шакл ва маъноӣ луғавӣ бархе аз ҷузъҳо барои тоҷикон номафҳум ба назар мерасад, чунки дар фарҳангҳои мавҷудаи тоҷикӣ номи онҳо ба қайд гирифта нашудааст. Бинобар ҳамин, ҳадафи интиҳоби ин масъала аз он иборат аст, ки чунин навиъи ҷузъҳои вожаҳои мураккаб таҳлил ва шарҳу эзоҳ ёбанд.

Дар давраи нав, махсусан дар замони истиқлол, тағйироти таҳаввулоти ҷиддӣ дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла дар соҳаи забоншиносӣ, ба вучуд омад.

Дар робита ба мавзӯи мавриди пажӯҳиш суннати сохтани вожаҳои мураккаби сечузъа идома ёфт ва калимаҳои зиёде дар бахшҳои мухталиф рӯйи қор омад, ки таърихи пайдоиши онҳо ба давраи истиқлол ва ваҳдати миллии кишвар марбут аст. Як бахши муайяни онҳо ба бонку бонқдорӣ ва соҳаҳои дигари хоҷагии халқ алоқаманд буда, ба инкишофи лексикаи забони тоҷикӣ вуҷъати тоза бахшиданд.

Таъсиси бонкҳои гуногунсоҳа дар кишвар на танҳо ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии мардуми тоҷик, балки ба ному номгузориҳои ин муассисаҳои моливу иқтисодӣ, яъне луғоти ба вучудомада, ба густариши луғавии забони тоҷикӣ муфиду судманд арзёбӣ мешавад ва дар илми воҷасозиву вожагузинӣ (лексикология ва лексикография) як падидаи нав мебошад.

Ба ҳамин минвол, дар забони тоҷикӣ дар давраи истиқлол калимаҳои мураккаби сечузъае ба вучуд омаданд, ки ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум марбутанд ва қисмате аз онҳо ба бахши бонку бонқдорӣ вобаста мебошанд. Ин бахши истилоҳот дар даҳсолаҳои охир ба захираи луғавии забони тоҷикӣ бо тақозои замон ворид гардида, онро такмил доданду ғанӣ сохтанд. Чунин навиъҳои истилоҳот чандон зиёд набошанд ҳам, вале аз ҷиҳати сохт, баромад (этимология) хеле ҷолиб буда, хусусиятҳои калимасозии махсусро қасб кардаанд.

Дар ин мақола чанд вожаи мураккаби сечузъа, ки номи бонкҳои Агроинвестбанк, Точиксодиротбанк, Точпромбанк, Соҳибкорбанкро ифода мекунад ва чунин номгузори мутобик бо меъери забони тоҷикӣ мебошад, мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор мегирад.

1.1. Агроинвестбанк

Вожаи агроинвестбанк мисли бархе аз истилоҳоти тозабунёд маҳсули давраи истиқлол ва ваҳдати миллӣ буда, номи яке аз бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз ҷиҳати пайдоиш таърихи тӯлонӣ надорад. Истилоҳи **агроинвестбанк** аз рӯи сохт ба вожаҳои мураккаби сечузъа мансуб буда, ҷузъҳои он аз ҷиҳати баромад ба забонҳои гуногуни аврупоӣ тааллуқ доранд.

Ҷузъи аввали ин истилоҳ калимаи **агро** аз вожаи қадимаи латинии **vager-vagr**, ки ба маънои «порчаи замин, қитъаи замин» мебошад, маншаъ гирифтааст. Вожаи **агро** тавассути истилоҳоти ҳуқуқии римӣ ба забони англисӣ дар асри XVII ворид гардидааст, ки баъдан дар забонҳои дигари аврупоӣ густариш пайдо карда, ба забонҳои славянӣ, аз ҷумла ба забони русӣ, низ роҳ ёфтааст.

Дар асноди ҳуқуқии римӣ **агро** ба мафҳуми «қитъаи замини мустамликашуда» омадааст. Ин истилоҳ дар муддати садсолаҳо дар натиҷаи пешрафти илму техника ва иқтисод ба тағйироти таҳаввулоти маъноӣ дучор гардидааст.

Калимаи мавриди назар ба забони русӣ ҳам ба гунаи **агро** ворид гардида, ба қисми аввали вожаҳои мураккабе, ки маъноҳои «агрономӣ» -ро ифода мекунад, пайваст мешавад: **агробиология** «агробиология, биологияи агрономӣ» ва ғ.

Дар забони тоҷикӣ вожаи иқтибосӣ бо номи **агроном** вучуд дорад, ки решаи он низ аз калимаи **агро** сарчашма гирифтааст.

Ҷузъи дуюми вожа **инвест** аз истилоҳи итолиёвӣ **investire** ба вучуд омадааст. Вожаи **investire** мураккаб буда, аз ду ҷузъи мустақилмаъно иборат аст. Ҷузъи аввал вожаи **in**, ки маънои «дар рӯи, рӯи, болои»-ро доштааст. Қисми дуюм **vestire** ба маънои «либос» истифода мешудааст. Вожаи **инвест** мафҳуми либосҳои маҳсусро доштааст, ки тафовути табақахоро нишон меодааст. Ё ба таври дигар гӯем, аз рӯи либос ба қадом табақа тааллуқ доштани одамон муайян карда мешуд.

Вожаи мазкур бо гузашти айём, дигаргуншавии ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ маъноӣ худро тағйир додааст ва ҳоло маъноӣ гузоштани маблағ барои гирифтани даромадро ба худ касб намулдааст, ки имрӯз густариши бештаре пайдо кардааст.

Бонк ҷузъи сеюми калимаи мавриди пажӯҳиш аст, ки дорои чунин маъноҳост: 1. муассисаи интифой (нафъ гирифтани, фоида бурдан; нафъ, фоида, суд), ки амалиёти тичорӣ, молӣ, иқтисодӣ ва

гайраро анҷом медиҳад; 2. пуле, ки киморбозҳо вориди бозӣ мекунад ва бар сари мизи кимор қарор медиҳанд [12, 121].

Дар робита ба баромад ва ё этимологияи вожаи **бонк** бояд зикр намуд, ки ин калима аз забони латинии давраи миёнаи *banca* ё *banecus* берун омадааст. Калимаи *banca* ё *banecus* дорои маънои “мизи сарроф” касе, ки пулро ба пули дигар иваз мекунад ва фарқияти пули аслиро аз пули қалбакӣ муайян карда метавонад) мебошад. Ин истилоҳ дар асри XV ба воситаи забони фаронсавӣ ё забони итолиёвӣ ба забони англисӣ ба гунаи *banca* ворид гардидааст [13, 218].

Баъдан вожаи **бонк** доираи истифодаи худро васеъ намуда, ба забони русӣ ва пас ба забонҳои эронӣ, аз ҷумла тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ ба сурати **банк** дохил гардидааст. Солҳои охир дар натиҷаи тағйироту таҳаввулоти қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ садоноки “а”-ро ба садоноки “о” иваз намуданд, бинобар ин тибқи қонуни нави имло ин калима ҳоло дар шакли **банк** истифода мегардад, вале дар гуфтори бештари мардум ин вожа ба сурати **банк** ба қор меравад.

Аз таҳлил ва таҳқиқи истилоҳи **агроинвестбанк** маълум мешавад, ки аз ҷиҳати баромад ҷузъҳои якуму сеюми он (**агро** ва **банк**) ба забони латинӣ мансуб буда, ҷузъи дуюмаш (**инвест**) ба забони итолиявӣ нисбат дорад ва дар асари муносибатҳои байналмилалӣ ин калимаҳо ба забонҳои дигари дунё ворид шудаанд.

Вожаи **investire** дар миёнаи асри XVI ба вучуд омада, пас охиста-охиста забонҳои дигар низ онро қабул мекунад ва ба ҳамин восита доираи истифодаи ин калима хеле густариш меёбад. Ин истилоҳ дар давраи истиқлол тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ роҳ ёфта, дар таркиби номи яке аз банкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой гирифтааст. Вожаи **investire** дар забони русӣ ба шакли инвестиция, инвестирование, инвестор (инвестор, капиталгузоранда, маблағгузоранда) истифода мешавад [8, 351]. Аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ низ дар радифи муодилҳои тоҷикии он вожаи **инвестор** ҳам ба қор меравад.

Ногуфта намонад, ки дар забони тоҷикӣ дар шакли ҷудогона калимаи **агроинвест** истифода намешавад ва танҳо тавассути пайваст шудани вожаи **банк** соҳиби маънои махсус гардидааст.

1.2. Тоҷикодиротбанк

Ҷамъияти саҳомии кушодаи «Тоҷикодиротбанк» тибқи қарори муассисон аз 20-уми март соли 1992 таъсис ёфтааст.

Истилоҳи **тоҷикодиротбанк** ҳам дар қолаби вожаҳои мураккаби сечузъаи **агроинвестбанк** ва **соҳибкорбанк** сохта шудааст, ки дар нақша метавон онҳоро чунин тасвир кард:

СУХАНШИНОСИ, №1 2019

Агроинвест соҳибкор тоҷиксодирот тоҷпром	+	бонк
---	---	------

Ин истилоҳотро ба шакли ибора дар нақша метавон ба гунаи зер тасвир намуд:

Бонк+и	+	агроинвест соҳибкор (и) тоҷиксодирот тоҷпром
--------	---	---

Чунонки аз худи номи ин вожа бармеояд, ин калима аз рӯи сохт мураккаби сечузъа буда, он аз калимаҳои **тоҷик+содирот+бонк** ташкил ёфтааст. Вожаҳои ин истилоҳ аз рӯи баромад мисли калимаҳои қаблӣ ба забонҳои гуногун нисбат доранд ва ба хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ ва сомӣ (арабӣ) мансуб мебошанд. Вожаи **тоҷик** ба забони тоҷикӣ, **содирот** ба забони арабӣ ва **бонк** ба забони лотинӣ тааллуқ доранд.

Ҳамин тавр, дар истилоҳи **тоҷиксодиротбонк** вожаи **тоҷик** номи миллат, **содирот** шакли ҷамъи калимаи **содир** мебошад ва дорои маънои “берунраванда, бароянда” аст, **бонк** ва ё **банк** муассисаи моливу иқтисодии махсусест, ки муомилаҳои мухталифи пулӣ ба воситаи он амалӣ мегардад.

Агар ба пайдоиши истилоҳи **тоҷиксодиротбонк** назар афканем, таърихи он ҳам он қадар тӯлонӣ набуда, 15-20 солро фаро мегирад. Ин калима низ маҳсули давраи истиқлолият мебошад, ки чунин навъи вожаву истилоҳот дар густариши забони адабии тоҷикӣ нақши муҳим доранд. Дар радифи рушди инкишофи соҳаҳои гуногуни ҷомеа забони тоҷикӣ низ тағйир ёфт, чунки истиқлолият ва ваҳдати миллӣ имкониятҳои мавҷударо барои рушди забон фароҳам овард ва вожаву истилоҳоти дархури замон ворид гардидан гирифтанд, ки **тоҷиксодиротбонк** ҳам яке аз онҳост.

Калимаи **тоҷиксодиротбонк** ду зинаи калимасозиро аз сар гузаронидааст. Аввал вожаи **содиротбонк** ба вучуд омада, дар зинаи дуюми вожасозӣ бо илова гардидани калима-муайянкунандаи **тоҷик** лексемаи **тоҷиксодиротбонк** сохта шудааст, ки тибқи қолабҳои суннати забони тоҷикӣ мебошад. Дар ин калимаи мураккаби сечузъа, ки аз ду асоси калимасозӣ: **тоҷик** ва **содиротбонк** иборат аст, вожаи асосӣ **содиротбонк** буда, дар ҷойи дуюм ҷойгир шудааст ва агар онро ба ибора баргардонем, дар шакли **содиротбонки тоҷик** берун меояд.

1.3. Тоҷпромбанк

Ин истилоҳ низ номи яке аз банкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, он дар даҳсолаҳои аввали садаи XXI ба қору фаъолият оғоз намудааст.

Аз ҳуди номи ин муассиса маълум мегардад, ки ҷузъи аввали он аз вожаи ихтисоршудаи **точик** ба гунаи **тоҷ** сурат гирифтааст. Ҷузъи дуюми он аз вожаи иқтибосии “пром”-и аз забони русӣ буда, маънои “саноат, саноатӣ”-ро ифода мекунад.

Дар робита ба вожаи **пром** бояд ҳаминро қайд кард, ки он асосан қисми аввали калимаҳои мураккаб мебошад ва ба маъноҳои зерин ба қор меравад: 1) саноат: промтовари – молҳои саноатӣ; 2) хунармандӣ: промкооперация - матлуботи хунармандӣ [8, 884].

Маълум аст, ки ин калима дар шакли алоҳида дар забони тоҷикӣ истифода намешавад ва танҳо бо вожаи **банк** дар забон маъмул гашта, мисли истилоҳи **точиксодиротбанк** ду зинаи вожасозиро аз сар гузаронидааст. Бори нахуст бо номи **промбанк** (промышленный банк- банки саноатӣ) рӯи қор омада, дар зинаи дуюми вожасозӣ дар асоси он бо илова шудани номи **точик**, ки муайянкунандаи номи миллат мебошад, лексемаи **тоҷпромбанк** (шакли пуррааш тоҷикпромбанк) ба вучуд омадааст. Вожаи мараккаби сечузъаи мавриди пажӯҳиш, ки аз ду асоси вожасозӣ: **точик** ва **промбанк** сарчашма гирифтааст, истилоҳи асосӣ **промбанк** маҳсуб меёбад ва он дар қисми дуюм ҷой гирифтааст. Агар вожаи номбурдари ба шакли ибора баргардонем, он ба сурати **промбанки тоҷик** падида меояд. Хулоса, истилоҳоти мавриди пажӯҳиш дар давраи қаблӣ, манзур то замони истиқлол маъмул набуданд, баъдан пас аз ба даст омадани истиқлоли миллий дар забони тоҷикӣ ба вучуд омада, маъруфият пайдо кардаанд.

1.4. Соҳибкорбанк

Банки саҳомиву тичоратии мададрасони соҳибқорӣ, ки бо номи “Соҳибкорбанк” маъруфият дорад, 24-уми августи соли 1999 тибқи Қарори Банки миллии Тоҷикистон таҳти №15 аз таърихи 19-уми августи соли 1999 аз ҷониби Банки миллии Тоҷикистон ҳамчун банки серсоҳа ба қайд гирифта шудааст.

“Тоҷикбанкбизнес” низ мисли “Соҳибкорбанк” вожаи мураккаб буда, аз се ҷузъи мустақилмаъно таркиб ёфтааст, яъне аз калимаҳои тоҷик+банк+бизнес. Ҷунонки аз вожаҳои номбурда бармеояд, ҷузъи аввал аз ҷиҳати баромад тоҷикӣ буда, ду ҷузъи дигар калимаҳои иқтибосӣ мебошанд, ки тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ гузаштаанд.

Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ сохтани вожаҳои мураккаб яке аз воситаҳои асосӣ, муҳим ва пурмаҳсул буда, бо ин роҳ аз

давораҳои қадим то ҳол калимаҳои нав ва сершумор ба вучуд омадаанд. Ин раванд дар давраи истиқлоли кишварамон вусъату суръати тоза гирифта, калимаҳои мураккаби зиёде ба захираи луғавии забонамон ворид гардиданд, ки аз ин ҳисоб фарҳангҳои забони тоҷикӣ, ҷӣ тафсири ва ҷӣ соҳавӣ, такмил ёфтанд.

Соҳибкорбонк ҳам аз се ҷузъ: **соҳиб**, **кор** ва **бонк** таркиб ёфта, он ҳам номи яке аз бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бахшҳои истилоҳи номбурда низ аз ҷиҳати баромад ба забонҳои гуногун марбутанд.

Агар калимаи **соҳиб** аз забони арабӣ бошад, **кор** аз забони тоҷикӣ ва **бонк**, чунонки қаблан ишора намуда будем, аз лотинӣ мебошанд.

Ҷузъи аввал **соҳиб** дорои маънои “дорандаи чизе, молик” мебошад. Инчунин ҷузъи аввали вожаҳои мураккабест, ки мафҳуми соҳибият, дорандагиро ифода мекунад ва тавассути он дар забони тоҷикӣ калимаҳои зиёде ба монанди соҳибкор, соҳибчашн, соҳибхона, соҳибмаърифат ва ғайраҳо ба вучуд омадааст. Ба вожаи **соҳиб** ҷузъи дуюм вожаи **кор** пайваст гардида калимаҳои навро ба вучуд овардааст (яъне аз ҷиҳати маъно), ба он тағйироти шаклӣ ва маъноӣ ворид намудааст. Ба ҳамин минвол, вожаҳои “**соҳиб**” ва “**кор**” дар шакли калимаи мураккаби “**соҳибкор**” зинаи якуми калимасозиро сипарӣ кардааст. Дар зинаи дигар ба ин асос вожаи **бонк** илова шуда, номи муассисаи моливу иқтисодиро ба вучуд овардааст.

Дар калимаи **соҳибкорбонк** мисли лексемаи тоҷиксодиротбонк ҷузъи асосӣ дар ҷойи дуюм ҷойгир шудааст, ки дар сурати ба ибора табдил додани он маъмул мегардад, яъне **бонки соҳибкор**.

Таърихи пайдоиши истилоҳи номбурда низ дуру дароз набуда, ба замони давраи истиқлол робита дорад ва ин истилоҳ низ дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ сабт нагардидааст.

Бинобар ин метавон гуфт, ки таҳлилу таҳқиқи истилоҳоти мураккаби сечузъа ҳам дар рушду инкишофи соҳаи луғатшиносӣ ва луғатнигорӣ, умуман дар илми забоншиносии тоҷик иқдоми тозаву нахуст хоҳад буд.

Истилоҳоти мураккаби сечузъа маҳз дар ҳамин замина, тибқи вижагиҳои нави калимасозӣ ба вучуд омада, ҷиҳатҳои муҳими ин навъи вожаҳо инъикос мекунанд, ки дар давраи истиқлол, яъне даҳсолаҳои охир ба вучуд омадаанд. Аз ин рӯ, истиқлолият ва ваҳдати миллӣ барои рушду ташаккули забони тоҷикӣ имкониятҳои зиёдеро фароҳам оварда, пояҳои онро боз ҳам мустаҳкамму устувортар гардондааст, ки ташаккули калимаҳои мураккаби сечузъа далели равшани он аст. Онҳо ба захираи луғавӣ ворид шуда, забонро мукаммалу ғанитар сохтанд.

Ҳамин тавр, масъалаи омӯзиш ва пажӯҳиши давраи нави таърихи забони тоҷикӣ, бавижа замони истиқлол, яке аз проблемаҳои муҳими забоншиносӣ ба шумор меравад.

Гарчанде оид ба ин масъала пажӯҳишҳои ҷудогона ба анҷом расида бошанд ҳам, мутаассифона, бештари онҳо моҳияти проблемавӣ надоранд ва метавон гуфт, ки мушкилоти мазкур аз доираи умумии омӯзиши таърихи рушду густариши ин давраи забон берун мондааст.

Китобнома

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 353 саҳ.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 саҳ.
3. Каримова Г. Нақши вожаҳои сечуза дар тақмили забони тоҷикӣ / Г. Каримова // Маърифати омӯзгор, №7, 2016. – С. 55-56.
4. Мирзоев С. Нақши Истиқлол ва Ваҳдати миллӣ дар рушду инкишофи забони адабӣ / С. Мирзоев // Ваҳдат-ҷавҳари ҳастии миллат ва омили рушди устувори кишвар (Маводи Конференсияи илмӣи ҷумҳуриявӣ “Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар тақими Ваҳдати миллӣ ва ҳифзи дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ” шаҳри Хоруғ, 10 июни соли 2016). – Душанбе, 2016. – С. 76 - 85.
5. Мирзоев С. Нақши Истиқлол ва Ваҳдати миллӣ дар рушду инкишофи забони адабӣ / С. Мирзоев // Ваҳдат, давлат, Президент. Ҷ. 27. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – С. 303 - 311.

Фарҳанго:

6. Крысин Л.П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов /Л.П. Крысин.– М.: Эксмо, 2008. – 863 с.
7. Луғоти этимологии забони англисӣ. – Лондон, 1916. – 342 саҳ.
8. Русско-гаджикский словарь. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 саҳ.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1-2. – М.: Энциклопедияи Советии тоҷик, 1969. – 952 саҳ.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: ҚММ Ксероксленд, 2008. – 949 саҳ.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе: ҚММ Ксероксленд, 2008. – 944 саҳ.
12. Mahshid Moshiri. Persian Dictionary. –Tehran, 1990. –1190 p.
13. Essential English Dictionary. Harper Collins Publishers. 1988. – 948 p.

БАРАСИИ ВОЖАҲОИ МУРАККАБИ СЕҶУЗА, КИ БА БОНКУ БОНҚДОРИ МАРБУТАНД

Омӯзиш ва пажӯҳиши хусусиятҳои маъноии истилоҳоти бонку бонқдорӣ дар забони тоҷикӣ яке аз масъалаҳои мебошад, ки дар забоншиносии тоҷик ба таври мукамал таҳқиқ нагардидааст. Дар ин мақола танҳо истилоҳоте мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор дода шудааст,

ки онҳо калимаҳои мураккаби сечузъа буда, ба номи банкҳои кишварамон марбутанд. Дар мақола истилоҳоти агроинвестбанк, тоҷикодиротбанк, тоҷпромбанк, соҳибкорбанк ба риштаи таҳлилу таҳқиқ қашида шуда, дар бораи таърихи пайдоиши онҳо, таҳлили маъноӣ ва луғавии чузъҳои ҳар истилоҳ, этимологияи онҳо маълумот ироа гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: вожаҳои мураккаб, сечузъа, забони тоҷикӣ, калимасозӣ, агроинвестбанк, тоҷикодиротбанк, тоҷпромбанк, соҳибкорбанк.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТРЕХКОМПОНЕНТНЫХ СЛОЖНЫХ СЛОВ, СВЯЗАННЫХ С БАНКОМ И БАНКОВСКИМ ДЕЛОМ

Изучение и исследование особенностей значения терминологии банка и банковского дела в таджикском языке является одним из вопросов, неизученных в таджикской лингвистике. В этой статье исследуются только те термины которые являются сложными трехкомпонентными словами и связаны с банками нашей страны. В статье для исследования и анализа привлечены такие словосочетания как агроинвестбанк, тоҷикодиротбанк, тоҷпромбанк, соҳибкорбанк, даётся информация об истории их возникновения, анализируются смысловые и грамматические значения частей каждого термина, их этимология.

Ключевые слова: трехкомпонентные сложные слова, таджикский язык, банк, смысловые и грамматические значения.

INVESTIGATION OF THREE-COMPONENT COMPLEX WORDS, CONNECTED WITH BANK AND BANKING

The research and study of the features of the terminology of the bank and banking structures in Tajik language is one of the questions that have not been studied in Tajik linguistics. This article examines only those terms that are complex three-part terms and are associated with the banks of our country. The article is for research and analysis involved such phrases as agroinvestbank, Agroinvestbank, Tajiksodirotbank, Tojprombank, Commercial Bank, which provides the information about the history of their occurrence and analyze the semantic and grammatical meanings of parts of each term of their etymology.

Key words: comprehensive words, linguistic, Tajik Language, glossary, Agroinvestbank, Tajiksodirotbank, Tojprombank, Commercial Bank.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Гулзира – докторанти PhD соли 2-юми Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ. E-mail: Karimova.gulzira.90@mail.ru. Тел.: +(992) 985.62. 39.41.

Сведения об авторе: Каримова Гулзира Нуруллоевна – доктор PhD Институти языка и литературы имени А.Рудаки АН РТ. E-mail: Karimova.gulzira.90@mail.ru. Тел.: +(992) 985623941.

About the author: Karimova Gulzira Nurulloevna – PhD student of the Institute of languages and literature named after Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, e-mail: karimova.gulzira.90@mail.ru, Phone.:+(992) 985 62 39 41.

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ ЧУЗӢИӢТИ САЧӢ

ДАР «ГУЛИСТОН» - И САӢДӢ

Ниёзбоқиев О.С.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Пешрафти рӯзафзуни фановариҳои иттилоотӣ дар ҳама арсаҳои ҳаёти иҷтимоӣ тағйирот ворид намуда, барои корбурди шеваи омӯзиши риёзӣ-оморӣ дар соҳаи таҳқиқоти илмҳои филологӣ шароит фароҳам овард. Мусаллам аст, ки таҳлили омории матн яке аз самтҳои нави таҳқиқоти илми забоншиносии муосир мебошад.

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки дар забоншиносӣ ва адабиётшиносии муосири тоҷик матнҳои шеърӣ зиёдтар мавриди баррасӣ ва таҳлили оморӣ қарор мегиранд. Насри классикии тоҷик дорои вижагиҳои хос буда, баррасии оморӣ-риёзии он метавонад ба ҳалли бисёр масоили илми забоншиносии иттилоотӣ, аз қабили беҳтар ва босуръат муқаррар кардани умумияти луғавӣ ва услубии асар ва тарҷумаи автоматии матни асар мусоидат намояд.

Профессор Р. Мусулмонқулов бар ин ақида буд, ки таърихи пайдоиши сачъ пурра аниқ нашудааст [3, 9]. Ин санъати бадеиро аввалин бор дар асри XI Муҳаммад бинни Умари Родуёнӣ дар асари “Тарҷумон-ул-балоға” ба радифи дигар намудҳои санъатҳои бадеӣ дохил мекунад. Гурӯҳе аз адабиётшиносон чунин ақида доранд, ки сачъ аз адабиёти араб дар натиҷаи табодули адабӣ ба адабиёти форсу тоҷик ворид гаштааст. Гурӯҳи дигар бар ин назаранд, ки дар матнҳои адабиёти форсу тоҷик то даврони истилои араб ва баъди он мавҷудияти сачъ ба мушоҳида мерасад. Ба назари мо, пеш аз истилои араб дар ҳавзаи адабиёти бостонии ниёгон (адабиёти авестой ва паҳлавӣ) санъатҳои бадеӣ мавриди истифодаи аҳли адаби он даврон будаанд. Ин масъаларо профессор Р. Мусулмонқулов дар рисолаи “Сачъ ва сайри таърихии он дар насри тоҷик” бо ироаи далелҳои муътамад таъйид кардааст.

Сачъ яке аз вижагиҳои хоси услуби Шайх Саъдӣ мебошад. Дар насри мусаччаъ ҷумлаҳо мухтасару муқаффо ва ҷаззоб баён мешаванд. Аз ҷумла ҳамин хусусияти бадеӣ забони “Гулистон”-и Саъдии Шерозиро маҳбуи оламиён гардонид.

Дар ин мақола таҳлили омории баъзе аз ҷиҳатҳои истифодаи сачъ дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ба роҳ монда мешавад, ки он дар зер ба шакли ҷадвал ва диаграмма пешниҳод

СУҲАНШИНОСИ, №1 2019

мегардад. Айни замон муҳаққиқони соҳаи барномарезии компютерӣ замимаҳое таҳия кардаанд, ки онҳо ба пажӯҳишгар дар таҳлили матн мусоидат менамоянд. Бо вучуди ин, ба воситаи чунин замимаҳо наметавон тамоми самтҳои матншиносиро пурра баррасӣ кард.

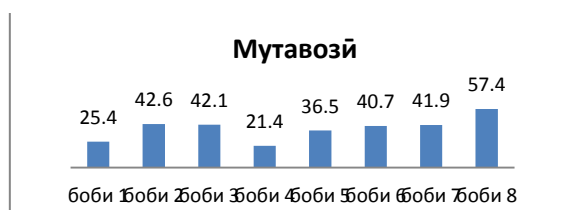
Бояд ёдовар шавем, ки «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ аз муқаддима, ҳашт боб ва хулоса иборат аст. Натиҷаҳои коркарди математикӣ-омории «Гулистон»-и Саъдӣ тавассути ҷадвал муфассал оварда мешавад [6].

Ҷадвали 1. Дараҷаи басомади намудҳои сачъ дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ

Рақами боб / намуди тақсимот	Табдоди сачъбандиҳо		Мутавозӣ		Мутарраф		Мутавозин	
	Бо адад	Бо фоиз	Бо адад	Бо фоиз	Бо адад	Бо фоиз	Бо адад	Бо фоиз
боби 1	315	100	80	25,4	233	74,0	2	0,6
боби 2	122	100	52	42,6	70	57,4	0	0,0
боби 3	152	100	64	42,1	88	57,9	0	0,0
боби 4	14	100	3	21,4	11	78,6	0	0,0
боби 5	85	100	31	36,5	54	63,5	0	0,0
боби 6	27	100	11	40,7	16	59,3	0	0,0
боби 7	172	100	72	41,9	100	58,1	0	0,0
боби 8	101	100	58	57,4	43	42,6	0	0,0
Ҷамағӣ:	988		371		615		2	

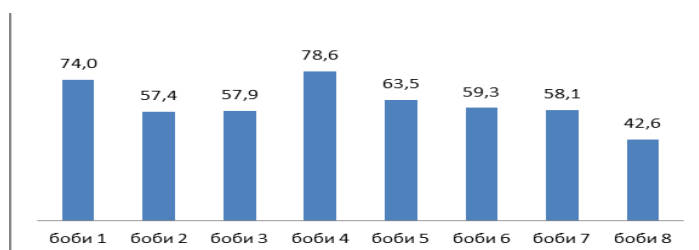
Тибқи омори дарёфтшуда дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ се намуди сачъ “мутавозӣ, мутарраф, мутавозин” [2, 1657] истифода шудааст. Шакли умумии таҳлил дар ҷадвали 1 нишон дода мешавад

Инъикоси аёнии натиҷаҳои коркарди омории бо ёрии диаграммаҳои ҷадвали электронии Ms Excel иҷрогардидаро дар расми 1, 2 ва 3 нишон медиҳем.

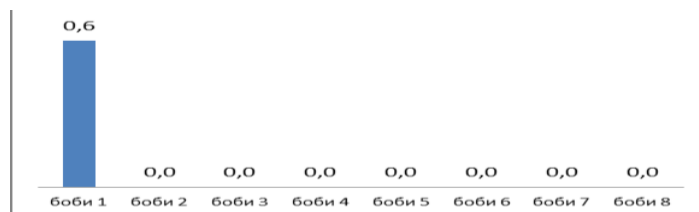
Расми 1. Нуфузи сачъи мутавозӣ дар калимаҳои сачъдор

Мутобиқи нишондоди расми 1 нуфузи сачъи мутавозӣ дар боби ҳаштум баландтар аст (57,4%). Ин нишондиҳандаҳо дар боби дуюм ва сеюм мутаносибан ба 42,6% ва 42,1% баробар аст. Танҳо дар боби чорум истифодаи сачъи мутавозӣ (21,4%) камтар ба чашм мерасад.

Расми 2. Нуфузи сачъи мутарраф дар калимаҳои сачъдор

Дар расми 2-юм назар ба расми 1-ум қорбурди сачъи мутарраф дар боби якум ва боби чорум бештар мебошад (74% ва 78,6%). Ҳамин нишондиҳанда дар бобҳои дуюм ва сеюм мутаносибан 57,4% ва 57,9%-ро ташкил медиҳад. Қорбурди сачъи мутарраф дар боби ҳаштум назар ба дигар бобҳо камтар (42%) мебошад.

Расми 3. Нуфузи сачъи мутавозин дар калимаҳои сачъдор

Тибқи нишондоди расми 3-юм истифодаи сачъи мутавозин дар боби аввали «Гулистон» (0,6%) назар ба бобҳои дигар камтар аст.

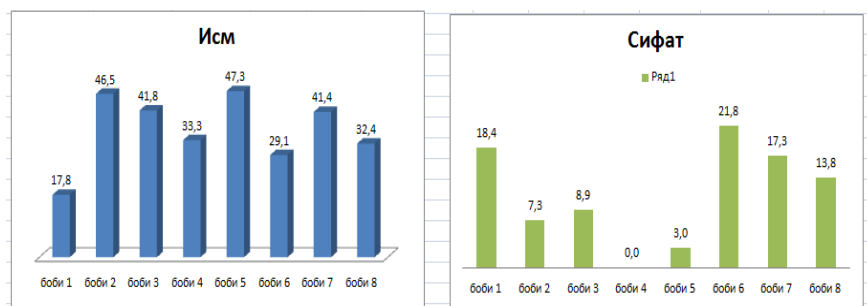
СУҲАНШИНОСИ, №1 2019

Таҳқиқи оморӣ дуюм дар заминаи истифодаи сачъ тавассути ҳиссаҳои нутқ гузаронда шудааст. Яъне аз нуқтаи назари омори муайян карда мешавад, ки устоди суҳан Саъдии Шерозӣ зимни эҷоди насри мусаччаъ аз кадом ҳиссаи нутқ зиёдтар истифода кардааст? Натиҷаи баррасӣ дар ҷадвали 2-юм инъикос шудааст.

Ҷадвали 2. Дараҷаи истифодаи ҳиссаҳои нутқ зимни сохтани сачъ дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ

Рақами боб / намуни тақсими от	Таблоқи каллимаҳои сачъдор		исм		Сифат		шумора		ҷойнишин		Феъл		пайвандак	
	бо адал	бо фоиғ	бо адал	бо фоиғ	бо адал	бо фоиғ	бо адал	бо фоиғ	бо адал	бо фоиғ	бо адал	бо фоиғ	бо адал	бо фоиғ
боби 1	315	100	56	17,8	58	18,4	1	0,3	12	3,8	188	59,7	0	0
боби 2	245	100	114	46,5	18	7,3	4	1,6	7	2,9	95	38,8	7	2,9
боби 3	213	100	89	41,8	19	8,9	1	0,5	6	2,8	88	41,3	10	4,7
боби 4	30	100	10	33,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	20	66,7	0	0
боби 5	167	100	79	47,3	5	3,0	3	1,8	1	0,6	78	46,7	1	0,6
боби 6	55	100	16	29,1	12	21,8	0	0,0	2	3,6	25	45,5	0	0
боби 7	353	100	146	41,4	61	17,3	2	0,6	7	2,0	126	35,7	11	3,1
боби 8	463	100	150	32,4	64	13,8	9	1,9	15	3,2	204	44,1	21	4,5

Инъикоси аёнии натиҷаҳои коркарди оморӣ бо ёрии диаграммаҳои доиравии ҷадвали электронии Ms Excel иҷрогардида дар расмҳои 4-ум, 5-ум ва 6-ум тасвир шудааст.

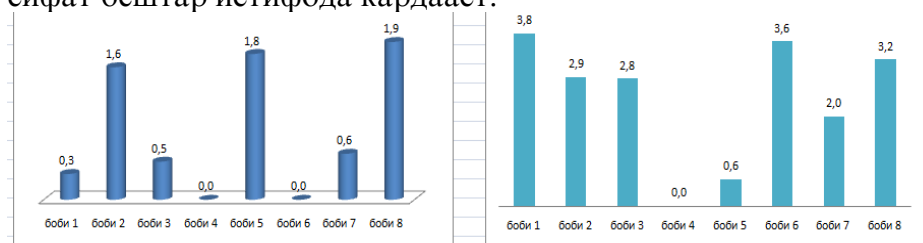

Расми 4. Дараҷаи истифодаи ҳиссаҳои нутқ (исм ва сифат) зимни сохтани сачъ дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ

Натиҷаи таҳқиқ нишон медиҳад, ки исм дар бобҳои дуюм (46,5%), панҷум (47,3%) ва дар боби якум (17,8%) истифода

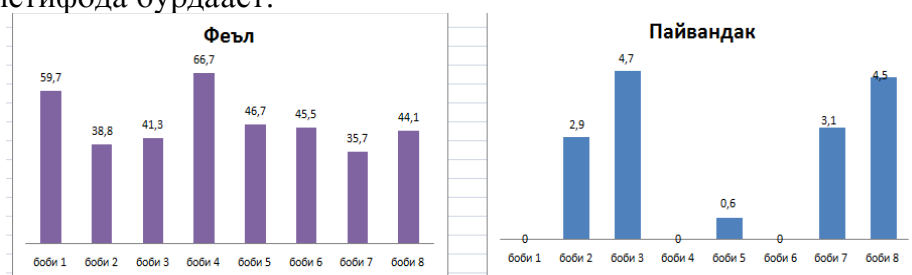
СУХАНШИНОСИ, №1 2019

шудааст. Сифат дар бобҳои якум (18,4%), шашум (21,8%) ва чорум (0%) ба кор рафтааст. Чунончи аз натиҷаи муқоиса маълум мешавад, ки адиб зимни сохтани сачъ аз исм нисбат ба сифат бештар истифода кардааст.

Расми 5. Дараҷаи истифодаи ҳиссаҳои нутқ (шумора ва ҷонишин) зимни сохтани сачъ дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ

Мувофиқи нишондоди расми панҷум шумора дар бобҳои дуум (1,6%), панҷум (1,8%), ҳаштум (1,9%) ва ҷонишин дар бобҳои якум (3,8%), шашум (3,6%) ва ҳаштум (3,2%) истифода шудааст. Натиҷаи татқиқот нишон медиҳад, ки Шайх Саъдӣ зимни эҷоди сачъ нисбат ба шумора аз ҷонишин бештар истифода бурдааст.

Расми 6. Дараҷаи истифодаи феъл ва пайвандак зимни сохтани сачъ дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ

Мутобиқи омили расми 6-ум Саъдии Шерозӣ зимни қорбурди санъати сачъ аз феъл ва пайвандак низ истифода кардааст. Феъл дар бобҳои якум (59,7%), чорум (66,7%) ва пайвандак дар бобҳои сеюм (4,7%) ва ҳаштум (4,5%) истифода шудааст.

Мувофиқи натиҷаи баррасӣ метавон гуфт, ки дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ санъати сачъ мавқеи қобили тавачҷуҳе дорад. Сачъи мутарраф аз дигар намудҳои ин навъи санъати бадеӣ бештар истифода шудааст ва тақрибан 63,97% сачъҳои истифодашудаи асарро ташкил медиҳад. Феъл дар сохтани сачъ аз дигар ҳиссаҳои нутқ қорбурди бештар дошта, тақрибан 59,69 фоизи вожаҳои мусачҷаъро фаро мегирад.

Китобнома

1. Бабинко В.Г. Филологический анализ текста, основы теории, принципы и аспекты анализа / В.Г. Бабинко. – М.: Академический проект, 2004. – 250 с.
2. Деххудо Алиакбар. Фарҳанги мутавассити Деххудо. Иборат аз ду мучаллад: ҷ. 2. / Деххудо Алиакбар. – Техрон: Донишгоҳ, 1385. – 3224 сах.
3. Мусулмонқулов Р. Сачъ ва сайри таърихии он дар насри тоҷик / Р.Мусулмонқулов. – Душанбе: Ирфон, 1970. –199 сах.
4. Ниёзбоқиев О.С., Зарипов С.А. Нуфузи насри мусаччаъ дар боби аввали «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ (Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ дар густариши сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон: муаммоҳои рушд ва ҷанбаҳои инноватсионӣ”) / О.С.Ниёзбоқиев, С.А. Зарипов. –Душанбе: ИПС Соҳибкор, 2018. – 256 сах.
5. Уокенбах Д. Профессиональное программирование на VBA в Excel 2002 / Д.Уокенбах. / Пер. с англ. – М.: Издательский дом Вильямс. 2003. – 784 с.
Шакурзода О. Шарҳи «Гулистон»-и Саъдӣ / О. Шакурзода. – Душанбе: Адиб, 2014. – 540 сах.

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ ҶУЗЪИЁТИ САЧЪ ДАР «ГУЛИСТОН»-И САЪДИ

Дар ин мақола аввалин бор бо истифода аз имконоти таҳлили омори ва шеваҳои риёзӣ матни “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Агар ба таҳлилҳои омории «Гулистон» - и Саъдии Шерозӣ назар андозем, маълум мегардад, ки истифодаи сачъ дар ҳар боб ва қисмати асар вобаста ба мавзӯ ва масъалаҳои мавриди назар, тарзу услуби гуногун дорад.

Дар бораи “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ ва вижаҳои услубии он то имруз таҳқиқоти зиёд гузаронида шудааст. Вале то ҳол ин асари аз ҷиҳати забон ва воситаҳои баён муҳими адабӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст.

Татбиқ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар илми забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ яке аз шеваҳои нав буда, имкони таҳлилҳои гуногуни илмиро фароҳам меоварад.

Калидвожаҳо: наср, матн, омор, забон, хулоса, таҳлил, илм.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭЛЕМЕНТОВ САДЖА В «ГУЛИСТОН»-Е СААДИ

В статье впервые анализируется “Гулистон” Саади Ширази с использованием статистических анализов и математических особенностей. При рассмотрении статистического анализа “Гулистон” Саади Ширази выяснилось, что использование саж в каждой главе зависит от поставленных задач и рассматривается разными методами. С точки зрения стиля и лингвистических особенностей были проведены

исследования, но использование информационных технологий в них не предусматривалось.

Внедрение информационных технологий в лингвистику и литературоведение является одним из новых направлений, позволяющих проводить различные научные исследования.

Ключевые слова: трек, текст, статистика, язык, заключение, анализ, наука

STATISTICAL ANALYSIS OF SAJ COMPONENTS IN "GULISTON" OF SAADI

The article analyzes for the first time the "Guliston" of Saadi Sherozi with the using of statistical analyzes and mathematical features. While reviewing the statistical analysis of "Guliston" Saadia Sherozi it is clear that the use of texts in each chapter depends on the tasks assigned and are considered by different methods. From the point of view of style and linguistic feature and studies were carried out, but the use of information technology was not a task.

The introduction of information technology in linguistics and literature is one of the new directions that allow carrying out various scientific research.

This program is one of the methods of analysis, which describes the meaning of the poetic word in the sense of "Gulistan" of Saadi Sharosi.

Keywords: track, text, statistics, language, conclusion, analysis, science

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзбоқиев О. С. – муаллими калони кафедраи “Система ва технологияҳои иттилоотӣ”-и Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, e-mail: oniyozbokiev@gmail.com.

Сведения об авторе: Ниёзбоқиев О.С. – старший преподаватель кафедры “Системы и информационные технологии” Таджикского технологического университета, e-mail: oniyozbokiev@gmail.com.

About the author: Niyozboqiev O.S.– Senior Lecturer of Department of Systems and information technology of the Technological University of Tajikistan, E-mail: oniyozbokiev@gmail.com.

УДК: 491.59.25+491.592-25

ШАБОҲАТИ БАЪЗЕ ФЕЪЛҲОИ ЗАБОНИ ВАХОНӢ ВА
ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ

Мамадаминова Замира

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҚТ

Забон унсуре асосии фарҳанг ва маънавиёт буда, сарнавишти он бозгӯи сарнавишти миллат аст. Забон ҳам баробари тараққиёти ҷомеа мисли соҳаҳои дигар густариш меёбад ва ба тағйироту таҳаввулот дучор мегардад.

Бо вучуди ин бахши феълҳои забони вахонӣ нисбат ба дигар қисматҳои он асолати бунёдии худро то андозае нигоҳ дошта, ба тағйироти ҷиддӣ дучор нагаштаанд.

Дар бораи маъно ва воҷасозии феъли забони вахонӣ тавзеҳоти ҷудогона аз ҷониби донишмандони шинохтаи рус Т.Н.Пахалина, И.М.Стеблин-Каменский, А.Л.Грюнберг ва дигарон сурат гирифтааст. Инчунин забоншинос ва донишманди ватанӣ Б.Б.Лашкарбеков дар бахши феълҳои забони вахонӣ дар мавзӯи «Ваханский глагол в историческом аспекте» рисолаи илмӣ дифоъ намудааст.

Чи тавре ки аз маводи гирдомада бармеояд, бештари феълҳои феълҳои аслии забони вахонӣ буда, дар ҳамон шакли қадимии худ ё бо баъзе тафовутҳои овозӣ (фонетикӣ) то имрӯз боқӣ мондаанд.

Ҳадафи асосии ин мақола ҳам аз он иборат аст, ки чунин навъи феълҳои забони вахониро аз нигоҳи таърихи пайдоиш ошкор намуда, дар муқоиса бо забони яғнобӣ мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Зеро ин забонҳо аз нигоҳи таърихӣ решаи ягона дошта, бештари феълҳои баъзе тафовутҳои овозӣ ҳам шабоҳат доранд.

Дар ин мақола мо чанд феъли забони вахониро дар муқоиса бо яке аз гӯйишҳои забони суғдӣ, ки бо номи забони яғнобӣ маъруфият дорад, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додем, ки онҳо маъноҳои ягона ва ҳатто шаклҳои бо ҳам хеле монандро доро мебошанд.

Вожаи **dingak: di//de; dāsti:** «задан; зан; зад». **Di // de** дар забони вахонӣ асоси замони ҳозираи феъл буда, маънои «зан, бизан»-ро дорад. Замони гузаштаи ин феъл ба гунаи **dāsti** «зад» ифода ёфта, масдари он ба сурати **dingak** «задан» роиҷ аст.

Масдари феълҳои забони вахонӣ аз асоси замони ҳозира-ояндаи феъл ва пасванди **-ak** сохта мешавад.

Феъли **dingak** дар забони вахонӣ боз ба маъноҳои «тарошидани риш, тарошидани мӯйи сар» низ ба кор меравад: **tī šafši dingakār** – «мӯятро тарошидан даркор».

Инчунин феъли **dingak** ба маънои «шикор кардан» ҳам истифода мешавад: **sakš čkār dingak rəčən**. – «Мо ба шикори кабк меравем».

Дар забони яғнобӣ феъли **dingak** дар шакли **dehak** омадааст, ки дар ин забон ҳам маънои «задан»-ро дорад. Асоси замони ҳозираи феъли мазкур **deh** - «зан» буда, замони гузаштаи он **adeh** - «зад» мебошад [3, 80].

Феълҳои замони гузашта ва ҳозираи ин ду забон бо ҳам шабоҳат доранд, инчунин дорои як маъноанд.

Вожаи **di** дар ҳамин шаклу маъно, танҳо бо баъзе фарқиятҳои савтӣ, дар гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ, бавижа забонҳои помирӣ, роиҷ аст:

Забонҳо	асоси замони ҳозира	асоси замони гузашта	масдар
бартангӣ	dey	det	
вахонӣ	dī	dəyt-dəšt	dindak
бачувӣ	i(y)	od	edow
ишкошимӣ	de ⁶	ded	dedeak
мунҷонӣ	de	də	
шугнонӣ	i(y)	od	edow
язгуломӣ	doe	ed	dahij

Инчунин муқоиса мекунем бо баъзе аз забонҳои дигари эронӣ: хоразмӣ **dah-**, **dih**; ба маънои «мезанам»; ормурӣ **deh**; балҷуӣ **di**; парочӣ **dah-deh**; кховар **di**; шина **deh**; йидга **dah**; кобулӣ **de**; [1, 245].

Дар гӯйишҳои мобайн ва болои забони вахонӣ ҳам феъли **di** ба сурати **de(h)** мустаъмал мебошад: **yəm ci xalgi ford ki de(h)**. - «ин хел одамро мехоҳед, ки занед».

Дар фарҳанги шугнонӣ ва русии Д. Карамшоев барои ифодаи маънои «задан, кӯфтан, лат кардан» бидуни феъли **di(d)**, асоси замони гузаштаи **dit**, масдар **ditow** ҳамчунин муродифи феъли тоҷикӣ «додан» чун феъли гузаранда дар намуди **a-**: **od**, шахси сеюм **id** ва гунаи феъли мондаи он дар намуди **iy-**: **od**, шахси сеюм **ed**, ба маънои «афтидан ғалтидан» ба кор бурда мешавад: **ar xac edow** - «ба об афтодан». Аз мисолҳои дар фарҳанги ёдшуда бармеояд, ки гунаи шугнонии **di-**: **dit** «задан, кӯфтан» дар таркиби ибораву ҷумла омада, ба маънои «сар додан, рондан» низ меояд: **xac ditow** - «об сар додан» [7, 576].

Ҳамин тавр, феъли **di** ва феълҳои ҳамрешаву ҳампайванди он дар забонҳои зиндаи имрӯзаи эронии шарқӣ дар мисоли яғнобӣ, гурӯҳи забонҳои бадахшонӣ боқӣ монда, дар намудҳои гуногун бо тобишҳои маъноии ҳархела истифода мешаванд.

Məryak: məri-: mərṭk-mərṭu-mərṭi. Қаблан бояд ёдовар шуд, ки ин вожа дар бештари забонҳои эронӣ ба маъноии феъли ҳолат ва дар бархе ҳамчун исм ба кор рафтааст.

Маъноии ин феъл «мурдан, даргузаштан, аз дунё гузаштан, вафот кардан» мебошад. Феъли **məryak** ҳам мисли феълҳои дигари мавриди таҳқиқ бунёди қуҳани таърихӣ дорад. Феъли **məryak** дар забони ваҳонӣ ба ғайр аз «мурдан»-и чизҳои ҷондор боз ба маъноии «хомӯш шудан» ҳам ба кор меравад. Масалан:

1. Дар мавриди чизҳои ҷондор:

I ɣɔw yawn tu, yaw b mərṭi - «як гов дошт, ҳамон ҳам мурд»;
Yaw nan mryakr bu sol viti - «ба мурдани модараш ду сол шуд».

2. Дар мавриди хомӯш шудани оташ, барқ:

Қобили зикр аст, ки дар забони ваҳонӣ барои хомӯш кардан ва хомӯш шудани оташ ва барқ калимаи махсуси **niyvak: niyɔv, niyovd, niyɔvd, niyit, nəyəti** мавҷуд аст, аммо ба ҷойи ин калимаи **məryak**-ро низ истифода мебаранд.

Wudg woz səpo svit mərṭi - «имрӯз боз светамон (барқамон) хомӯш шуд»; **svit sə merit(niyit), voyən bə spocən nast** - «агар свет (барқ) хомӯш шавад, чароғ ҳам надорем»; **svit mərṭi (nəyəti)** - «свет (барқ) хомӯш шуд».

Дар забони ваҳонӣ феъли **niyvak** ба воситаи ягон шахс иҷро шудани амалро мефаҳмонад. Яъне маъноии «хомӯш кардан»-ро дорад: **salim spo rəxnigi niyovdi** - «Салим оташамонро хомӯш кард».

Феъли **niyitak** иҷрои амалро бевосита инъикос менамояд: **ya yəf rəxnig nəyəti** - «оташи танӯр хомӯш шуд».

Дар забони яғнобӣ феъли **məryak** дар шакли **mirak** (масдар), **mir** (асоси замони ҳозираи феъл) ва **amir** (асоси замони гузаштаи феъл) роиҷ аст ва дар ин забон ҳам маъноии «мурдан, вафот кардан, аз дунё гузаштан»-ро дорад. Дар забони яғнобӣ низ феъли **məryak** ғайр аз маъноии аслӣ, монанди забони ваҳонӣ, ба маъноии «хомӯш шудани ашёи бечон» истифода бурда мешавад: **Olow-i ɣor, tik na-mir-ot** - «аловро нигоҳ кун, боз намуррад»; **Agar olov mir-ot, kat sort viči** - «агар алов мурад, хона сард мешавад»; **Sivet amir** - «свет (барқ) хомӯш шуд» [2, 68].

Гуфтан зарур аст, ки дар гуфтори мардуми тоҷик бештар калимаи «свет» ба кор меравад. Барои ҳамин «свет мурд» шакли дурусттар аст.

Mərda ба маъноии исм ба кор меравад: **Yəzv c dryəxn i mərda goti** - «дирӯз аз дарё як мурда ёфтанд».

Рсақ: рас-: *раcti, рәšt, рәšti* «пухтан». Ин феъл низ дар забони вахонӣ бунёди куҳан дошта, дар забонҳои қадима ва муосир мавриди истифодаанд. Дар феъли **рсақ, рас-: раcti** ҳам амал ба воситаи шахс иҷро мешавад. Масалан: **Zuro ya šoti раcti** – «Зӯхро хӯрокро пухт». Феъли **рәšt, рәšti** бевосита иҷро мешавад: **šot niv рәšt** - «хӯрок ҳозир мепазад».

Дар забони яғнобӣ феъли мавриди андеша дар шакли **рақак** «пухтан», **рақ** «паз» ва **арақ** «пухт» маъмул аст. Ҳамчунин дар ин забон чанд феъли дигар ба мушоҳида мерасанд, ки ба суннати пухтупаз робита доранд. Дар забони яғнобӣ ба маънои «пухтан» феълҳои зерин маъмуланд: а) **рақак**, б) **рuxsonak//рuxsunak** (шакли бавосита), **рuxsak**, в) **varayak** (шакли бевосита) [3, 242].

Шаклҳои масдарӣ ва асоси замони ҳозираи феъли **рсақ** дар ҳарду забон қариб якхеланд.

Дар бархе аз забонҳои шарқии эронии Тоҷикистон (гурӯҳи забонҳои бадахшонӣ) ин феъл бо тафовутҳои фонетикӣ ба қор мераванд, ки онҳоро дар ҷадвал метавон шаклан нишон дод:

Забонҳо	шаклҳои феълӣ	Маъно
вахонӣ	рас-, рәštš: раct-, рәšti	пухтан
ишкошимӣ	рахs ⁶	фишурдан, кӯфтан
шугнонӣ	рāхč	фишурдан
язғуломӣ	раj-: рux	пухтан

Тышак: тыš:-toštī «тарошидан». Ин феъл дар мавриди тарошидани мӯй ва чузъи он, инчунин тарошидани чӯб ба қор меравад: **tu nəzd, wuz x rəyiši тыšəm (dim), yan rəčən.** -«Ту шин, ман ришҳоямро тарошам, баъд меравам»; **šungvi тыš, yan kat da yir, læcər wæsk wocn.** -«Чӯбҳоро тарош, баъд дар офтоб мон, хушк шаванд».

Ин феъл дар забони яғнобӣ ба гунаи **тошак: тоš:-atoš** роиҷ аст, ки ба феъли забони вахонӣ хеле шабоҳат дорад [3, 355].

Инчунин ин феъл дар забонҳои шарқии эронӣ дар шаклҳои гуногун мавриди истифода қарор дорад, ки метавон гунаҳои онро дар ҷадвали зерин нишон дод:

забонҳо	шаклҳои феъл	Маъно
вахонӣ	тыš:-tošt	тарошидан
ишкошимӣ	tul:-tud ⁶	-//-
мунҷонӣ	tež:-tužd	-//-
рӯшонӣ	tow:-tūxt	-//-

СУХАНШИНОСИ, №1 2019

шугнонӣ	tex:-text	-//-
язгуломӣ	taw:-text,taxt	-//-
яғнобӣ	toš:-atoš	-//-
суғдӣ	taš	-//-

Инчунин феъли **vərinak** дар мавриди тарошидани пашми гӯсфанду буз ва дигар чорпоён мустаъмал аст. Ин амал ба воситаи қайчии махсус барои гирифтани пашми хайвонҳои хонагӣ, ки *χown* ном дорад, сурат мегирад: **I blæk molæn d i afta vřindī** - «як рамаро (= рамаи гӯсфанд) дар як ҳафта тарошида шудем». Бояд ёдовар шуд, ки феъли **vərinak** танҳо дар мавриди тарошидани мӯйи чорпоён маъмул аст.

Аммо агар ҳамчун сухани шӯхиомез барои гирифтани мӯйи сар истифода намоянд, он гоҳ феъли **vərinak**-ро ба кор мебаранд: **Ti šafš tqi vitk vřinaker tavi** - «мӯйи сарат баланд шудааст, туро тарошидан даркор».

Дар забони яғнобӣ феъли мазкур бо каме тафовути овоӣ дар шакли **virinak**: **virin-**: **avirin** ба кор бурда мешавад, ки шаклан ҳам ба забони вахонӣ хеле монанд аст. Феъли **virinak** дар забони яғнобӣ маънои мушаххасеро ифода менамояд: «тарошидан ё кӯтоҳ кардани мӯй»: **Sar-i pašm-š van vitax, virinak-š yawt** - «мӯйи сараш дароз шудааст, тарошиданаш мебояд»; **Safed sutur-i virin, pašm-š darkor xast** - «гӯсфанди сафедро тарош, мӯяш (пашмаш) лозим аст» [3, 80].

Феъли **virinak** дар забони яғнобӣ ҳам дар мавриди тарошидани мӯйи сар (танҳо мӯйи сари кӯдак) ва ҳам тарошидани пашми хайвонҳои хонагӣ (аз қабили гӯсфанд, буз) бо қайчӣ ба кор меравад [2, 375].

Winak: **didiy**, **win**, **windī**: «дидан: бин: -дид». Ин феъл низ ба монанди бархе аз феълҳои вахонӣ дорои собиқаи куҳани таърихӣ буда, асолати бунёдии худро то ҳол дар ин забон нигоҳ доштааст. Дар забони вахонӣ феъли **didiy** фармоишро ифода мекунад.

Феъли **didiy** ба маънои «нигоҳубин кардани касе ё чизе» низ ба кор бурда мешавад. **yəm molvi wudg tu didiy** – «ин рамаро имрӯз ту нигоҳубин мекуни». **žy nani baf didiy** – «модарамро нағз нигоҳубин кун».

Дар забони яғнобӣ, ки бархе аз феълҳои вахонӣ ба феълҳои забони вахонӣ муштарақмаъноянд, феъли **winak** дар шакли **wenak**: **wen-**: **awen** роиҷ аст ва ба феъли забони вахонӣ ҳаммаъност [4, 3].

Дар асоси маводи ҷамъовардаи мо ва бо таъҷиб ба сарчашмаҳои илмӣ, осори адабиёти классикӣ вожаи мавриди пажӯҳишро дар муқоиса бо забонҳои давраҳои бостон, миёна, забонҳои шарқии эронӣ аз назар хоҳем гузаронд.

Инчунин дар забони форсии миёна феъли **winak** дар шакли **wen** (асоси замони ҳозира-оянда) ба маънои «дидан» ба кор мерафтааст [10, 89].

Ҳамчунин бояд зикр кард, ки феъли **winak** дар авастӣ ба гунаи **vaēna** ба маънои «дидан» [8, 819] ва дар форсии бостон ба сурати **vaina** ба маънои «дидан, мушоҳида кардан» ба назар мерасад [9, 151].

Феъли **winak** дар ҳамин шакл ва маъно, танҳо бо каме тафовутҳои овозӣ дар бештари гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ, аз ҷумла гурӯҳи забонҳои бадахшонӣ, пушту, дигарӣ мавриди истифода қарор дорад:

Забонҳо	шакли талаффуз	маъно
вахонӣ	win	дидан
ишкошимӣ	win:-winuk	дидан
шугнонӣ	win:- winotov	дидан
рӯшонӣ	wn:-wntov	дидан
пашту	win	дидан

Ҳамин тавр, баррасӣ ва пажӯҳиши феълҳо агар аз як тараф дар шинохти луғоти феълӣ муҳим бошад, аз ҷониби дигар дарёфти сайри таърихӣ ва решашиносии забонҳои форсии имрӯза дорои аҳамияти махсус мебошад.

Феъл дар забони вахонӣ на танҳо аз нигоҳи грамматикӣ, балки аз ҷиҳати лексикӣ низ яке аз фаслҳои бисёр муҳим ва бузургтарин ба шумор меравад.

Хулоса, пажӯҳиши решашиносии феълҳои вахонӣ ва муштаракоти онҳо бо забонҳои дигари эронӣ, аз ҷумла забони яғнобӣ, метавонад мавриди таваҷҷуҳи донишмандон қарор гирад.

Китобнома

1. Андреев М.С., Пещерева Е.М. Ягнобские тексты / М.С. Андреев, Е.М. Пещерева // С приложением ягнобско-русского словаря, составленного М.С.Андреевым, В.А. Ливщицем и К. Писрачик.– М., 1957. -С. 245 - 391.
2. Мирзоев С. Лексикаи забони яғнобӣ / С.Мирзоев // Рисолаи илмӣ барои дарёфти унвони номзадӣ. -Душанбе, 1998. - С. 127.
3. Мирзоев С. Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ-англисӣ / С.Мирзоев. – Душанбе, 2008. - 436 саҳ.
4. С Мирзоев. Баррасии феъли **wenak**-и забони яғнобӣ дар муқоиса бо бархе аз забонҳои эронӣ / С.Мирзоев // Ахбори АИ ҶТ. -№3 (11), - Душанбе, 2011. - С. 3-6.

5. Мирзозода С. Таҳаввули таърихии баъзе феълҳои забони яғнобӣ / - С.Мирзоев // Номаи пажӯҳишгоҳ (маҷмӯаи мақолот), №2. – Душанбе, 2002. - С. 95-102.

6. Назарова З.О. Система родства ишканимцев и её отражение в языке / З.О. Назарова // Малые языки традиция существование на грани. Выпуск 1. – Москва, 2005. -С. 209-210.

7. Карамшоев Д. Шугнано-русский словарь в трёх томах / Д. Карамшоев // Т.1. – М., 1991. - С. 576.

8. Bartholomae Chr. Altiranisches Worterbach / Chr.Bartholomae // - Strassburg, 1904. – 819 page.

9. Brandenstein W., Mayrhofer M. Handbuch des Altpersischen / W. Brandenstein, M. Mayrhofer // -Wiesbaden, 1964, - page.151.

10. Mackenzie D.N. A Concise Pahlavi Dictionary / D.N.Mackenzie // - Oxford, 1971. – page.89.

ШАБОҲАТИ БАЪЗЕ ФЕЪЛҲОИ ЗАБОНИ ВАХОНӢ ВА ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ

Дар ин мақола муаллиф доир ба монандии бархе аз феълҳои ду забони қадимӣ, яъне забонҳои вахонӣ ва яғнобӣ ибрози андеша менамояд. Ӯ қайд намудааст, ки феъл дар забони вахонӣ на танҳо аз нигоҳи грамматикӣ, балки аз ҷиҳати лексикӣ низ яке аз фаслҳои бисёр муҳим ба шумор меравад.

Бо вучуди ин бахши феълҳои забони вахонӣ нисбат ба дигар қисматҳои он асолати бунёдии худро то андозае нигоҳ дошта, ба тағйироти ҷиддӣ дучор нагаштааст.

Дар забони яғнобӣ низ бахши феъл яке аз фаслҳои асосӣ ва хеле муҳим ба ҳисоб рафта, бунёди таърихӣ дорад, ки онро метавон шохсутуни забон ҳисобид.

Дар натиҷаи омӯзиши феълҳои ин ду забон ба ҳулосае омадем, ки монандии бархе аз феълҳои забонҳои вахонӣ ва яғнобӣ на фақат дар шакли онҳо дида мешавад, балки онҳо дорои маъноҳои якхелаанд. Чунин яқингарии феълҳои ин ду забон аз решаи ягона доштани онҳо гувоҳӣ медиҳад.

Калидвожаҳо: забони вахонӣ, забони яғнобӣ, забонҳои помирӣ, забонҳои эронӣ, забонҳои шарқии эронӣ, монандии феълҳо, решашиносӣ, забонҳои мухталиф.

СХОДСТВО НЕКОТОРЫХ ГЛАГОЛОВ В ВАХАНСКОМ И ЯҒНОБСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор описывает некоторые сходства глаголов двух древних языков, т.е. ваханского и яғнобского языков. Отмечается, что глагол в ваханском языке не только с грамматической точки зрения, но и с лексической является одним из важнейших и сложнейших разделов.

Несмотря на древность ваханского языка этот раздел данного языка, по сравнению с другими разделами, остался без изменения.

В ягнобском языке этот раздел также является основным и важнейшим, имеющим историческое происхождение.

В изучении глаголов этих двух языков мы пришли к выводу, что сходство глаголов изучаемых языков проявляется не только в форме, но и в смысле. Такое однообразие глаголов данных языков свидетельствует об их едином корне.

Ключевые слова: ваханский язык, ягнобский язык, памирские языки, иранские языки, сходство глаголов, разноструктурные языки.

SIMILARITY OF SOME VERBS IN VAKHAN AND YAGNOB LANGUAGES

In this article the author describes some similarities of verbs of two classic languages, i.e. Vakhan and Yagnob languages. It notes that the verb in Vakhan language are not only appeared from the grammatical point of view, but also the lexicology is one of the major and most difficult section.

Despite of antiquity of Vakhan language the section of this language, in comparison with other sections was left without change.

In Yagnob language this section is the main and the major historical origin, which considering the main column of language, at defeat of this column language can be plunged to disappearance.

At the end of studying of verbs of these two languages, we have come to a conclusion that the similarity of verbs of the learned languages are not only in shape, but also in sense. Such monotony of verbs given languages testifies to a uniform root.

Keywords: Vakhan language, Yagnob language, Pamirian languages, Iranian languages, similarity of verbs, multi-structural languages.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадаминова Замира – лаборанти калони шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҚТ, тел.: (+992) 501806512, e-mail: mamadaminova87@mail.ru.

Сведения об авторе: Мамадаминова Замира – старший лаборант отдела языка Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, тел.: (+992) 501806512, e-mail: mamadaminova87@mail.ru.

Information about the author: Mamadaminova Zamira - Senior Lab Technician of the Language Department of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki; Phone: (+ 992) 501806512, E-mail: mamadaminova87@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 371.3 (575.3)

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМ ВА ТАҲЛИЛИ «БАҲОРИСТОН»-И
АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Исрофилниё Ш.Р., Бобоева З.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар таълими адабиёт дар мактаб барои омӯзгор пеш меояд, донишдони шеваи таҳлилу тафсир ва шарҳи калом бадеъ аст. Воқеан, омӯзгори адабиёт бояд аз шеваи таҳлилу калом бадеъ огоҳ бошад, то тавонад шогирдонашро ба дарки сухани адиб ҳидоят намояд. Таълими дуруст ва мақсаднокӣ рӯзгор ва осори суханварон аз масоили муҳими таълиму тарбия ва методикаи таълим ба шумор меравад. Интиҳоби матни асари бадеъ вобаста ба синну соли хонандагон низ аз масоили муҳимест, ки ҳангоми таълими адабиёт аз омӯзгор тақозо мешавад.

Баҳористон»-и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ чун «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ аз ҷумлаи муҳимтарину нафистарин ва пурмазмунтарин осори фикриву адабию ахлоқии тамаддуни башарӣ ба ҳисоб меравад. Муҳаққиқон собит кардаанд, ки ин китоб чун ҷамъи мавзунӣ имони амиқ ва хиради пухта ва омезиши зебои мазмуни баланд ва хунари нафис дар тӯли садсолаҳо ҳамчун китоби тарбиятгар ҳамвора мавриди истифодаи ҷомеаҳои илмию адабӣ ва ҳавзаҳои ахлоқию тарбиятӣ будааст(2).

Дар «Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-IX» (Душанбе, 2007) барои таълими рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ 5-соат дар курси хониши адабӣ (синфи VI) ва 12-соат дар курси таърихи адабиёт (синфи 9) пешниҳод шудааст. Мутаассифона, дар барнома таъйин нагардида, ки омӯзгор ба кадом метод «Баҳористон»-ро таълим диҳад ва ё чанд соат барои тадриси он чудо кунад. Маълумоте, ки муаллифони барнома барои ин асари пурарзиш пешниҳод мекунад, чизеро равшан намекунад: «Мундариҷаи «Баҳористон»-и Ҷомӣ, рӯзгори орифон, панду ҳикмат, сифати подшоҳон, саховат, ҳазлу шӯҳӣ, рӯзгори шоирон ва ҳазлу мутоиба, тамсил дар асар, намунаи ҳикояҳо ва таҳлилу онҳо» (3, 51).

Муаллим хоҳ ноҳақ пойбанди барномаи таълимӣ аст, бояд ҳатман тибқи соатҳои таъйиншуда дар барнома нақшаи мавзӯӣ-тақвими тартиб диҳад. Аз он ҷо, ки муаллифони барномаи таълимӣ барои тадриси «Баҳористон» соати аниқ таъйин накардаанд, муаллим

бояд он 12 –соатеро, ки барои таълими рӯзгор ва осори шоир пешниҳод шудааст, эҷодкорона барои тадриси ин асар чудо қунад ва нақшаи мавзӯҳоро тартиб диҳад. Аз он сабаб, ки «Баҳористон» аз муҳимтарин асарҳои насри на танҳо дар эҷодиёти Ҷомӣ, балки дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба шумор меравад, аз он 12 соат лоақал чаҳор соат барои таълими ин асар чудо шавад, бехтар аст. Ин нуктаро бояд дар назар дошт, ки хонандагон аз курси хониши адабӣ (синфи 7) дар бораи шоир ва «Баҳористон»-и ӯ маълумот доранд. Омӯзгор бояд донанд, ки кадом ҳикоятҳо дар курси хониши адабӣ матраҳ шуда буд. Ёдоварии он ҳикоятҳо аз аҳаммият холӣ нест. Қабл аз тадриси асар хуб мебуд, ки аз хонандагон пурсида шавад, кадом ҳикоятҳоро аз «Баҳористон» дар ёд доранд. Ҳикоятҳои дар курси хониши адабӣ тадрисшуда набояд дар нақшаи тақвими синфи 9 дохил карда шавад, аммо зикри онҳо ҳангоми тадриси асар ба манфиати кор аст. Ҳарчанд соати ҷудошуда барои таълими асар дар барномаи таълимӣ маҳдуд аст (4-соат), «Баҳористон»-ро метавон тибқи нишондоди барномаи таълимӣ ба тариқи зер барномарезӣ кард:

Сараввал омӯзгор бояд ба таври фишурдаву ихчам дар бораи мазмуну мундариҷаи умумии равзаҳои «Баҳористон», сабаби навишта шудани асар, муҳтавои «Баҳористон»: рӯзгори орифон, панду ҳикмат, сифати подшоҳон, саховат, рӯзгори шоирон ва ҳазлу мутоиба, тамсилот, ҳикояҳои ахлоқӣ ва тамсилӣ дар «Баҳористон» ва аҳаммияти илмиву адабии он, мавқеи латифаҳои халқӣ дар асар, услуб, воситаҳои тасвир ва аҳамияти илмӣ, тарбиявӣ – бадеии «Баҳористон» маълумот диҳад.

Аз равзаи нахустин, ки «**Дар нащри раёҳини чида аз басотини дурбинони роҳи хидоят ва садришинони боргоҳи вилоят**» унвон дошта, дар он вобаста ба рӯзгору гуфтори орифони бузург ва ҳақимону донишмандон муҳимтарин рӯкҳои ахлоқу маънавияти инсонӣ ба миён гузошта шудаанд, интихоби ҳикоятҳо ва ҳикматҳои зер, ки ба синну соли хонандагони синфи 9 созгор мебошанд, мувофиқи мақсад аст: Шарҳи ҳикояти «Шиблиро шӯре афтод» ва тавзеҳи ҳикмати «Дӯстон аз дӯстон нагурезанд ва аз санги ҷафояшон напарҳезанд»; қироат ва шарҳи ҳикмати «Рӯйяи Тамимӣ гуфтааст: «Ҷавонмардӣ он аст» ва шарҳи қитъаи «Ҷавонмардӣ ду чиз аст, эй ҷавонмард»; шарҳи ҳикмати «Шақиқи Балхӣ гуфтааст: «Бипарҳез аз суҳбати тавонгар».

Аз равзаи дувуми асар, ки «**Дар таршеҳи шақоқи дақоқи ҳикам, ки ба рашаҳоти саҳоби қарам дар замини қулуби ҳукамо ва арозии хавотирашон хоста ва ба шарҳу баёни он матовии дафотирашон ораста**» ном дошта, дар он суҳан аз ҳикмати бузургон ва аҳаммияти он дар зиндагии инсон меравад, интихоби ҳикмат ва ҳикоеҳои зайл ба синну соли хонандагон мувофиқ аст: Қироат ва

шарҳи ҳикматҳои «Чаҳор калима аст, ки аз чаҳор подшоҳ пардохтаанд»; қироат ва шарҳи ҳикоятҳои «Искандар ва яке аз кордоронаш» ва «Дарвешӣ қавихиммат ва подшоҳӣ соҳибшавкат».

Аз равзаи севум, ки **«Дар баёни шукуфтани шукуфтаҳои боғистони ҳукумати иёлат, ки мутазаммини меваҳои насофат ва адолат аст»** унвон дошта, дар он сухан аз саргузашти подшоҳон, адолат ва ахлоқи неки онон меравад, шарҳу тавзеҳи ҳикоятҳои зер мувофиқи матлаб аст: Қироат ва шарҳи «Ҷоида» ва қитъаи «Адлу инсоф дон, на қуфру на дин»; қироат ва шарҳи ҳикоятҳои «Нӯшервон рӯзи Наврӯз ё Меҳргон маҷлисе медошт»; «Зани порсо ва Ҳаҷҷоч».

Аз равзаи чаҳорум, ки **«Дар васфи мевабахшии дарахтони боғистони ҷуду қарам ва шукуфарезиашон ба базли динору дирам»** ном дошта, дар ин равза сухан аз боби қараму саховат ва эҳсон аст, таълими ҳикояту ҳикматҳои зер, аз аҳаммиати хосса бархурдор аст: Қироат ва шарҳи «Ҷоида»; ҳикояти «Ҷаводеро пурсиданд» ва шарҳи қитъаи «Қимати мард на ба симу зар аст»; шарҳи ҳикояти «Шабе дар масҷиди ҷомеаи Миср оташ афтад» ва қитъаи «Ба симу зар ҷавонмардӣ тавон қард».

Аз равзаи панҷум, ки дар он сухан аз ишқу муҳаббат аст аз ҳаёти ошиқон ҳикоятҳои шавқангез нақл шудааст, шарҳу таҳлили ҳикояти «Ҷавоне Салим аз сулолаи қиром» ба синну соли хонандагони синфи 9 мувофиқ аст.

Дар равзаи шашум, ки мутоиба ва латифаҳои намакин гирд оварда шудааст, барои қироту шарҳ интиҳоби мутоябаҳои «Ҳалифа рӯзе ҷошт меҳӯрд»; «Баҳлулро гуфтанд»; «Ҷозиле ба яке аз дӯстони соҳибрози худ нома менавишт»; «Нобиное дар шаби торик ҷароғе дар даст»; «Ҳалифа бо аъробие аз моида таом меҳӯрд»; «Ду шоир бар моидае ҷамъ омаданд»; «Шоире пеши табиб рафт» мувофиқи мақсад аст.

Аз равзаи ҳафтум, ки **«Дар достони мурғони қофиясанчи саробӯстони суханварӣ ва тӯтиёни ғазалсарои шақаристони назмгустарӣ»** унвон дошта, сухан аз ҷиғунагии шеърӣ хунари шоирӣ меравад ва аз рӯзгори шоирони бузург ҳикоятҳо оварда шудааст, интиҳоби фаслҳои «Шайх Саъдии Шерозӣ»; «Ҷофизи Шерозӣ» ва «Қамоли Хучандӣ» хеле созгор аст, зеро рӯзгору осори ин шоирон тибқи барномаи таълимӣ маҳз дар синфи IX таълим дода мешавад.

Дар равзаи ҳаштум, ки ҳикоеҳои тамсилӣ аз забони парандагону ҳайвонот омада ва аҳаммиати бузурги тарбиявӣ доранд, интиҳоб ва шарҳу таҳлили ҳикоеҳои «Рӯбоҳ бо гурге дами мусоддакат мезад»; «Қаждуме захри музаррат дар неш»; «Қабӯтарро гуфтанд»; «Муреро

диданд, ба зӯрмандӣ камар баста»; «Уштуре ва дарозгӯше ҳамроҳ мерафтанд» ва «Шаголе хурӯсеро дар хоби сахар бигирифт» ба синну соли хонандагони синфи нухум мувофиқат доранд.

Аз ҷаҳор соати ҷудошуда барои таълими «Баҳористон» омӯзгор метавонад як соати онро барои таълими ду равзаи аввал ихтисос диҳад. Ба ҳамин минвол, барои шарҳу тафсири ҳикмати ҳикоятҳои ҳарду равза як соат ихтисос дода шавад, тибқи барномаи таълимӣ дар ҷаҳор соат ҳашт равзаи «Баҳористон»-ро метавон таълим дод. Агар ҳикоятҳоро ҳикматҳои интиҳобшуда дар дарс ба дурустӣ шарҳу таҳлил шаванд, хонандагон метавонанд ҳикоятҳои боқимонандаро мустақилона аз худ кунанд.

Барои намуна мо чанд ҳикмату ҳикоятҳоро аз «Баҳористон»-ро мувофиқи талаботи муносибати босалоҳият ба таълим шарҳу таҳлил менамоем. Ин нуктаро набояд аз ёд бурд, ки таҳлили матни бадеӣ шарту қавоиди махсус дорад ва бояд он шартҳоро риоя кард, то дурри мақсуд ба даст ояд.

Тибқи таъкиди методистон, ҳангоми таҳлили асари бадеӣ дар қадами аввал омӯзгор бояд диққат диҳад, то матни асар дуруст қироат шавад, зеро барои шинохти матни асар ва дарёфти маънии мақсуди суҳанвар нахуст бояд онро дуруст қироат кард. Қироати саҳеҳи матн ба дарёфти дурусти мақсаду мароми адиб мусоидат мекунад [7, 146]. Омӯзгор бояд нахуст худ матнро дуруст қироат кунад ва хонандагон бодикқат гӯш диҳанд. Муносибати босалоҳият ба таълим тақозо дорад, ки хонандагон бештар ғаҷол бошанд, яъне хонандамеҳварӣ ҷавҳари асосии талаботи босалоҳият аст. Аз ин рӯ, муаллим бояд қироати матни асарро аз хонандагон низ талаб намояд. Ба тариқи намуна ҳикматеро аз равзаи нахустини «Баҳористон» таҳлил менамоем:

«Ҳикмат: Рӯйи Гамимӣ гуфтааст: «Ҷавонмардӣ он аст, ки бародарони худро маъзур дорӣ ва бар зиллате, ки аз эшон воқеъ шавад, бо эшон чунон муомила накунӣ, ки аз эшон узр бояд хост.

Қитъа:

*Ҷавонмардӣ ду чиз аст, эй ҷавонмард,
Ба сӯям гӯш кун, то гӯямат рост:
Яке он, к-аз рафиқон даргузорӣ,
Агар ҳар лаҳза бинӣ сад каму кост.
Дувум он, к-аз ту н-ояд ҳеч гоҳе
Чунон коре, ки бояд узрашон хост».*

Шарти дувум дар таҳлили матни асари бадеӣ шарҳи калима ва ибораҳои душвори матн аст, зеро бидуни шинохти калимаву ибороти матн маънии онро фаҳмидан ғайриимкон аст [3, 226]. Дар

матни боло илова бар Рӯйяи Тамимӣ, ки бояд маълум шавад чӣ шахсиятест, се калимаву ибораи дигар ниёз ба шарҳ дорад: Рӯйяи Тамимӣ - сӯфии машхури ироқӣ аст, ки соли 918 вафот кардааст; маъзур доштан, яъне бахшидан; зиллат- ин чо ба маънии лағзиш, бадӣ кардан омадааст; воқеъ шавад - ба вучуд ояд, содир шавад.

Тачриба нишон медиҳад, ки на ҳама хонандагон бо луғат сари кор гирифта метавонанд мақсади нависандаро дарк мекунанд. Бинобар ин, баъд аз шарҳи луғатҳои душвор омӯзгор бояд мазмуни матнро бо забони адабии имрӯза ба хонандагон фаҳмонад. Матни болоро метавон ба тариқи зер ба забони сода баён кард:

Сӯфии машхури ироқӣ Абӯмуҳаммади Рӯйям чунин гуфтааст: «Чавонмардӣ он аст, ки дар ҳама ҳолат гуноҳи бародаронатро бубахшиш ва ба ҳар хорию бадие, ки аз онҳо ба ту мерасад, чунон муомила бояд кунӣ, ки онҳо наранҷанд ва туро лозим наояд, ки аз онҳо узр хоҳӣ».

Абдурраҳмони Қомӣ дар «Баҳористон» монанди Саъдӣ дар «Гулистон» баъд аз баёни матлаб бо қитъае андешаи худро хулоса менамояд. Омӯзгор бояд қитъаро низ шарҳу тавзеҳ диҳад. Қитъаи болоро ба таври зер метавон шарҳу тавзеҳ дод, ки барои хонандагон фаҳмо бошад:

«Эй чавонмард, замоне ба ман гӯш бидеҳ, то ду чизи асосиро дар мавриди чавонмардӣ ба ту бигӯям: якум он аст, ки ҳар лаҳза аз дӯстон сад хатою камбудӣ бубинӣ, бояд онҳоро бубахшию кина нагирӣ. Дувум, бояд ҳеч коре аз ту нисбат ба дигарон сар назанад, ки боиси узрхоҳӣ аз ҷониби ту шавад».

Намунаи дигар аз равзаи дувуми «Баҳористон», ки барои хонандагон хеле муфид аст :

«Хикоят: Искандар яке аз қордоронро аз амале шариф азл карду амале ҳасис бар вай дод. Рӯзе он мард ба Искандар даромад. Гуфт: «Чӣ гуна мебинӣ амали хешро»? Гуфт: «Зиндагонии подшоҳ дароз бод, на мард ба амал бузургу шариф гардад, балки амал ба мард бузургу шариф шавад. Дар ҳар амале, ки ҳаст, неқӯсиратӣ мебояд ва инсофу дод». Искандарро хуш омад, амали вайро ба вай боз дод.

Қитъа:

*Боядат мансаби баланд, биқӯш,
То ба фазлу ҳунар кунӣ пайванд.
На ба мансаб бувад баландии мард,
Балки мансаб шавад ба мард баланд.*

Дар шарҳи ин хикоят низ дастурҳои дар боло зикршуда бояд риоя гардад. Омӯзгор метавонад шакли фаёли таълимиро ба кор барад, аз чанд хонанда кироати матнро талаб наояд. Ин

амал имкон медиҳад, ки хонандагон бештар ба матн мутаваҷҷеҳ шаванд. Дар матн боло чанд калима ва ибора ҳаст, ки ниёз ба шарҳ доранд: кордорон – мансабдорон, кордор - мансабдор. Амале шариф - мансаби баланддараҷа. Азл кардан - аз кор гирифтани, дур кардан. Амале хасис - мансаби паст, бе қадру қимат. Ба Искандар даромад, яъне назди Искандар даромад.

Матн болоро метавон чунин сода баён кард, ки ба хонандагон фаҳмову дастрас бошад:

«Искандари Мақдунӣ яке аз мансабдоронро аз мансаби баландаш барканор карду мансаби пасте ба вай дод. Рӯзе он мард назди Искандар даромад. Искандар пурсид: «Худро дар ин мансаб чӣ гуна эҳсос мекунӣ?» Мард дар ҷавоб гуфт: «Зиндагонии подшоҳ дароз бод, мард бо соҳиб шудан ба мансаб бузургу шарофатманд намешавад, балки мансаб ба туфайли мардони шарофатманд бузургу баландмақом мегардад». Ин суҳан ба Искандар хуш омад ва мансаби пешинашро ба вай боздод».

Қитъаи ҷамъбастии шоирро метавон чунин маънӣ дод:

«Агар толиби мансаби баланд ҳастӣ, кӯшиш кун, ки бо донишу ҳунари корро ба роҳ монӣ ва бо ин амал мансабатро баландмақом гардонӣ. Зеро бузургии мард ба мансаби баланд доштан вобаста нест, балки мансаб бо кӯшиши мардони бузургу хирадманд баланддараҷа мегардад».

Ҳангоми таълими «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ дар синфи 9 вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим хонандагон бояд бештар ғаёб бошанд, яъне хонандамеҳварӣ асоси кор бояд бошад. Омӯзгор бояд сабӣ намояд, то хонандагон ба ҷаҳор унсурӣ асосӣ муносибати босалоҳият ба таълим: **донад, тавонад, азхуд кунад ва дар амал татбиқ намояд** даст ёбанд.

Ҳикояту ҳикматҳои равшанӣ дигари «Баҳористон»-ро низ омӯзгор метавонад ба ин шева таълим диҳад. Он ҳикмату ҳикоятҳо, ки дар синф имкони таҳлилшон нест, бояд чун вазифаи хонагӣ супорида шаванд. Муаллим бояд аз байни ҳикмат ва қитъаҳои аср, ки аҳамияти тарбиявӣ доранд, интихоб намояд ва ҳифз намудани онҳоро аз хонандагон талаб бикунад.

Аз мутолиа ва азхуд намудани ҳикмат аз равшанӣ нахуст ва ҳикоят аз равшанӣ дувуми «Баҳористон» хонандагон бояд ба чанд салоҳият ноил мегарданд:

1. Хонандагон бояд донанд, ки ҷавонмардӣ, яъне марди комил, марди сарбаланду соҳибном он аст, ки ба ҳеч вачҳ ба бародарону дӯстонаш кина намевазад ва ҳар бадиеро, ки аз онҳо мебинад, мебахшад. Ҳамчунин ҳеч коре намекунад, ки боиси ранҷиши дӯстону бародаронаш гардад ва мачбур шавад, ки аз онҳо узр пурсад. Агар хонандагон ин ҳикматро дар зиндагӣ риоя кунанд, хушбахту сарбаланд хоҳанд зист.

2. Хонандагон бояд донанд, ки мард бо соҳиб шудан ба мансаб бузургу шарофатманд намешавад, балки мансаб ба туфайли мардони шарофатманд бузургу баланддараҷа мегардад.

3. Ҳифзи луғоту таъбирот ва ҳикматҳои зикршуда, аз як сӯ, захираи луғавии хонандагонро ғанӣ гардонад, аз сӯи дигар, нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ онҳоро инкишоф медиҳад. Ҳамчунин бомавқеъ ба қор бурдани ин ҳикматҳо ба рушди тафаккури хонандагон мусоидат менамояд.

4. Дарк ва фаҳмиши дурусти оини ҷавонмардӣ, дӯстии бидуни ғараз, бахшишу олиҳимматӣ, қадру қимати мард ва ба амалу рафтори мард вобаста будани мансаб имкон медиҳад, ки хонандагон ҳангоми баёни мавзӯҳои номбурда озодона ва мустақилона фикру андешаҳои худро баён кунанд ва ё ҳангоми навиштани қорҳои хаттӣ (нақли хаттӣ, иншо, эссе) ба ин ҳикматҳо барои тасдиқи андешаашон истинод кунанд.

«Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ имрӯз ҳам аз ҷумлаи беҳтарин осори бадеӣ, дастури ахлоқӣ, неқуқорӣ, огоҳӣ ва суҳанварӣ буда, ҳам насли наврас ва ҳам насли бузургсоли мо ба омӯзиши амиқи ин асари гаронарзиш ниёз доранд. Вазифаи омӯзгори адабиёт он аст, ки «Баҳористон»-ро ба шогирдон огоҳона дарс диҳад.

Китобнома

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон / Ҷомӣ, Абдурахмон. Муаллифи пешгуфтор ва таҳияи матн аз А. Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 2002. – 238 саҳ.

2. Афсаҳзод А. Баҳористони беҳазон / А. Афсаҳзод // Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон. – Душанбе: Адиб, 2002. – С. 3-15.

3. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик (қисми 1) / М. Аҳмадов. – Хучанд: Ношир 2012. – 292 саҳ.

4. Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-IX. Мухаррирони масъул Х. Шарифов ва У. Тоиров. – Душанбе, 2007. – 72 саҳ.

5. Исрофилниё Ш.Р. Шарҳи мунтахаби «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ / Ш.Р. Исрофилниё. – Душанбе: Пайванд, 2016. – 80 саҳ.

6. Исрофилниё Ш.Р. Шеваи таълими «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ / Ш.Р. Исрофилниё // Илм ва инноватсия, 2016, №1. – С. 93-101.

7. Исрофилниё Ш.Р., Султонмамадова М. Методикаи таълим ва шеваи шарҳу тафсири каломии мавзун / Ш.Р. Исрофилниё, М. Султонмамадова // Паёми ДМТ, 2016, №-4\3, (203). – С. 146-150.

8. Мирзозода Х. Адабиёт, таълим ва тарбия / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1983. – 144 саҳ.

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМ ВА ТАҲЛИЛИ «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дар мақола методикаи таълими «Баҳористон»-и Абдуллаҳмони Ҷомӣ вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон дар баробари нишон додани арзиши баланди маърифатӣ ва тарбиявӣ асар бо далелҳои илмӣ исбот мекунад, ки қадом ҳикмату ҳикояҳои асар дар синфи нӯҳум интиҳоб ва ҷӣ тарз таълим дода шаванд. Ҳамчунин, муаллифон бо шарҳу таҳлили намунае аз ҳар раъзай «Баҳористон», шеваи таълими осон ва самарабахши ин асари оламшумулро пешниҳод намуданд, ки барои омӯзгорони фанни «Адабиёт» судманд аст.

Ба андешаи муаллифон, хонандамеҳварӣ ҷавҳари асосии муносибати босалоҳият ба таълим аст ва омӯзгор ҳангоми тадриси ҳар як мавзӯ бояд саъй намояд, ки хонандагон ба ҷаҳор унсури низоми босалоҳият ба таълим: **донад, азҳуд қунад, тавонад ва дар амал табик қунад** даст ёбанд.

Калидвожаҳо: методика, таълим, омӯзгор, матн, салоҳият, услуб.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ «БАХОРИСТОН» АБДУРРАҲМОНИ ДЖАМИ

В статье рассматривается методика преподавания «Баҳористон» Абдуллаҳмона Джами с точки зрения компетентного отношения к ведению урока. Авторы, показывая высокую познавательную и воспитательную значимость произведения, ставят вопрос о методике его преподавания и посредством научных аргументов доказывают, какие поучительные рассказы должны выбраться и предлагаться ученикам девятого класса. Разъясняя и анализируя образцы из «Баҳористон», авторы рекомендуют лёгкий и плодотворный метод преподавания этого бесценного произведения, что весьма полезно для учителей литературы.

По мнению авторов, выбор ученика стержнем урока является рациональным зерном компетентного отношения к преподаванию и учитель при разъяснении каждой темы должен стремиться, чтобы учащиеся осознали четыре элемента системы компетентного отношения к преподаванию.

Ключевые слова: методика, обучение, преподаватель, текст, компетент, метод.

TEACHING METHODS OF "BAHORISTON" OF ABDURRAHMON JAMI

The article discusses the teaching methodology of "Bahoriston" of Abdurrahmon Jami from the point of view of a competent attitude to conducting in the lesson. The authors showed the high cognitive and educational significance of the work, raise the question of the method of teaching it and by means of scientific arguments prove which instructive stories should be selected and offered to ninth-grade students. Explaining

and analyzing samples from "Bahoriston", the authors recommend an easy and fruitful method of teaching this invaluable work, which is very useful for teachers of literature.

According to the authors the choice of a student as the core of the lesson is a rational grain of a competent attitude to the teacher, during explaining each topic. It should strive, that the students understand four elements of system of the competent attitude of teaching method.

Keywords: methods, training, teacher, text, competence, method.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исрофилниё Ш.Р. – сарходими шуъбаи таърихи адабиёти Институди забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илмҳои филологӣ, профессор, тел.: + 992 93 367 09 99.

Сведения об авторе: Исрофилниё Ш.Р. – главный научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор, тел.: + 992 93 367 09 99.

About the author: Isrofilniyo Sh.R. - Leading Specialist of Tajik History Literature Department of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philology Sciences, Professor, Phone: + 992 93 367 09 99.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева З. - унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, тел.: + 992 93 367 09 99.

Сведения об авторе: Бобоева З. – соискатель Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, тел.: + 992 93 367 09 99.

Information about the author: Z. Boboeva - Reseacher of the Khujand State University named after academician B. Gafurov, Phone.: + 992 93 367 09 99.

УДК:891.550.092

ФИРДАВСӢ ВА ДАҚИҚӢ

Анзурат Маликзода

Институди забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Абулқосим Фирдавсӣ бо вучуди он ки бо нобиғағони зиёди суҳан ҳамаср буд, аммо дар «Шоҳнома» танҳо аз Устод Рӯдакӣ ва Ҳаким Дақиқӣ ёд кардааст. Ёдкарди ӯ аз падари шеърӣ порсии тоҷикӣ дар боби «Гуфтор андар овардани Барзуя «Калила ва Димна»-ро аз Ҳиндустон» воқеъ шуда, ки беш аз чанд байте нест ва он абёт ин аст:

*Гузорандае пеш бинионданд,
Ҳама нома бар Рӯдакӣ хонданд.
Бипайваст гӯё парокандаро,
Бисуфт инчунин дурри огандаро [5, 675].*

Аммо ду бор ба тафсил ва ба таври махсус дар бораи шахсият ва ҳунари шоирии Дақиқии Балхӣ ёдоварӣ кардааст. Бори аввал дар оғози Шоҳнома ва бори дувум он ҷое, ки достони «Гуштоспнома»-ро зикр мекунад, муфассал аз Дақиқӣ ва достони ӯ сухан гуфтааст. Зикр шудани номи Дақиқӣ дар «Шоҳнома» тасодуфӣ ва берабт ба мароми ҳунарии Фирдавсӣ нест. Ибтикорот ва ҳунари баланди шоирии Дақиқӣ боиси сабт гардидани ном ва достони ӯ дар «Шоҳнома»-и безавол гардидааст. Агар Фирдавсии бузург ин ҳазор байти Дақиқиро дар «Шоҳнома» ҷой намедод, шояд ин достони дилангез ҳам дар радифи девони мукаммали ашъори ӯ аз байн мерафт ва мо аз «Гуштоспнома», ки яке аз бозтобдиҳандаи ширинҳои қанди порсист, абадан маҳрум мемондем.

Аз ёдкарди самимонаи Фирдавсӣ аз ин шоир аён мешавад, ки ҳақими Тӯс ба Дақиқӣ иродати хосса доштааст. Ӯро ҳамчун нахустасоси роҳи ҳамосасароӣ эътироф ва истеъдоди шоирии Дақиқиро эҳтиром мекардааст. Аммо дар адабиётшиносӣ ин ихлос ва самимияти баланди Фирдавсӣ нисбат ба Дақиқии Балхӣ то имрӯз ба таври воқеӣ шинохта нашудааст.

Ва андешаҳои холисонаву беғаразонаи Фирдавсӣ дар бораи Дақиқӣ ҳамеша ғайривоқеиву муғризона ва дур аз асли моҳияти гуфтаҳои ӯ ва мубоҳисавӣ маънидод шуда меоянд, ки имрӯз зарурати бознигарии холисонаи илмиро тақозо менамояд.

Муносибати хайрхоҳонаи Фирдавсӣ нисбат ба Дақиқӣ намунаи комили суханвари ҳақшиносу ҳақҷӯй ва мунаққиди мӯшикофу ҳунаршинос будани Фирдавсиро таҷассум менамояд.

Эҳтирому эътиқоди хоси Фирдавсӣ ба ин шоир боис бар он шуда, ки дар оғози «Шоҳнома» бобе бо номи «Достони Дақиқии шоир» ихтисос диҳад. Шоир эътироф шудани Дақиқӣ аз ҷониби Фирдавсӣ баҳои сахлу одӣ ва содае набуда, балки баҳои хеле баланд ва як навъ нақди мухтасару ҳақимонаи пурмухтавоест, ки тамоми ҳунару истеъдоди ӯро инъикос менамояд. Оғози ин боб чунин аст:

*Чу аз дафтар ин дostonҳо бaсе,
Ҳамехонд хонанда бар ҳар кaсе.
Ҷаҳон дил ниҳода бад - ин дoston,
Ҳама бихрадон низу ҳам ростон [5, 5].*

Бино ба гуфтаи Фирдавсӣ дар замони ӯ мардум дилбохтаи қиссаҳои шоҳону паҳлавонон будаанд. Ва ин дилдодагон ба таъбири ҳақими Тӯс аз тоифаи хирадмандону ростони ориёӣ ба шумор меоманд. Дақиқии Балхӣ низ бегумон аз ҳамин тоифа бархоста буд, ки хунари шоирияшро Фирдавсӣ чунин ситоиш карда:

*Чавоне биёмад кушода забон,
Сухан гуфтани хубу таъби равон.
Ба назм орам ин номаро гуфт ман,
Аз ӯ шодмон шуд дили анҷуман [5, 5].*

Чунон ки аён аст, ҳақим Фирдавсӣ Дақиқиро шахси суҳанвар, фасеҳбаён, дорои таъби равону суҳангӯи хуб номидааст.

Ба истеъдоди зотии ӯ баҳои баланд додааст. Ӯро шодкунандаи дили анҷумани дӯстдорони қиссаҳои паҳлавонӣ номидани Фирдавсӣ яқин аз ҳусни ихлос ва эътирофи хунари шоирӣ ва ҳамосапардозии Дақиқӣ шаҳодат медиҳад ва сониян дилбастагии шадиди мардуми он замонро ба қиссаҳои шоҳону паҳлавонони гузашта собит менамояд.

Дар байтҳои баъдии муқаддимаи мазкур Фирдавсӣ аз марги фоҷиавӣ ва нобахангоми Дақиқӣ бо таассуфи амиқ ёд карда, сабаби марги ӯро низ ин гуна шарҳ додааст:

*Чавонешро хӯи бад ёр буд,
Або бад ҳамеша ба пайкор буд.
Бар ӯ тохтан кард ногоҳ марг,
Ба сар барниҳодаш яке тира тарг.
Бад-ин хӯи бад чони ширин бидод,
Набуд аз чаҳон дил-ш як рӯз шод.
Якҷояк аз ӯ бахт баргаишта шуд,
Ба дасти яке банда баркушта шуд [5, 5].*

Ин гуфтаи Фирдавсӣ дар шинохти шахсият ва ҳислату хӯи Дақиқӣ санади муҳим буда, дорои аҳаммияти хосест, ки чандин нуктаи асосии марбут ба шахсият ва мероси ӯро муайян менамояд. Агар ин гуфтаҳои ҳақим Фирдавсӣ дар ҳаққи Дақиқӣ намебуд, имрӯз аз баъзе чузъиёти рӯзгори ин шоир беҳабар мемондем ва боби зиндагиномаи ин шоири ормонӣ нонавишта ва боз ҳам ноқистар мемонд.

Фирдавсии хушманд сабаби марги шоирро чунон нозукона ва эҳтиёткорона баён менамояд, ки дар ҳақиқат пас аз хондани он ба хонанда зоҳиран чунин хулосае ҳосил мешавад, ки гӯё ӯ шахси бадкору бадроҳ ва пастфитрате бошад. Аммо вақте ба

гуфтаҳои рамздори Фирдавсӣ ботааммуқ назар меандозем, аён мегардад, ки *ӯ* дар ҳаққи ин шоири номурод воқеан некбину хайрхоҳ аст ва ҳеч гоҳ носазо намегӯяд, балки эҳтиёткоронаву кинояomez ва сарбаста сухан меронад.

Бино ба гуфтаи Фирдавсӣ Дақиқиро «*хӯи бад*»-е ёр будааст ва ин *хӯи бад* бо бадон ҳамеша ба пайкор будан, яъне сари оштиву мудоро надоштан бо тоифаи бадкорон маънидод шудааст. Маълум мешавад, ки Дақиқӣ шахси озодипсанд ва бебоке буда, ҳамеша бо аҳли риёву пастфитратон дар баҳсу мучодала будааст. Озодманишиву бериёӣ ва ҳақиқатписандии Дақиқии бебоку бепардагӯй зоҳиран дар ин байтҳои худи *ӯ* низ ифода ёфтааст:

*Дақиқӣ чор хислат баргузидаст
Ба гетӣ аз ҳама хубию зиштӣ:
Лаби ёқутрангу нолаи чанг,
Майи чун зангу кеши зардуҳиштӣ [2, 108]*

хислатҳои бебокиву часурӣ, лоқайдӣ ва ростманишии Дақиқиро Фирдавсӣ ба тариқи киноя, хеле огоҳона ва дониста «*хӯи бад*» таъбир кардааст. Аз гуфтаҳои Фирдавсӣ бармеояд, ки зоҳиран дар замони *ӯ* андешаи ҳукуматдорони нав дар бораи Дақиқии шуубӣ чандон хуб набудааст. Миллатдӯстию ғаюрӣ ва табиати озодихоҳу оташини *ӯ*, ки хусусан бар зидди унсурҳои бегонаи миллий нигаронида шуда буд ва худи шоир, яке аз шахсиятҳои фаъоли неҳзати шуубия буд, аслан ба ҳукуматдорони ғазнавӣ писанд набуд. Бинобар он ҳадафмандона *ӯ*ро бо иттиҳомии бадахлоқӣ муттаҳам дониста, суиқасд ба ҷони ҷавони ин шоири мубориз намудаанд. Ин маънӣ аз гуфтаҳои боназокату эҳтиёткорона ва рамзгунаи Фирдавсӣ ба хубӣ аён аст:

*Бар *ӯ* тохтан кард ногоҳ марг,
Ба сар барниҳодаи яке тира тарг.
Бад ин *хӯи бад* ҷони ширин бидод,
Набуд аз ҷаҳон дил-и як рӯз шод.
Якҷояк аз *ӯ* бахт баргашта шуд,
Ба дастӣ яке банда баркушта шуд [5, 5].*

Фирдавсӣ мехост ҳаққи Дақиқии ростандешу номуродро аз замона рӯёнда, ақаллан ҳақиқати ҳол ва шарҳи зиндагии фоҷиавии *ӯ*ро бо ҳар роҳе, ки метавонад, барои ояндагон сабт намояд ва ба ин васила номи *ӯ*ро ҷовидонӣ гардонад. Бинобар

ин Фирдавси кинояомезона бо «бад» гуфтани Дақиқӣ гуё зохиран худро бо ҳукуматдорони мутаассиби замон дар як мавқеъ гузошта, бо онҳо худро ҳамақида нишон доданӣ шуда, тамоми санъату маҳорати суханвариашро ба қор андохта, номи Дақиқиро дар ин шоҳасари безавол ҷой додааст. Зеро ба назар чунин менамояд, ки ҳукуматдорони мутаассиби замон пас аз кушта шудани шоир ҳам оташи чаҳлу адоваташон нисбат ба ӯ хомӯш нагардида, дар ҳаққи Дақиқӣ бадгӯйӣҳое мекардаанд. Бинобар ин Фирдавси ба ҳимояи ном ва осори Дақиқӣ бархостааст. Мутаассифона, тадбирҷӯйӣ ва зиракии хирадмандонаи Фирдавсиро нисбат ба Дақиқӣ ва ба тариқи киноя ба дорандаи «хӯи бад» ишора кардани ӯро аксари мутлақи тазкиранигорон, ба истиснои Муҳаммади Авфӣ, ба маънии аслии сухан фаҳмида, бе ҳеч як тааммуқу андеша дар ҳаққи чунин шоири бузургу боистеъдод ба сохтани бухтонҳо роҳ додаанд. Ва чунин иштибоҳ баъдан ба тамоми китобҳои таърихи адабиёт роҳ ёфта, то имрӯз идома дорад.

Зохиран Авфии нуктасанҷ аз назокати гуфтори Фирдавси дар бораи Дақиқӣ ва қазияи марғи фоҷиавии ӯ ба хубӣ огоҳ будааст, ки дар сабаби марғи ӯ хомӯш мондааст.

Боиси таассуф аст, ки адабиётшиноси бузурги Ҳинд устод Шиблии Нуъмонӣ низ ба чунин иштибоҳ роҳ дода, андешаҳои Фирдавсиро нодуруст фаҳмида, Дақиқиро ба бадномии бадахлоқӣ муттаҳам доништа, бо афсӯсу надомати амиқ дар бораи ӯ чунин гуфтааст: «Чи қадар ҷои афсӯс аст, ки домони шарофати як чунин шахси номӣ олуда ба лаккаи ахлоқист. Ӯ гуломе дошт хубсурат, ки дар каманди ишқаш гирифта буд, гулом чун ниҳоятдараҷа ғаюр ва мутаассиб буд, билохира ба ҳаёти Дақиқӣ хотима дод» [4, 38].

Шиблии Нуъмонӣ дар натиҷаи дур шудан аз асли гуфтаҳои Фирдавси ва эътибор надодан ба оҳанги гуфтори ҳақимонаи ӯ ба чунин хулосаи бебунёд расидааст.

Ҳамин тавр, ин андеша минбаъд дар адабиётшиносӣ маъмул мешавад, ки бисёре аз донишмандон ба шеърҳои андешаи Дақиқӣ аксар аз ин нуктаи назар наздик шуда, ӯро як шоири айёшу бадахлоқ ва мидҳатгӯӣ шинохтаанд ва сабаби марғи фоҷиавии ӯро нодуруст шарҳ дода, боиси ба вучуд омадани иштибоҳи шигифт дар шинохти ин шоири бузург шудаанд.

Адабиётшиноси номдори Эрон устод Абдулҳусайни Зарринқӯб низ бар ин андеша аст, ки чун Фирдавси «дар боби бадхӯйӣ ва гароиш ба гуноҳ» аз ӯ нақл мекунад [1, 21], Дақиқиро шоири айёшу маддох менамояд.

Чунин натицагириҳо дар бораи Дақиқӣ ва шахсияти ӯ аз аслу моҳияти гуфтаҳои ҳақим Фирдавсӣ комилан дур ба назар меояд. Баръакс, дар оғози «Шоҳнома» аз Дақиқӣ ёд кардани Фирдавсӣ аз ҳусни эътиқоду эҳтироми ӯ нисбат ба ин шоири номурод гувоҳӣ медиҳад.

Чунон ки аз ахбори Фирдавсӣ аён мешавад, Дақиқии ҳассосу мубориз аз «хӯйи бад»-и хеш, ки бо гуноҳу бадӣ дар набарди беамон будани ӯст, як лаҳзаи шоду ором надошта, зоҳиран ҳамеша зери фишору таҳдид ва шиканҷаи душманони ақиқатияш қарор доштааст.

Билохира, табиати бо бадӣ ноошною озодипарвар ва ҳақиқатписанди Дақиқӣ сари сабзи ӯро дар айни чавонӣ бо дасти бандае ночавонмарду зархарид бар бод медиҳад ва бо ин фоҷиа кори ба назм кашидани номаи шоҳон аз тарафи ӯ нотамому пароканда боқӣ мемонад:

*Бирафт ӯву ин нома ногуфта монд,
Чунон бахти бедори ӯ хуфта монд [5, 5].*

Ба гуфтаи Фирдавсӣ Дақиқӣ шоири хушбахтест, ки назм кардани қиссаҳои шоҳон аз ҳамзамононаш маҳз ба ӯ насиб шуда буд. Таърихи ифтихорангези ниёғони худро ба назм кашидан ба андешаи ҳақим Фирдавсӣ мояи ифтихору масаррати шоири хуштолеъ доништа мешавад. Ба сухани дигар, мувофиқи андешаи Фирдавсӣ истеъдоду ҳунар ва эътибори шоири асил дар гуфта тавонистани шеърӣ ҳамосӣ ва ситоиши қаҳрамоноҳои гузаштагон муайян мешавад.

Бинобар он аз ҳамзамонони шоираш танҳо аз Дақиқӣ ба тафсил ёд кардани ҳақим Фирдавсӣ ба маҳзи чунин эътибор ва хуштолеист. Донои Тӯс Дақиқиро ҳамчун шоири устод, яъне асосгузори шеърӣ ҳамосӣ мавриди эътибор ва эҳтироми хосса қарор медиҳад.

Воқияи шахсият ва осори Дақиқии хуштабъу ормонӣ аз чанд ҷиҳат барои ҳақим Фирдавсӣ аҳаммияти хоссе дорад.

Нахуст ин ки Дақиқӣ аз назари шахсият ва ҳайсиати инсонӣ барои Фирдавсӣ ҳамчун намуна ва манбаи эътибор ба шумор меояд.

Дувум ин ки Фирдавсӣ аз назари орову андеша ва шинохти арзишҳои миллии ориёӣ воқеан такмилдиҳандаи роҳу равиши ин шоири озодфикри шуубист. Мавқеъгирии Фирдавсӣ дар мавриди шинохти манофеи миллий, дӯст доштани меҳан ва устувору пойдор ниғаҳ доштани марзу буми ниёгон бо нуқтаи назари Дақиқӣ яқсон аст.

Бинобар он гуфтан мумкин аст, ки Дақиқӣ барои Фирдавсӣ на танҳо ҳамчун оғозгари кори пуршараф ва ифтихорофарини назм кардани номаи шоҳон ва шаклдиҳандаи шеърӣ ҳамосӣ азизу муътабар аст, балки чун шахси барҷастаи ватанпарвару миллатдӯст низ эътибори вижа дорад.

Сеюм ин ки марги фоҷиабор ва нобаҳангоми Дақиқӣ, ки маҳз барои нотаом гузоштани достони шоҳони Каёнӣ қасдан аз тарафи душманони мутаассиби ғоявии ӯ сурат гирифта буд, Фирдавсӣ – ин давомдиҳандаи роҳи нотамоми Дақиқиро ба андеша нагузошта наметавонист. Андешаи амики Фирдавсӣ аз он буд, ки мабодо, кори навиштани «Шоҳнома» нотамом монад ва ӯро низ мутаассибону хоинони хонагии давлати миллии тоҷикон чун Дақиқӣ ҳадафи тухмату бухтон қарор диҳанд ва ногоҳ марг бар ӯ низ тохтан кунад ва бо баҳонае дигар аз ин роҳ инҳироф намояд.

Ин андеша зоҳиран Фирдавсиро дар ҳароси ҷони хеш гузошта буд, ки мегӯяд:

*Битурсидам аз ҳар касе бешумор,
Битарсидам аз гардиши рӯзгор.
Магар худ дирангам набошад басе,
Бибояд сунурдан ба дигар касе [5, 5].*

Аз «гардиши рӯзгор» тарсидан ва дар андешаи амик будани Фирдавсӣ воқеан тасодуфӣ набуд. Ин тарси ҳақимона асоси воқеӣ дошт. Аз вазъи ногувори иҷтимоиву сиёсии ба вучудодада пай бурдан душвор набуд, ки бо баробари ба сари қудрат омадани ҳоқимони бегона ба ҷои сулолаи Сомониён хатари ҷиддие ба ҷони шахсиятҳои бедору огоҳи миллат таҳдид дорад. Бинобар он ин нигаронӣ ва тарс аз «гардиши рӯзгор» буда, ки ҳақим Фирдавсиро бар он водоштааст, ботаанӣ ва хеле ҷиддӣ сари ин шоҳасараш қор мекардааст, то ки таърихи давлатдорӣ, расму ойин ва фарҳангу тамаддуни мардуми озодаҷаҳро барои пасовандонаш ҷовидонӣ сабт созад.

Фирдавсӣ саргузашти фоҷиавии Дақиқӣ ва достони нотамоми ӯро низ чузъе аз таърихи пуршебу фарози мардуми худ медонист ва бо ворид нашудани он ба «Шоҳнома» бобе аз таърихи таҳаввулот ва дигаргуниҳои рӯзгори ӯ ноаён мемонд.

Он гоҳ Фирдавсӣ навиштани «Шоҳнома»-ро ба итмом расонид, бунёди давлати Сомониён, ки пуштибон ва харидори ғояҳои миллатсозии «Шоҳнома» буд, аз ҳам реҳт.

Ва тавре ки маълум аст, ин шоҳасари безавол аз назари гояву муҳтаво дигар ба дарди касе аз ҳукуматдорони нав барнамеҳӯрд. Бинобар ин ба Фирдавсӣ лозим омад, ки «Шоҳнома»-ро қадре ба диду завқи ҳукуматдорони нави замон хусусан Султон Маҳмуд мувофиқ гардонад. Вай панҷ соли тамом ба таҳриру тасҳеҳи номаи шоҳон камар баста, баъзе қисматҳои онро дигаргун кард. Имрӯз барои мо аён нест, ки Фирдавсӣ кадом қисматҳои «Шоҳнома»-ро таҳриру дигаргун кард. Дар ҳар сурат қисмати дар бораи Дақиқӣ навиштаи ӯ яке аз он қисматҳои баъдан таҳриршудаи «Шоҳнома» мебошад, ки хеле устодона ва моҳирона сурат гирифтааст.

Мумкин аст, ин қисматро Фирдавсӣ қаблан дигаргуна навишта бошад ва яқинан онро баъдан таҳриру такмил кардааст. Мақсади Фирдавсӣ аз тарҳи ин боб аз як тараф ворид кардани кори нотамоми Дақиқӣ ба ин шоҳасар ва қадриносии аз заҳамоти ӯ бошад, аз тарафи дигар зиддияти байни ҳукуматдорони феълии вақтро бо Дақиқии «баргаштабахт» рафъ намудан буд.

Аз тарафе дигар ба таври мармуз барои ояндагон инъикос намудани ҳақиқати таърихӣ мардуми эронитабор буд, ки дар натиҷаи турктозӣ ва авҷ гирифтани таассубу бегонагароӣ бунёди як давлати пурқудратеро ба монанди давлати Сомониён пора сохт.

Дар ҳар сурат аз ин қисмат аён мешавад, ки Дақиқӣ ҳамеша мададгор ва маншаи илҳоми Фирдавсӣ дар кори шоҳномасароӣ будааст.

Хусусан дар қисми «Ба хоб дидани Фирдавсӣ Дақиқиро» муҳим будани Дақиқӣ барои ин шоири ҳамосасаро равшан аён аст. Дақиқӣ барои ҳаким Фирдавсӣ ба ҳайси кушояндаи гиреҳи мушкилиҳо хидмат карда, ба ӯ тавсия ва маслиҳат медиҳад. Чунончи аз қазияи хоббинии Фирдавсӣ бармеояд, навиштани номаи шоҳон низ гӯё мувофиқи дастур ва панди Дақиқӣ амалӣ мешавад. Оғози ин достони шунидани чунин аст:

*Чунин дид гӯянда як шаб ба хоб,
Ки як ҷоми май дошти чун гулоб.
Дақиқӣ зи ҷое падид омадӣ,
Бар он ҷоми май достонҳо задӣ.
Ба Фирдавсӣ овоз додӣ, ки май,
Махур ҷуз ба ойини Ковусу Кай [5, 403].*

Тавре мебинем, ҳаким Фирдавсӣ ҷоми майи гулобранг дар даст Дақиқиро дар хоб мебинад. Дақиқӣ дар сари ин ҷом низ аз шоҳони каёнӣ қисса мегӯяд ва ба Фирдавсӣ тавсия медиҳад, ки

хамеша ба хотири пойдории «ойини Ковусу Кай» нӯшбод гӯяд. Ва ин андеша як навъ гӯшзад ва ишора ба ҳукматдори нави замон – Маҳмуди Ғазнавӣ ҳам мебошад, ки ойини ҳукуматдории каёниро бояд идома ва суннати давлатдории онҳоро дастури кори хеш қарор диҳад. Муҳаммадалӣ Исломии Надушан чоми майро дар ин дoston киноя аз ҳамосаи миллии Эрон медонад [3, 277].

Ин манзара навъ ифодагари ризоят ва қонеъ будани Дақиқиро ҳам аз навишта шудани «Шоҳнома» ва ҳам гӯё аз омадани Маҳмуди Ғазнавӣ ба сари қудрат низ ифода мекунад:

*Ки шоҳе гузидӣ ба гетӣ, ки бахт
Бад-ӯ нозаду тоҷу дайҳиму тахт.
Шаҳаншоҳ Маҳмуди гирандашаҳр,
Зи ганҷаш ба ҳар кас расонида баҳр [5, 403].*

Маълум аст, ки ин байтҳоро Фирдавсӣ мувофиқ ба мароми хунарии худ аз номи Дақиқӣ нақл кардааст. Тамоман аён аст, ки Фирдавсӣ аз омадани Султон Маҳмуд ба сари қудрат ҳаргиз розӣ нест, Дақиқӣ ҳам шод набуд.

Аммо ба ситоиши шоҳ машғул шудану бар ивази ганҷу зар ба ӯ пешниҳод намудани номаи шоҳон ба тинату табиати шоири бузурги ҳамосасаро ҳеч созгор намеомад, чунки Фирдавсӣ шоири маддоху қасидагӯй набуд. Ва то он вақт қадру манзалати сухан ва шарафи инсонии хешро нигоҳ дошта, ба ҷуз ситоиши адлу дод ва родмардии шоҳону бузургмардони ориёӣ накарда буд, аз тарафи дигар Султон Маҳмуд сазовори мадҳи ӯ набуд, вале акнун воқеан меҳост, ки «Шоҳнома»-и ӯ қабули хотири шоҳи нави замон гардад, ки ғояҳои давлатдории ӯ комилан зидди ғояҳои асари безаволи ӯ буд. Фирдавсӣ зарурат ба сохтани чунин сахна дошт ва ин орзуро аз забони Дақиқӣ баён кардан барои ӯ осонтар буд. Бинобар он аз қавли Дақиқӣ Маҳмудро сахиву дасткушод ва кишваркушо номидани Фирдавсӣ ба ҷуз аз моил намудани ӯ ба «Шоҳнома» ва ба ин васила ворид кардани кори нотамоми Дақиқӣ чизи дигаре наметавонист бошад. Зеро Дақиқӣ дар қасидаҳои мадҳӣ панд гуфтан ба амирону ҳокимони замонро мароми асосии худ медонист.

Ҳамин тавр, Фирдавсӣ дороиву саховатмандии Султон Маҳмудро аз номи Дақиқӣ ситоиш карда, аз як сӯ меҳоҳад, ки диққати шоҳи замонро ба «Шоҳнома» ҷалб намояд ва аз сӯи дигар, меҳоҳад, андешаи манфии шоҳро дар бораи устоди пешгузаштаи ҳамосаи миллии эронзамин – Дақиқии Балхӣ тамоман дигаргун кунад.

Дар қазияи хоббинии Фирдавсӣ мароми аслии қасидасароӣ ва мадҳиягӯии Дақиқӣ, ки панд додан ба мамдуҳ буд, риоят мешавад. Ба гунаи нақл аз қавли Дақиқӣ дуруштӣ ва бадгуфторӣ накардани шоҳ ба зердастонаш гӯшзад мешавад:

*Набояд-и гуфтан касеро дурушт,
Ҳама тоҷи шоҳон-и ояд ба мушт [5, 403].*

Аз қавли Дақиқӣ ситоиш шудани «Шоҳнома» тамомаи табиӣ буда, ҳадафи он Маҳмуди саркашу яқравро бовар кунонидан ба ғояҳои олии ин шоҳасар буд:

*Бад ин нома арчанд биштофтӣ,
Кунун ҳар чи ҷустӣ, ҳама ёфтӣ [5, 403].*

Қазияи хоббинии Фирдавсӣ саҳнаи муносибест, ки чандин мушкили печидаи гӯяндаи он ва зиддияти байни шоҳи наву ду шоири ҳамосасароро ба осонӣ рафъ мекунад.

Хосса, сарнавишти назмкунандаи нахустини номаи шоҳон, ки бо иттиҳому бухтон чароғи пурфурӯғи ҳаёташ хеле зуд хомӯш шуда буд ва ин сарнавишт акнун ба сари шоири куҳансоли дувумӣ омаданаҳ аз эҳтимол дур набуд, боиси андешаи амиқи Фирдавсӣ набуда наметавонист. Дар ҳамин гуна вазъият бо фаросати баланди адабӣ чунин саҳнаи мувофиқ офаридани муаллифи «Шоҳнома» воқеан аз маҳорати зотии шоирӣ ва хеле хуб огоҳ будани ӯ аз вазъи сиёсии замон шаҳодат медиҳад.

Саҳнаи хоббинии Фирдавсӣ намоиши ҷаззобу кӯтоҳро мемунад, ки дар он ду шоири ҳамосасаро иштирок дошта, ҳарду ба якдигар хайрхоҳу некбин ва анису ҳамроз ба назар меоянд. Хусусан Фирдавсӣ нисбат ба Дақиқӣ хайрхоҳона муносибат карда, бо ворид намудани «Гуштоспнома» ба асари безаволаш ёду номи Дақиқиро гиромӣ медорад. Чунон ки аз ин гуфтаи Фирдавсӣ бармеояд, ворид шудани «Гуштоспнома» ба «Шоҳнома» низ гӯё мувофиқи хоҳиши Дақиқӣ сурат мегирад:

*Дар ин бора ман пеш гуфтам сукун,
Агар бозёбӣ, бахилӣ макун.
Зи Гуштоспу Арҷосп байте ҳазор
Бигуфтам, сар омад маро рӯзгор [5, 5].*

Фирдавсии доно бо ба ёд овардани марги Дақиқӣ Маҳмуди Ғазнавиро низ ба ёди марг меандозад ва ӯро панд медиҳад, ки

некандешу некхоҳ бошад. Васияти Дақиқиро ба шоҳ мерасонад, ки ворид шудани достони ӯ ба «Шоҳнома» орзуи муаллифи он аст, ки меҳодад ба ин васила манзури шоҳ гардад ва гӯё Дақиқӣ Маҳмудро сазовори ин шоҳасар медонад:

*Гар он моя назди шаҳаншаҳ расад,
Равони ман аз хок бар маҳ расад.
Кунун ман бигӯям суҳан, к-ӯ бигуфт,
Манам зинда ӯ гашта бо хок ҷуфт [5, 5].*

Дар ин сахнаи ҷолиб нақши мондагорро Фирдавсии хунарманд офаридааст. Бо суҳан ва он ҳам суҳане, ки ба тариқи хоб баён мешавад, чун равоншиноси моҳир шоҳи якраву гарданкашро ром кардан меҳодад ва гӯё эътибор доштани ӯро дар назди Дақиқии кӯтоҳумр ба субут расондани мешавад. Оҳанги суҳан чунон тасхиркунанда аст, ки шаккоктарин шахсро низ эътиқодманд менамояд. Ва аз тарафи нақши барҷаста доштани хоб дар рӯзгори мардуми моро ин сахна ба дурустӣ собит менамояд.

Дар охири сахнаи хоббинӣ Фирдавсӣ иқрор мешавад, ки гуфтаҳои Дақиқиро пазируфтам ва инак, дар иҷрои он таъхир нахоҳам кард:

*Пазируфтам он гуфти ӯро ба хоб,
Ба хубиву нармиш додам ҷавоб:
Ки ман ҳам ба пеши ту хоҳам расид,
Аз ин шарбатам мебибояд чашид [5, 5].*

Аз сахнаи хоби Фирдавсӣ аён аст, ки ӯ кори Дақиқиро аз чанд ҷиҳат сармашки кори хунарии худ қарор додааст. Хоби Фирдавсӣ ҳақиқат аст ё сахнаи маснӯиву бофтаи ҳаёл чандон аҳаммият надорад. Муҳим ин аст, ки Дақиқӣ барои ҳақим Фирдавсӣ шахсияти ғавқулода истисноӣ ва дорои эътибору иқтидори хунарии хосест, ки пас аз марг ҳам маншаи пайравӣ ва илҳом қарор дорад.

Ҳақим Фирдавсӣ бо зиракиву доноии хоси худ сахнае меофарад, ки дар он хонанда мавқеъ ва мақоми Дақиқиро дуруст дарк мекунад. Ҳарчанд пеш аз Дақиқӣ ҳам шоирону адибоне будаанд, ки «Шоҳнома»-ро ба наср ва ҳам ба назм навиштаанд, аммо аз ҷамъи онҳо одилона танҳо ба Дақиқӣ иродат доштани хунари шоирии ӯро арҷ гузоштани Фирдавсӣ шаҳодати он аст, ки ин шоири соҳибитикор аз ҳар ҷиҳат ба ӯ наздик аст. Ва аз тарафи дигар, чунон ки гуфтем, сарнавишти ғоҷиавии ӯ боиси таассуфи амиқи Фирдавсӣ шудааст.

Ҳамин тавр, дар «Шоҳнома» пас аз зикри достони «Гуштоспнома» дар як вақт ба ситоиши шоҳ Маҳмуд ва накӯҳиши Дақиқӣ даст задани Фирдавсӣ воқиян аҷиб менамояд. Ин ҷо ҳам хунари саҳнасозӣ ва равонпажӯҳии Фирдавсӣ аён мешавад. Дар ин қисмат якҷо омадани ситоиши Султон Маҳмуд ва интиқоди Дақиқӣ баёнгари он аст, ки Дақиқӣ аз ҷиҳати андешаву ҷаҳонбинӣ ба ҳукумати Маҳмуд тамоман созгор набуд ва аз сӯи дигар барои ворид шудани «Гуштоспнома» ба «Шоҳнома» ин ҳолат ба андозаи зиёд монев мешуд.

Ва бинобар ин дар қисмати мазкур «Гуштоспнома»-ро хеле нозукона, моҳиятбинона ва ба тариқи киноявӣ нақду баррасӣ кардани Фирдавсӣ зоҳиран вобаста ба ақидаи нодурусти хусусан ҳукуматдорон дар бораи Дақиқӣ ва асари ӯст. Ҳамчунин аз ин бахш хунари наққодӣ ва сухансанҷии ҳақими Тӯс равшан ҳувайдо мегардад. Оғози ин бахш дар зоҳир интиқодӣ, аммо моҳиятан нақди мунсифонаву воқеӣ ва хунармандонаву одилона ба тариқи мурочиат ба ҳуди Фирдавсӣ шуруъ мешавад:

*Кунун, эй сухангӯи бедормард,
Яке сӯи гуфтори худ бозгард.
Дақиқӣ расонид ин ҷо сухун,
Замона баровард умраи ба бун [5, 419].*

Муаллифи «Шоҳнома» ин ҷо ҳам аз зуд рафтани Дақиқӣ сухан мегӯяд ва дар зиндагии хеле муҳтасари худ дар ин сарои сипанҷ ҳамеша дар ранҷу азоб будани ӯро ба сабаби «бадхӯй», ки бегумон вобаста ба табиати озоду бебок ва шоири тағаззулӣ ва аз сӯи дигар шахсияти миллатдӯсту ватанпарвар ва тарафдори неҳзати шуубӣ будани ӯст, таъкид ва таассуфи амиқи хешро ноаён баён мекунад:

*Рабудаи равон аз сарои сипанҷ,
Аз он пас, ки бинмуд бисёр ранҷ [5, 419].*

Пас аз ин ба нақди сухани Дақиқӣ оғоз ва дар бораи ҳазор байти достони ӯ қазоват мекунад:

*Ба гетӣ намондаст аз ӯ ёдгор,
Магар ин суханҳои нопойдор.*

Дар ин байт, ки ба андешаи аксари муҳаққиқон, аз ҷумла Муҳаммадалӣ Исломии Надушан [3, 277 -298] ва Муҳаммад Дабири

Сиёқӣ [2,18-19] гӯё Фирдавсӣ ба танқиди саҳту беамони Дақиқӣ бархоста бошад, низ як навъ ҳасрату таассуфи амиқе аз даргузашти ногаҳонӣ ва ҳаёти пурранҷу азоби Дақиқӣ аён мешавад. Таъбири «суханҳои нопойдор»-ро, ки Фирдавсии суханшиносу санчидагӯй дар нисбати «Гуштоспнома» ба кор мебарад, як ҷаҳон маънию мазмуни ниҳон дорад, мисли дигар гуфтаҳои ӯ.

Фирдавсӣ дар оғози «Шоҳнома» ба хонанда таъкид менамояд, ки ин шоҳасарро дурӯғу фасона надонад ва сарсарӣ нахонад, балки огоҳона бо ёрии хираду дониш ба маъниҳои таҳтонӣ ва рамздори он дурусту амиқ сарфаҳм равад:

*Ту инро дурӯғу фасона мадон,
Ба яқсон равиши дар замона мадон.
Аз ӯ ҳар чи андар хурад бо хирад,
Дигар бар раҳи рамзу маънӣ барад [5, 5].*

Бинобар ба эътибор гирифтани ин гуфтаи худи ӯ ба «суханҳои нопойдор» тавсифи шудани «Гуштоспнома»-и Дақиқӣ чунин маънӣ мегирад, ки марг зуд бар ӯ тохтан кард ва имкон надод, ки суҳанашро то ба охир ҷамъ кунад ва асоси бинои шоҳномасароиро, ки аввал ӯ гузошта буд, пойдору устувор ин кохро бино ниҳад. Ин андешаро байти дигари Фирдавсӣ тасдиқ менамояд:

*Намонд ӯ, ки бурдӣ ба сар номаро,
Бирондӣ бар ӯ сар ба сар хомаро [5, 419].*

Пас аз ин дар як байти ифтихорӣ ҳунари суҳанварию худро ситоиш мекунад:

*Зи Фирдавсӣ акнун суҳан ёд гир,
Суҳанҳои покизаву дилпазир [5, 419].*

Чунон ки дар оғози ин навишта таъкид шуд, ин қисматро шояд Фирдавсӣ баъдан таҳриру тасҳеҳ кардааст. Пас аз он, ки ҳама қисматҳои «Шоҳнома»-ро навишта ба итмом расонд, бо дили пур «Зи Фирдавсӣ акнун суҳан ёд гир» гуфтани донои Тӯс аз хавфу хатари ҷон ва «гардиши рӯзгор» эмин мондану онро ба нуқтаи охир расонидани худро низ дар назар дорад.

Воқия ба «суҳанҳои покизаву дилпазир» будани «Шоҳнома» ҷои шакку тардиде вучуд надорад. Гап дар сари он аст, ки Фирдавсӣ дар баҳо додан ба кори ҳунарии шоири

пешгузаштаи худ низ ҳаргиз аз ҳадди инсофу адолат убур накардааст. Балки чун мунаққиди моҳир чавҳари ҳунарии онро кашф кардаву ҳар чизе, ки ба назари ӯ аз Дақиқӣ боиси пайравӣ буда, ҳамонро гирифта ва барҳак, ӯро роҳбари кори худ донистааст. Бино ба гуфтаи Фирдавсӣ маҳз «Гуштоспнома» сабаби асосии моил шудани ӯ ба назм кардани қиссаҳои паҳлавонӣ шудааст:

*Чун ин нома афтод дар дасти ман,
Ба моҳӣ гароянда шуд шастии ман [5, 419].*

Нақди Фирдавсӣ ба Дақиқӣ нақди нозукбинона ва мӯшикофонаву ҳирфаист. Нақдест, ки ҳунари Дақиқии шоирро ҳам дар шеъри тағаззуливу мадҳ ва ҳам дар шеъри ҳамосӣ бо тамоми назокаташ фаро гирифта. Чунончи аз ин байти Фирдавсӣ маълум мешавад, ӯ пас аз хондани «Гуштоспнома» ба ҳайрат меояд:

*Ниғаҳ кардам ин назму суст омадам,
Басе байти нотандуруст омадам [5, 419].*

Саволе пайдо мешавад, ки чаро Фирдавсӣ пас аз хондани «Гуштоспнома»-и Дақиқӣ «суст омадааст», яъне ҳайратзада шудааст.

Маълум аст, ки Дақиқӣ шоири пурэхсосу бепардагӯй аст. Ва ҳамин озодбаёнию бебокии ӯ дар достони «Гуштоспнома» ҳам равшан ба назар мерасад. Сухан аксар берамзу истиораву ташбеҳ чун воқеаи маъмули таърихӣ бевосита баён мешавад. Ва ин ҳолат хусусан дар боби «Зухури Зардушт» бештар ба чашм мерасад. Яқин аст, ки ин гуна тарзи сухангӯии рӯиносту беобу тоб ва озодона баён кардани ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ ба сабки ҳамосапардозии Фирдавсии эҳтиётқору бомулоҳиза ва рамзошно чандон созгор наомадааст. Аз тарафи дигар Дақиқии шуубӣ бештар ба ситоиши ойину русуми ориёӣ пардохтааст, ки таҷассуми ин ғоя ба ҳукумати Ғазнавӣ мутлақо бегона буд.

Ҳисси ифтихор аз ватану бузургмардони он ва ойину андешаи бумии ориёӣ ҳамеша дар рӯҳу равони Дақиқӣ буруз доштааст. Ва ин эҳсоси наҷиби ӯ дар оғози «Гуштоспнома» зебо ва барҷаста ифода шудааст:

*Чу Гуштоспро дод Луҳросп тахт,
Фуруд омад аз тахту барбаст рахт.*

*Ба Балхи гузин шуд бад-он Навбахор,
Ки Яздонпарастон бад-он рӯзгор.
Мар он хонаро доштандӣ чунон,
Ки мар Каъбаро тозиён ин замон [2, 26].*

Ин гуна озоду бепарво, яъне оташкадаи Навбахори Балхро ба Каъбаи тозиён дар қисми ҳам гузошта, сухан гуфтани Дақиқии часоратманд, дарвоқеъ боиси «суст омадан»-у дар ҳайрат афтодани Фирдавсӣ нашуда наметавонист. Фирдавсӣ низ дар саросари «Шоҳнома» чунин эҳсоси начиби ватандориву миллатдӯстиро дар зехну замири хонанда парвариш медиҳад, аммо ӯ бештар бо забони рамзу муболиғаву киноя ва усулҳои хоси адабӣ, ки сухан мегӯяд, тобиши маъноӣ пайдо кардани калимот як андоза боиси амну осоиши чони ӯ низ мегардад.

Ҳамин тавр, дар нақди мунсифонаи Фирдавсӣ аслан сухани ноҷояву носазо ва носанчидае дар бораи Дақиқӣ дида намешавад. Баръакс, хеле мулоҳизакорона сухан гуфтани Фирдавсӣ дар бораи Дақиқиро метавон ба маънии роҳбару ходии хеш донишгари ӯ дар роҳи ҳамосасароӣ таъбир кард.

«Басе байти нотандуруст» дар радифи абёти тандурусти достони «Гуштоспнома» гуфта шудааст. Аён мешавад, ки абёти тандурусти ин достон низ кам намебошад.

Ҳамон гуна, ки қисми аввали «Шоҳнома» дар қазияи ба хоб дидани Фирдавсӣ Дақиқиро мушоҳида кардем, Фирдавсӣ хеле мулоҳизакорона ва пардапӯшона дар бораи сабаби марги Дақиқӣ ҳақиқати ҳолро баён карда буд, ин ҷо ҳамон эҳтиёткорӣ ва санчидагуфтории ҳақимонаи хешро дар нақди ӯ риоят мекунад. Бинобар ин:

*Ниғаҳ кардам ин назму суст омадам,
Басе байти нотандуруст омадам [5]*

гуфтани Фирдавсӣ марбут ба ҳамон қисмати дар бораи Зардушт ёд кардани Дақиқист, ки ба ҳукумати Ғазнавӣ тамоман писанд намеомад. Фирдавсии шуубӣ гарчи зотан бо Дақиқӣ ҳамфикру ҳамақида аст, аммо барои ба сарони кишвар мақбул кунонидани «Шоҳнома» ва ба он ворид кардани «Гуштоспнома» далели қотеъе лозим буд. Фирдавсӣ зарурат дошт, ки зоҳиран аз кори Дақиқӣ ва он «абёти нотандуруст»-и ӯ, ки бегумон ҳамон қисмати зуҳури Зардушт аст, интиқоди шадиде намояд. Ва ҳатто, ба гумони мо, шояд ҳақим Фирдавсӣ хангоми таҳриру

бознигарихои зиёд «Гуштоспнома»-ро ба шоҳасари безаволаш ворид карда бошад.

Дар ҳар сурат далели аслии ба «Шоҳнома» ворид кардани «Гуштоспнома»-ро Фирдавсӣ чунин шарҳ додааст:

*Ман инро навиштам, ки то шахриёр
Бидонад сухан гуфтани нобакор.
Ду гавҳар бад-ин бо ду гавҳарфурӯш
Кунун шоҳ дорад ба гуфтор гӯш [5, 19].*

Аён мешавад, ки ҳақим Фирдавсӣ барои дар қиёси ҳам санҷидани шоҳ ин ду номаро якҷо овардааст. То шоҳи замон имконе пайдо кунад, ки ин ду номаро дар қиёси ҳам хонда, бехтаринашро хуб тақдир намояд ва бифаҳмад, ки мисли Дақиқӣ суханҳои сусту нодаркор (ба мисли зуҳури Зардушту пазируфтани Гуштосп дини ўро) назм накарда. Ин саҳна низ як навъ созандагии ҳунарии Фирдавсиро намоиш медиҳад. Зеро Фирдавсӣ ҳайф медонист, ки «Гуштоспнома»-ро вориди «Шоҳнома» накунад.

Танқиди Фирдавсӣ танҳо бар «Гуштоспнома» маҳдуд нест, балки тамоми дostonҳои назмӣ ва насрии «Шоҳнома»-ро, ки пеш аз ў иншо шуда буданд, бо назари таҳлил менигарад. Чунон ки аз гуфтаҳои ў бармеояд, танқиди ў бештар ба шоҳномаҳои насрӣ марбут аст. Ҳамзамон бо ин нақди фарогир мароми ҳунарии Фирдавсӣ дар сурудани ҳамосаи миллӣ ба таври барҷаста таҷассум ёфтааст.

Ба андешаи Фирдавсӣ шеърӣ ҳамосӣ қуллаи баланди тобишу ҷилои ҳунари шоирӣ, ки рӯҳу равони тавоно, ҷисму тани қавӣ ва осудагии хотирро тақозо менамояд. Ин гуна шахсро ба конкане ташбеҳ медиҳад, ки дурру гуҳари сухан ба даст меорад:

*Сухан чун бад-ин гуна бояд-т гуфт,
Магӯю макун ранҷ бо табъ чуфт.
Чу банди равон бинию ранҷи тан,
Ба қоне, ки гавҳар наёбӣ макан [5, 419].*

Ин ҷо низ, ба назари мо, аз табъи баланди хеш дар азоби рӯҳию ранҷи тан будани Дақиқӣ ишораи нозуке дорад. Яъне Дақиқӣ бино ба сабаби миллатпарастиву меҳандӯстӣ ва ба назми номаи шоҳон машғул шудан, ҷисману рӯҳан дар азоб буд, ўро душманони ғоявии давлати ориёӣён азобу азият медоданд.

Ҳақим Фирдавсӣ ба шоири ҳамосагӯӣ доштани табъи чу об равонро талқин кардааст:

*Чу табъе надорӣ чу оби равон,
Мабар даст зи номаи хусравон.
Даҳон гар бимонад зи хӯрдан тухӣ,
Аз он беҳ, ки носоз хоне ниҳӣ [5, 419].*

Дар ин байтҳо манзури Фирдавсӣ танҳо Дақиқӣ нест, балки шинохти Фирдавсӣ умуман аз шеъри ҳамосӣ ифодаи возеҳи худро ёфта. Ва тавре аз мисраъҳои баъдии он аён мегардад, аз «Шоҳнома»-ҳои насри чандон қонеъ ва розӣ набудааст:

*Яке нома дидам пур аз достон,
Суханҳои он пурманиш ростон.
Фасона куҳан буду мансур буд,
Табоеъ зи пайванди ӯ дур буд.
Набурдӣ ба пайванди ӯ кас гумон,
Пурандеша гаит ин дили шодмон.
Гузашта бар ӯ солиён ду ҳазор,
Гар эдун, ки бартар наёяд шумор [5, 419].*

Аз оҳангу мантиқи сухани Фирдавсӣ фаҳмидан душвор нест, ки танқиди ӯ асосан ба шоҳномаҳои мансур тааллуқ дорад. Аз гузориши умумии интиқодии Фирдавсӣ аз вазъи шоҳномаҳои пешин аён мегардад, ки ҳеч як кадоми он ба таври муназзам, ифодаи мазмуну моҳияти таърих ва муҳимтар аз ҳама санъати сухан ҷавобгӯи талаботи ин шоири бузурги сухансанҷ ва гузашта аз ин навъи шеъри ҳамосӣ набудааст. Бинобар он зарурати ҷиддии таърихӣ будааст, ки Фирдавсӣ дар асоси ҳама он навиштаҳои пешин «Шоҳнома»-ро аз нав навиштааст.

Бале, бо вучуди ноқису нотаом будани «Шоҳнома»-ҳои пешин Фирдавсӣ аз кори Дақиқӣ бо таҳсину офарин ёд меорад:

*Гирифтам ба гӯянда бар офарин,
Ки пайвандро роҳ дод андар ин.
Агарчи напайваст ҷуз андаке,
Зи базму зи разм аз ҳазорон яке [5, 419].*

Тавре аз нақди Фирдавсӣ ба шоҳномаҳои манзуму мансури пешин аён мегардад, аз назари сухансанҷу дақиқбини ин шоири ҳақим ҳеч кадоме аз номаи шоҳон дур намонда, ҳар як баҳои сазовор гирифтааст. Вале назари ӯ ба «Гуштоспнома» назари хосест, ки аҳаммияти бадеию таърихии ин достонро воқеъбинона муайян кардааст. Ва ин достон мавриди таҳсину офарини Фирдавсӣ қарор гирифтааст, зеро маҳз Дақиқӣ

нахустин касест, ки дар қиссаҳои шоҳон «пайвандро роҳ дод»,
яъне тарҳу вазну оҳанги «Шоҳнома»-ро бунёд гузошт. Бинобар
ин ӯ сазовори офарин буд:

*Гирифтам ба гӯянда бар офарин,
Ки пайвандро роҳ дод андар ин [5, 419].*

Ӯ на танҳо сазовори ситоиш, балки роҳбару роҳнамои
Фирдавсӣ дар кори ҳамосасарой доништа шуд. Ин нуктаро
Фирдавсӣ ҳақшиносона эътироф карда:

*Ҳам ӯ буд гӯяндаро роҳбар,
Ки шоҳӣ нишонид бар гоҳи бар [5, 419].*

Дар нақди Фирдавсӣ Дақиқӣ ҳамчун шоири мадҳиягӯӣ ва
қасидасаро эътироф гардидааст:

*Ситояндаи шахриёрон будӣ,
Ба мадҳ афсари номдорон будӣ [5].*

Дақиқӣ чун шоири тавоноӣ қасидасаро ва ошиқонагӯӣ дар
«Гуштоспнома» байтҳо ва тасвирҳои хеле зебо ҳам дорад, ки
хонандаро мутаассир менамояд. Ба гунаи мисол чанд намунаи
онро ин ҷо зикр мекунем:

*Чу Гуштоспро дод Лухросп тахт,
Фуруд омад аз тахту барбаст рахт [2, 26].*

*Чу якчанд гоҳе баромад бар ин,
Дарахте падид омад андар замин.
Аз айвони Гуштосп то пеши кох
Дарахти гашианбеҳу бисёршоҳ.
Ҳама барги ӯ панду бораи хирад,
Касе, к-аз чун ӯ бархурад, кай мурад.
Ҳучастапаю номи ӯ Зардуҳушт,
Ки Оҳармани бадкунширо бикӯшт... [2, 27].*

*Чу ҷавшан бипӯшанд рӯзи набард,
Зи чархи барин бигзаронанд гард.
Ба зин андарун гашта чун кӯҳ сахт,
Кунад тегашон кӯҳро лахт-лахт.
Зи торикии гарду аспу сипоҳ,
Касе рӯзи равшан надиду на моҳ [2, 44].*

Ин гуна абёти ораста бо ташбеҳу тасвирҳои бадеӣ дар «Гуштоспнома» кам нестанд.

Ҳамон гуна, ки Фирдавсӣ муқаррар баён мекунад, умр ба Дақиқӣ вафо накард. Фурсате зиёд барои таҳриру такмили «Гуштоспнома» пайдо накард. Вале бо ин ҳама достони ўро шириниву содағиест, ки дар достонҳои пеш аз Дақиқӣ дида намешуд. Ҳақ ба ҷониби Муҳаммадалӣ Надушан аст, ки гуфта буд: «Дақиқӣ нахустин кас буд, ки ба забони паҳлавонӣ он гуна, ки боби таъби касе чун Фирдавсӣ метавонист бошад, суҳан ва хуни ҳамосаро дар рағҳои шеър ҷараён дод» [3, 277- 298].

Китобнома

1. Абдулҳусайни Зарринқуб. Бо қорвони ҳулла / Абдулҳусайн, Зарринқуб. – Душанбе: Пайванд, 2004. –332 саҳ.
2. Дақиқӣ ва ашъори ӯ. Гирдовардаи Муҳаммад Дабири Сиёкӣ. Техрон. 1242. 146 саҳ.
3. Муҳаммадалӣ Исломи Надушан. Дақиқӣ ва Фирдавсӣ. Дар кит. «Имоҳо ва овоҳо» / Муҳаммадалӣ Исломи Надушан. – Техрон, 1358.- 210 саҳ.
4. Шиблии Нуъмонӣ. Шеърлаҷам. Ҷ.1. / Нуъмонӣ, Шиблӣ. –Техрон, 1368. - 300 саҳ.
5. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. Матни комил. Ба тасҳеҳи Жул Мул. Техрон. Интишороти Бехзод. – 824 саҳ.

ФИРДАВСӢ ВА ДАҚИҚӢ

Дар ин мақола бори нахуст дар бораи муносибати самимонаи Фирдавсӣ ба Дақиқии Балхӣ ва нақди мунсифонаи ӯ нисбат ба устои пешгузаштаи худ бо шинохти тоза ва нигоҳи нав ба таври муфассал мавриди арзёбӣ қарор мегирад. Муаллиф дар асоси гуфтаҳои Фирдавсӣ ба сабаби марғи фоҷиавии Дақиқӣ равшанӣ андохта, ба субут расонидааст, ки ин шоири бузурги боистеъдод дар айни камолоти эҷодӣ бо ҳадафҳои муайяну муғризона мавриди иттиҳом қарор мегирад ва ночавонмардона кушта мешавад. Бори аввал муаллиф бухтону дурӯғбофиҳои иттиҳомангезро дар бораи Дақиқии номурод бо далелҳои муътамад овардан аз гуфтаҳои ҳаким Фирдавсӣ ва хулосаҳои тозаи илмӣ бебунёд ва сохта ҳисобида, сабаби кушта шудани ўро ба таври воқеӣ равшан кардааст.

Аз ин мақола аён мешавад, ки Дақиқиро ҳаким Фирдавсӣ маншай пайравӣ ва мавриди эътибори ҳоссе қарор медиҳад. Баҳои сазовори Фирдавсӣ ба хунари шоирии Дақиқӣ далели эҳтиром ва эътибори ӯ ба асосгузори шеъри ҳамосӣ мебошад.

Калидвожаҳо: ҳамоса, хунар, озодандеш, бепардагӯй, киноя, шуубӣ, таассуби шох.

ФИРДОУСИ И ДАКИКИ

В статье впервые обращено внимание на искреннее отношение Фирдоуси к Дакики Балхи и его наследию с новой позиции и точки зрения. Автор на основе высказываний Фирдоуси освещает причины смерти Дакики и доказывает, что гибель Дакики в молодом возрасте, в пору расцвета его таланта последовала в результате наговоров на него, клеветы и оппозиционного к ортодоксальному исламу вероисповедания. Автор впервые опровергает вымышленные наговоры относительно Дакики, опираясь на высказывания Фирдоуси, предлагает новые научные выводы об истинных причинах гибели Дакики, а также о достойной оценке хакимом Фирдоуси творческую личность и наследие Дакики.

Ключевые слова: эпос, мастерство, разумный, аллегория.

FIRDOUSI AND DAKIKI

The author of the article first pays attention to the sincere attitude of Firdousi to Dakiki Balkhi and his legacy from a new position and point of view. The author based on the statements of Firdousi and highlights of Dakiki's death. He argues that Dakiki's death in the period of his young age, his talent shows the results of slander and opposite side of orthodox Islam. The author for the first time analyzed the fictitious slander about Dakiki, relying on the statements of Firdousi, offers the new scientific conclusions about the true causes of Dakiki's death, as well as worthy assessment of Firdousi and as a creative personality and the legacy of Dakiki.

Keywords: epic, skill, reasonable, allegory.

Маълумот дар бораи муаллиф: Анзурати Маликзод - ходими илмии шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология; тел.: +992 95 163 37 47; e-mail: anzuratm-2005@mail.ru

Сведения об авторе: Анзурати Маликзод – научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: +992 95 163 37 47; e-mail: anzuratm-2005@mail.ru

Information about the author: Anzurati Malikzod - Senior Researcher of the Tajik history literature Department of the Institute of Language and Literature by name Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan Phone: +992 95 163 37 47; e-mail: anzuratm-2005@mail.ru.

СИМОИ ЗАНИ ОЗОД ДАР АШЪОРИ УСТОД ЛОҲУТӢ

Султонмамадова Умеда Алимамадовна

Институту забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдаки АИ ҚТ

Тасвиру тавсиф ва ситоиши зан дар адаби деринасоли форсии тоҷикӣ чойгоҳи шоистаеро ба худ ихтисос додааст. Агар бигӯем, ки қисмати умдаи ашъори форсии тоҷикӣ дар ситоиши ин мазҳари ишқ (зан дар симои маъшуқа ва ёр) суруда шудааст, хато нахоҳем кард. Симои занон дар адабиёти гузаштаи мо дар шахси маъшуқаи вафодору содиқ, ба аҳди хеш устувор ва дар айни ҳол зебо, дилрабо, соҳиби шахомату чалоле, ораста ба ахлоқи воло ва бо камоли сирату сурат таҷассум ёфтааст. Дар осори ғиной ва аҳёнан дар маснавиҳои зиёди ишқӣ-романтикӣ ва ҳамосӣ шахси зани диловару разманда ва модарони мушфиқу меҳрубон ҳам зухур мекунад, ки намунаҳои онро дар осори адибони номвари ишқномасаро мушоҳида карда метавонем. Вале дар адабиёти гузашта масъалаи ҳуқуқу озодиҳои зан ҳамчун як мавзӯи муҳими иҷтимоӣ дар осори бадеӣ матраҳ набуд, зеро дар муносибатҳои иҷтимоӣ он замон ҳанӯз заминаи илмӣ-амалии тарҳи чунин масъала вучуд надошт. Баъд аз Инқилоби Октябр мавзӯи ҳуқуқу озодиҳои зан дар меҳвари эҷодиёти адибони даврони нав қарор гирифт.

Устод Абулқосим Лоҳутӣ (1887 - 1957) дар таблиғу тарвиҷи мавзӯи ҳуқуқу манфиатҳои иҷтимоии зани озод саҳм гузоштааст. Аз он ҷо ки ин мавзӯ дар ашъори ин шоири инқилобӣ васеътар аз муҳтавои як гузориши илмӣ ва шоистаи таҳқиқе фаротар аз як мақола мебошад, ба нигоҳе гузаро танҳо бо таъҷиб бар мабнои ҷилди аввали «Куллият»-и илмӣ ӯ (ашъори солҳои ибтидои эҷодиёти шоир) [3] ба баррасии масъала мепардозем.

Замони зиндагии Лоҳутӣ пур аз ҳодисаҳои озодичӯӣ, тараққиҳои мардуми заҳматкаш буд. Масъалаҳои ҳуқуқу озодӣ ва таълиму омӯзиши зан ҷузъи барномаҳои муборизони ислохотгалаби замон ба шумор мерафт, ки Лоҳутӣ яке аз онҳо буд. Ӯ дар қадамҳои нахустини эҷодӣ симои занро ҳамчун маъшуқа – маҳзари ишқу отифа тарсим мекунад. Тарзи баёни шоир аз тавсифу тасвири шоирони гузаштаи адабиёти форсии тоҷикӣ тафовут дорад ва ин ҳам табиист, зеро меъёрҳо ва арзишҳои адабии замони шоир мувоҷеҳи таҳаввули азим гардида буданд. Завқи мардум низ дар асари ин табaddулот дигаргун гардида, ба ашъори наву ноб ва оганда ба тасвириҳои воқеӣ ва

падидаҳои воқеӣ унс пайдо кард. Дар натиҷа онҳо аз тавсифу тасвири ҳаёли ва мавҳум иҷтиноб меварзиданд. Аз ҳамин ҷост, ки нахустин шеъри “Куллиёт”-и шоир бо тарсима аз маъшуқа, бо тавсифҳо ва ташбеҳҳои тоза ва бикр нигошта шудааст. Ин шеър дар қолаби суннатӣ, вале кӯтоҳу муассир суруда шудааст, ки аз лиҳози бадеият ҳам ҷолиб мебошад:

*Рӯи ту, ки раиқи Моҳи Наҳшаб бошад,
Меҳрест, вале нуҳуфта дар шаб бошад.
Хоҳам, ки кунам номае, эй дӯст, гусел
Сӯят, ки аз он васли ту матлаб бошад.
Мижгон қаламу лахти ҷигар когази ман,
Хуни дили девона мураккаб бошад [3,15].*

Аз ин шеър ва шеъри дигар, ки дар соли 1899, яъне дар 12-солагии шоир суруда шудааст, пайдост, ки нигоҳи шоир ба маъшуқа ғайримаъмули ва монанд ба услуби шоирони гузашта набуд. Дар ин шеър вижагии тасвиру ташбеҳҳо ба хонанда равшан аст ва он аз ояндаи шоире ишқиясаро ва навовару навгӯ башорат медиҳад. Мо аз мисраъҳои ин ду порча ба хубӣ эҳсос мекунем, ки онҳо аз хомаи на навҷавони навқаламе, балки шоири комил ва пухтае таровидааст:

*Афканд то ба моҳ каманди чу ҳоларо,
Бикшуд бар руҳи дили ман боби ноларо.
Зулфаиш, ки дил зи мардуми ҳафтдосола бурд,
Маҷнунӣ хеш кард мани ҳафтсоларо [3, 16].*

Бо гузашти айём шоири ошиқ ба сафи пайкоргарони баробариву адолат пайваст, ашъори ӯ низ таҳаввулоти усули ва муҳтавоӣ касб менамояд. Агарчи шарораҳои даъвати ҷаҳду кӯшиши раҳиҳои инсонҳо, чи мард ва чи зан, дар ашъори шоир хеле пештар аз вуқӯи воқеаҳои сиёсии давр дида мешуд, ин мавзӯ дар ашъори минбаъдаи шоир беш аз пеш ривочу раванқ меёфт:

*Он к-ӯ ба роҳи ақлу хирад меравад, манам,
Парвардаи риёзи камолу адаб танам....
Ҳастам ба рӯҳи пок тарафдори ҳар заиф,
Хидматгузори мардум аз мард ё занам.
Ин гӯйу ҷавгон, бикшо чаим, эй данӣ,
Камтар бигӯй жоғе, ки ман лоф мезанам.
Лоҳутиям, ки баҳри фидокории заиф,
Бинҳодаам ба каф дилу ҷону сару танам [3, 21].*

Дар кишвари Шӯроҳо масъалаҳои озодии занон, афкандани чодар, таълиму тарбияи онҳо яке аз умдатарин мавзӯҳои эҷодиёти шоир ба шумор мерафт. Ба қавли адабиётшиноси тоҷик Абдуманнонов А. “Лоҳутӣ шууран аз принципҳои тавсифи анъанавии зан даст кашида, ба ӯҳдаи назари эстетикӣ нисбат ба зан бори ғоявӣ мегузорад, чашми дили худро аз сурат ба сирати ӯ мегардонад” [1, 17]. Бесаводии занону духтарони кишвараш ӯро азият меод, тарғиби ин масъаларо чӯзӣ ҳадафҳои инқилобии хеш ва инсонии ҳар як фарди ҷомеа меодонист. Дар ин гуна ашъор шоир аз ҳолати рикқатбори ин қишри ҷомеа суҳан ба миён оварда, нахуст аз неъматҳои саводу дониш маҳрум будани онҳоро сабаби беҳуқуқии онҳо дар ҷомеа меодонад. Аз ин нигоҳ шеъри баланди “Ба духтари Эрон” (1918, Истанбул) як навъ маромнома ва барномаи ӯ дар мавзӯи озодии занон буда, нахуст шоир бо маҳорати хос тавсифҳои забонзадаву рангбохтаи адибони гузаштаро, ки дар тасвири зан – маъшуқа суруда буданд, бо як суҳан – “ҳама ҳарф асту надорад миқдор” як сӯ гузошта, таъкидан ба муҳотабони худ – духтарону занони кишвараш муҷриат мекунад:

*Ман ба зебоиҳои беилм харидор наям,
Ҳусн мафрӯш дигар бо ману кирдор биёр!
Андар ин даври тамаддун, санамо, лоиқ нест
Дилбаре чун ту зи ороиши дониш ба қанор [3, 49].*

Аз мутолиаи ин шеър, ки дар қолаби қасидаи классикӣ (дар 55 байт) суруда шудааст, пай бурдан душвор нест, ки шоир озодӣ ва пешравиҳои занони кишвари ҳамсоя – Туркияро дида, онро ба ҳолати ақибмондагии занони эронӣ муқоиса намуда, занону духтарони ҳамватани хешро ба омӯзиши илму донишӣ замон, тарки ҳиҷоб, пайи тарбияти атфол кӯшиш намудан ва барои ҳуқуқу озодиҳои хеш талош варзидан даъват мекунад.

Ин гуна ақида ва ормонро шоир дар ашъори ошӣқона ҳам дарҷ намудааст, ки намунаҳои он дар “Куллиёт”-и шоир фаровонанд [3, 51, 52, 53, 54, 55...]. Бо овардани як ғазалгуна дар ин маврид иктифо мекунем, ки барои равшан кардани масъала хеле қолиб ва воқеан барои занону духтарони он даврон (1918), чи дар Эрон ва чи дар Тоҷикистон, дарднок омӯзанда буда, қаҳду талоши шоири ғамхори миллатро намоён месозад:

*Озод шуд қаҳону ту дар пардаи ҳанӯз,
Бигзишт сад баҳору ту пажмурдаи ҳанӯз.*

*Мардум зи хони илму ҳунар серу пур шуданд,
Як луқма з-ин хӯрок ту нахӯрдаӣ ҳанӯз.
Дорулфунун тамои намуданд дигарон,
О, Б, Т-ро шурӯъ ту накардаӣ ҳанӯз.
Занҳои Ғарб дар сари кори ҳукуматанд,
Дар дастӣ марди Шарқ ту чун бардаӣ ҳанӯз.
Албатта, ҳам асирию ҳам бардаӣ аз он-к,
Имон ба инқилоб наёвардаӣ ҳанӯз [3, 56].*

Лохутӣ чун дигар шоирони маорифпарвар асоси иҷтимоии озодии занро на дар баробарҳукукии иқтисодии ӯ, балки дар илмомӯзӣ ва тарки ҳиҷоб мидид ва дар шеъраш низ аз ҳамин мавқеи маорифпарварӣ баромад мекард:

*Зишт набвад санами чун ту зи дониши маҳрум,
Ҳайф набвад шаҷаре чун ту тижидаст аз бор?
Тарки чодар куну мактаб бираву дарс бихон,
Шоҳи сабр надорад самаре ҷуз идбор [1, 17].*

Масъалаи дигаре, ки дар ашъори шоир дар ҳамин замина аз мадди назари муҳаққиқони масоили озодии занон дур мондааст, ин беҳукукии занону духтарон дар баробари издивоҷи чандгона ва маҷбурӣ ва никоҳи муваққат аст, ки имрӯз низ дар бисёре аз ҷомеаҳои мусулмонӣ роиҷ аст, аз ашъори дар ин мавзӯ эҷодкардаи шоир дар қанор намондааст. Лохутӣ дар ашъори даврони муҳочират (дар Туркия) ба ин масъала таваҷҷуҳ кардааст:

*Зи банди сабҳа мефаҳмам, ки аз ин ришта дилдорам
Ба ҳабси чодару доми ниқоб афтоду менолам.
Чу мехонам ҳадиси мутъаву як марду чандин зан,
Аз ин дини “муқаддас” мекунам фарёду менолам [3, 82].*

Шоир дар шеъри баъдӣ, ки хитоб ба “нигори порсӣ” аст, аз занону духтарон даъват мекунад:

*Ҳамчу гул берун биё аз ҷилди нангини ниқоб,
Печаву чодар бисӯзон, тарки ин хорӣ бикун! [2, 16].*

Ҳамчунин, шоир дар силсилаи рубоӣҳои худ аз озодии занон сухан гуфтааст. Шоир ин навъи шеърро, ки барои мухтасару фаҳмо баён кардани матлаб мувофиқ аст, барои

изхори андеша мусоид донистааст, зеро чунин ашъор аз ҳар навъ шеъри дигар муассир ва хотирнишин мебошанд.

Дар чунин рубоихо масъалаи сатру хичоби бонувон бо забону баёни шоирона ифода шудааст ва хонандаи ашъори шоир зуд шефтаи ин навъ таронаҳо мегардад:

*Пӯшида чу он рӯи дилафрӯз бувад,
Мотам дорам, агарчи Наврӯз бувад.
Рӯзе, ки бутам зи парда берун ояд,
Иди ману Наврӯзи ман он рӯз бувад [3, 195].*

Дар ҳамин замина баробарии занонро бо мардон таъкид намуда, ҳамкориҳои ононро ба суди ҷомеа медонад:

*Бояд, ки қарин шавад зан бо мард,
Бекор дар ин ҷаҳон намонад як фард.
Он сон ки ба ҳар касе бигӯӣ “бекор”,
Даъвои шараф кунад, бигиряд аз дард.*

Инъикоси мавзӯи нодорӣ занону духтарони аҳли заҳмат дар эҷодиёти шоир ва аз ҳусни табиӣ ва худододи онҳо ифтихор кардани ӯ гувоҳи садоқати адиб ба марому эътиқод ба тӯдаи ранҷбари ҷомеа мебошад:

*Ин духтари ранҷбар, бубин, метарсад,
Лухт асту гурусна, аз ҳаё меларзад.
Бегозаву зевар аст бадбахт, аммо
Бо ҳусни табиӣ ба ҷаҳон меарзад [3, 15].*

Дар ду рубоии дигар низ мавзӯи озодии занон, бедонишӣ ва асири ҷаҳолат будан ва зери ҷодар пинҳон мондани онҳо таъкид гардидааст:

*Эй духтари Шарқ, дод аз дастӣ ту, дод!
Кас чун ту асири гафлату ҷаҳл мабод!
Айб аст, ту бедонишу мардум доно,
Ҳайф аст, ту дар ҷодирӯ дунё озод [4, 135].*

Инчунин дар як рубоӣ шоир оғӯши модарро нахустин дабистони башарият медонад, ки бидуни он тарбияти инсоният бесамар хоҳад буд:

*Бошад ба ҷаҳон дар назари донишвар,
Оғӯши зан аввалин дабистони башар.
Ин мактаби ибтидоӣ, ар оӣ нест,
Аз тарбияти башар наҷӯед асар [4, 135].*

Мавзӯи озодии занон дар осори баъдии шоир бештар вусъат пайдо мекунад [5, 168-169]. Вусъати ин падидаи адабӣ ба шароити нав ва марҳилаи сифатан дигари зиндагии шоир бастагӣ дорад, ки таҳқику баррасии он метавонад дар лоҳутишиносӣ ва умуман адабиётшиносии муосири тоҷик муфид ва арзишманд бошад, зеро занони имрӯз маҳз бо муборизаҳои Лоҳутӣ ва ҳамсафонаш ба озодиҳое, ки акнун аз он бархӯрдоранд, шарафёб гардидаанд.

Китобнома

1. Абдуманнонов А., Х. Отахонова, Х. Шодиқулов. Абулқосим Лоҳутӣ / А. Абдуманнонов. – Душанбе: Адиб, 1987. -158 саҳ.
2. Лоҳутӣ, Абулқосим. Асарҳои мунтахаб / Абулқосим Лоҳутӣ. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1949. – 455 саҳ.
3. Лоҳутӣ, Абулқосим. Куллиёт (ибораат аз шаш ҷилд), ҷ. 1. / Абулқосим Лоҳутӣ. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1960. –254 саҳ.
4. Лоҳутӣ, Абулқосим. Куллиёт, ҷ.1. / Абулқосим Лоҳутӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 370 саҳ. Таҳияи матн ва муқоисаю тавзеҳоти Х. Отахонова, Ч. Шарифов
5. Мирзозода Х. Адабиёти советӣ барои синфи Х. / Холик Мирзозода. - Душанбе: Ирфон, 197. – С. 168-169.
6. Мукотиботи устод Айни бо устод Лоҳутӣ (Таҳияи матн ва тавзеҳоти Х. Отахонова). – Душанбе: Дониш, 1987.

СИМОИ ЗАНИ ОЗОД ДАР АШЪОРИ УСТОД ЛОҲУТӢ

Лоҳутӣ шоири муборизе мебошад, ки барои ҳукуку озодиҳои инсон амалан ҷаҳду талош намуда, дар осори адабӣ тавассути каломии оташини хеш ба муқобили ҳар гуна зулму бедодӣ фаъолияти оштинопазир доштааст. Мавзӯи озодии зан ва ҳукуку манфиатҳои ӯ яке аз ҷанбаҳои муҳими эҷодиёти шоир ба шумор рафта, дар он ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти занон, аз қабилҳои афкандани ҷодар, таълиму тарбияи онҳо тавачҷуҳ зоҳир мегардад. Шоири муборизро бемаърифатии занону духтарони кишвараш азият меод ва ҳалли ин масъаларо ӯ ҷузъи ҳадафҳои инқилобии хеш медонист. Шоир медонист, ки танҳо занони соҳибмаърифат метавонанд насли солими ҷомеаро ба воя расонда, ояндаи ободу равшани миллатро таъмин намоянд.

Вожаҳои калидӣ: симо, Лоҳутӣ, маърифат, озодии зан, ашъор, созанда, маърифати миллат.

ОБРАЗ СВОБОДНОЙ ЖЕНЩИНЫ В ПОЭЗИИ УСТОДА ЛАХУТИ

Лахути был поэтом – борцом, который в жизни и творчестве неустанно отображал борьбу за права и свободу человека труда, выступал против гнёта и несправедливости. Тема свободы женщины, её прав и интересов была одним из главных направлений в поэзии Лахути. Он посвятил много стихотворений призыву иранских женщин и девушек к просвещению, считал их свободу и раскрепощённость одной из главных целей своей революционной борьбы. Поэт был убеждён, что только просвещённые женщины способны воспитывать здоровое поколение общества и обеспечивать будущее процветание нации.

Ключевые слова: образ, Лахути, просвещение, свобода женщины, стихи, созидание, процветание нации.

IMAGE OF WOMEN IN THE POETRY OF LAHUTI

Lahuti was a poet, a fighter, who in his life and work tirelessly rejected the struggle for the rights and freedom of the working mankinds, opposed oppression and injustice. The theme of freedom of women, their rights and interests was one of the main directions in the Lahuti's poetry. He devoted many of his poems for the Iranian women and girls for their enlightenment, which considered their freedom and emancipation as one of the main goals of their revolutionary struggle. The poet was convinced that only the enlightened women are able to foster the next healthy generation of society and ensure the future prosperity of the nation.

Keywords: image, Lahuti, enlightenment, freedom of women, poems, creation, prosperity of a nation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонмамадова Умеда Алимамадовна – ходими Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рудакии АИ ҶТ, тел.: + 992 93 913 84 84, e – майл: umeda84@bk.ru.

Сведения об авторе: Султонмамадова Умеда Алимамадовна – сотрудник Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, тел.: + 992 93 913 84 84, e – майл: umeda84@bk.ru.

Information bout the author: Sultonmamadova Umeda Alimamadovna – Fellow worker of the Institute of languages and literature by name Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: + 992 93 913 84 84. E-mail: umeda84@bk.ru

РОЛЬ ПЕЙЗАЖА В РОМАНЕ «ФИРДОУСИ»

Мурувватиён Джамила Джамол

Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ

Тема природы в литературе во все времена была актуальна, так же, как и то, что ее описание в художественном произведении являются постоянным предметом изучения многих исследований. В зависимости от выполняемых в произведении функций, пейзаж может иметь разнообразные формы проявления: пейзажные описания, пейзажные образы, пейзажи-предварения, пейзажные штрихи, пейзажные детали, психологические и эпические пейзажные параллели. В связи с этим вопросом, возникает необходимость отграничивать собственно пейзаж от черт, элементов, мотивов пейзажности. Н. Мурадалиева предлагает различать два элемента в художественном произведении: пейзажная деталь и пейзажная картина[1].

Г. Н. Голова в своем исследовании предлагает разделять пейзажные описания, основываясь на их местоположении в композиции художественного произведения. Они могут быть: инициальные; интертекстуальные; финальные [2].

Предметом данной статьи является описание природы в романе «Фирдоуси» Сотима Улугзода.

Описание природы в романе ярко выразило восприятие мира, творческий тонус главного его героя – поэта Фирдоуси в процессе творческого акта. С. Улугзода наделил ее человеческими качествами - она жива, имеет свои чувства, характер. Как первоначальное проявление жизни на земле, природа в романе выступает чистой и невинной душой, проявляя иногда свой капризный характер: она то бушует, а то и возмущается. Пейзаж в «Фирдоуси» является одним из самых мощных средств создания воображаемого, виртуального мира, а также важнейшим компонентом художественного пространства и времени. Природа в нем выступает вестником неизбежных событий, где четко показано единство человека и окружающего мира. Особенность улугзадевского пейзажа заключается в том, что писатель переносит акцент *с части на целое*, незримо прививая читателю ощущение полноты и единства мира. Он тонко вписывает человека в природу, где есть ощущение эпической масштабности и камерной интимности. Подобное отношение к природе имеет два важнейших аспекта:

▪ *природа - вечна, постоянна* (по сравнению с политическими режимами, историческими событиями) - это образ Вечности, наглядно существующий для нас;

▪ **природа национально специфична** (ландшафт, климат, растительный мир) - это образ родины, родного «уголка земли». В ходе развития пейзажа в романе прослеживается диалектика национального и общечеловеческого образов природы.

Помимо первого пласта, исходящего от самих реалий, аллегория передает **смятение души самого автора, его мысли и чувства**:

«Был сезон листопада, холодный осенний дождь и ветер рассеивал листья деревьев. Оголенные и полубогаженные деревья, пустые, разрушенные гнезда птиц на ветках, местами размытые дождем стены, мрачное небо – этот осенний пейзаж приводит сердце в печаль, тоску, уныние» [3, 216].¹

Природа сообщает о тяжелых для поэта днях, когда ему приходилось быть отшельником поневоле. Или:

«Наступила зима – суровая, необычно снежная, морозная» (с.216). Это описание выражает не только **авторскую позицию**, но и его философские взгляды в соотношении с характером и функцией пейзажа в общей концепции романа, которые выражаются в **состоянии творца**: *«...поэт, греясь, надолго погружался в раздумья, или работал над сатирой, или перечитывал «Юсуф и Зулайхо», снова и снова поправляя в ней что-нибудь»* (с.216).

Здесь ощущается **авторское мироощущение**, представление о гармонии, дисгармонии, вечном и исторически конкретном, общечеловеческом, индивидуально неповторимом, земном и небесном.

Психологическая функция пейзажа в данном отрывке состоит в ее помощи писателю раскрыть **внутренний мир героя**, посредством синестезии создать мажорную или минорную эмоциональную атмосферу: *«... холодный осенний дождь», «ветер рассеивал листья деревьев»* - *«Только «Шахнаме» он больше не брал в руки, старался даже не глядеть в ту сторону, где на полке сиротливо лежала его главная книга»* (с.217).

Еще в начале романа Сотим Улугзода описывает дом, местность, где жил поэт Фирдоуси, повествует нам о характерной для того времени архитектуре строений и расположений внутренних помещений дома, его атрибутику, создающую национальный колорит: *«Большой дом был окружен просторным, разделенным по обычаю на две половины двором. В наружном дворе жили конюх и остальные слуги, тут же находилась михманхана – комната для гостей, кладовая и другие хозяйственные постройки, а в глубине сада виднелся небольшой домик с террасой – здесь поэт работал»* (с.7).

¹ Страницы этого издания приводятся в тексте в круглых скобках.

При помощи интерьера автор показывает отношение героя к жизни, его положение в обществе, характер. Роль интерьера, окружающей обстановки в произведении очень важна. С их помощью автор показывает вид и образ жизни своего героя, они способны отразить его душевное состояние, сложить его характер. Например, в этом описании: *«Домик окаймлял роскошный цветник. Каких только цветов здесь не было! Воздух, напоенный ароматом великолепных роз разных сортов, багряных метелок амаранта, душистого базилика, нежно – сиреневых ирисов с гордо вознесенными головками, пленительной фиалки, благоухал»* (с.7) интерьер помогает читателю представить и окунуться именно в ту обстановку, в которой жил герой. Автор показывает социальное положение героя и его вкусы. Например, перечисление **названий цветов** символизирует **творческую сосредоточенность**. Становится ясным, что поэт старается окружить себя теми предметами, которые ему нравятся, описанный интерьер подчёркивает своеобразие уклада жизни героя, а также по-своему раскрывает его **внутренний мир и характер**.

Тонко и мастерски описаны в романе литературные споры Фирдоуси в кругу друзей и любителей поэзии на лоне природы, где писателем заложена **мысль о природе, как о равноправной части единого целого**. Эти споры помогают раскрыть эстетизм поэта, его вкусы, культуру, предпочтения, что также немаловажно для познания его личности. Несмотря на то, что природа занимает особое место в творческой мастерской писателя, Улугзода предельно экономно обращается к изображению картин природы. Скромно используя пейзаж, тем не менее, автор сумел подарить читателю всю палитру времен года.

Пейзаж в первом рассказе первой главы романа - описание действующей и мощной силы природы. Рассказывая о доме поэта Фирдоуси, писатель изображает картины природы с совершенством мастера художественного слова, представляясь перед нами восхищенным художником: **«роскошный цветник», «великолепных», «пленительной»**. В следующей картине автор романа описывает **момент творческого процесса**, где **орнаментально** перечисляется каждая деталь: *«На его низком письменном столе, на полках, устроенных в нишах кельи, на полу – всюду книги: на персидском, арабском и пехлевийском языках. Здесь и огромное собрание прозаических сказаний и легенд «Шахнаме», и исторические сочинения, и сообщения о различных событиях, и старинные летописи. Вот уже несколько лет не закрываются их страницы!»* (с.3).

Особо выделяет писатель тетрадку, придавая ей таинственность *«продолговатая узкая тетрадь, страницы которой испещрены мелким неразборчивым почерком – это памятные записи поэта о прочитанных книгах, а также легенды и предания, собранные им самим в разных уголках Ирана и Турана от живых сказителей»* (с.3-4).

В описании пейзажа родины поэта Фирдоуси С. Улугзода лиричен, эмоционален, утончен: *«<...> подобно тому, как наряжается весной в пышный цветочный наряд нагие ветви дерева, пережившего зиму. Рожденные в глубинах столетий, они дошли до поэта, передаваясь из уст в уста, от поколения к поколению»* (с.3).

Основная функция пейзажа в этом отрывке – описание места, в котором прошло детство главного героя. Таким образом, уже первая экспозиционная глава романа «Дихканская усадьба» - прекрасная реалистическая новелла о том, как природа родного края способствовала **становлению творческой личности** великого поэта Средневековья. В этом рассказе автор использует пейзаж для предварения к дальнейшим мыслям и чувствам героя: *«С ранней весны до поздней осени не засыхают здесь пашни, буйно цветут сады, зеленеют луга, всегда в изобилии сладкие сочные плоды. Живописные картины природы радуют сердце, и конечно, вдохновляют поэтов. Неудивительно, что именно эта земля подарила миру такого поэта, как Фирдоуси!»* (с.4).

Однако нас волнует не только эстетическое совершенство этих описаний. Автор связывает каждый шелест, движение природы с тем благодарным ответным восприятием, которое выливается в то, что в ушах поэта *«всечасно звучат перестук копыт боевых коней, их громовое ржание, крики и стоны сражающихся, звон окровавленных мечей, ужасающий грохот барабанов и тимпанов, достигающие небес вопли карнаев»* (с.3).

Природа словно выступает как бесспорная соучастница людских судеб. Она иногда неожиданно вторгается в сюжет, передавая состояние автора, как например, в рассказе «Ночь вдохновения» она **«темна и тиха»** (с.12).

Пейзаж в романе носит структурообразующий, композиционный характер, и, вместе с тем, обладает эстетической функцией, то **оттеняя** настроения героев, то **раскрывая** их внутренний мир, создает психологический настрой персонажу и читателю. И когда автор говорит о природе, то, прежде всего, он не любит ее, а **вписывает** в отображение пейзажей оттенки подтверждения мысли, рисуя природу, где каждый изгиб, рисунок выражает мысль о бытии. Его пейзажи

полны размышлений, символов, обобщений, которые передаются его герою и образные картины обретают особую выразительность, осязаемость. Сохраняя традиционную функцию пейзажа, необходимого для раскрытия характеров героев, С. Улугзода пользуется приемом *параллельного описания* природы и душевного состояния персонажей, благодаря которому пейзаж в романе максимально психологичен, лиричен и соотнесён с человеческими переживаниями. Писатель бережно относится к каждой детали. Например, в том же рассказе «Ночь вдохновения», начиная с названия рассказа и продолжая описанием природы, пейзаж передает гармонию между процессом творения и природой: *«Ночь темна и тиха. Дверь в келью распахнута настежь. Комната освещена зыбким пламенем одинокой свечи. У стола сидит поэт и быстро водит пером по бумаге. Ночную тишину нарушает лишь ровный стрекот сверчков да глухой ропот близкой реки»* (с.12).

Посредством символов: *«одинокая свеча», «зыбкий пламень», «темна и тиха»* - Улугзода выражает состояние наития, таинства процесса творения, как забвение себя, когда творец соприкасается с Абсолютом, с Богом.

Образ *«одинокой свечи»* выражает символ одиночества, как не только тяжелое испытание для личности, но, порой, необходимое условие на пути Фирдоуси к духовности. С одной стороны, автор с симпатией рисует гармонию и спокойствие, царствующие в Фирдоуси, с другой - проводится эмоциональная параллель - созвучие переживаний героя с явлениями природы, где образ ночи – одно из самых важных составляющих в описании данного пейзажа. Он наполнен философским смыслом, как и в рассказе «Распутье», где, глядя широко раскрытыми глазами в ночную тьму, поэт понял причину точившего его душу все последнее время смутного беспокойства и впервые с такой остротой ощутил весь ужас своего положения, всю его безвыходность. Пейзаж в романе передает не только ощущение драматизма, но и образно характеризует обстановку, в которой разворачиваются события. Маленький, едва заметный, короткий штрих в описании может оказаться настолько важным, что способен изменить состояние природы на противоположное впечатление, придать отдельным фактам дополнительное значение, по-новому расставить акценты.

Одним из сквозных образов творчества Улугзода является *образ сада* - символ добра, красоты, человечности, осмысленности существования. Сад отзывчив к душевному состоянию героев, влияет на их настроение. Его описание наполнено автором

необычайной красотой и величием. Писатель изображает его чистым и святым, где полно тайн: «...*Сквозь открытую дверь он мечтательно смотрит в темную глубь сада, в усыпанное звездами небо с нарисованным молодым месяцем посередине и снова берется за калам*» (с.12).

Все это дается через призму видения героя: «*Иногда поэт, отложив в сторону тростниковый калам, задумчиво поглаживает густую бороду или перебирает желтые бусы на янтарных четках*» (с.12).

Так, пейзаж, которым открывается повествование, вводит нас в художественный мир романа, и мы с легкостью представляем себе, где именно происходят события. Описывая всю чувственность, эмоциональное состояние Фирдоуси в момент изображения им смерти Эраджа, чтобы показать состояние внутреннего подъема, Улугзода использует **образ сада**, которым заостряет чувство горечи творца: «*Калам выпал из ослабевших вдруг пальцев поэта. Он вышел в сад. Густую листву пронизывал молочный свет молодого месяца и далеких звезд, едва освещая кусты и цветы вдоль тропинки. Как прекрасна природа! И как жестоки небеса к человеку! Перед взором поэта все та же ужасная картина: юный Эрадж, убиенный братом и потопленный в собственной крови...*» (с.13).

Мы наблюдаем, как в душе художника как бы наитием создается какая-то таинственная сила, как вдохновение, ниспосланное свыше. Параллель между «**юным Эраджем**» и «**молодым месяцем**» сложена писателем умышленно, месяц здесь является проводником в глубину души поэта Фирдоуси и самого автора романа. Прекрасно описание сада в момент чтения Абу Дулафом отрывка из «Шахнаме», когда казалось, тихий сад превратился в бурлящий грохочущий город – столицу Ирана, где Фаридун и кузнец Кова во главе восставшего народа одерживают победу над Злом - тираном Заххоком. Символом противоречащих чувств традиционно считается и луна. Лунный свет заливают множество пейзажей Улугзода, наполняя их печальным настроением, покоем, умиротворением и неподвижностью, сходными с тем, что приносит смерть.

Одним из самых важных символов романа является также **вода** - универсальный символ чистоты, плодородия. Во всех известных легендах о происхождении мира жизнь произошла из первородных вод. В романе «Фирдоуси» вода является метафорой духовной пищи и спасения. Кроме того, вода в нем ассоциируется с мудростью, которая находит путь в обход препятствий, символом триумфа

видимой слабости над силой. Вода в романе может быть источником самой жизни, лоном ее зарождения и сердито биться о камни, бурля и пенясь, будто все время кому-то угрожает или быть протокой, началом всех явлений, порождающих сущность, у воды поэт обдумывал свою новую поэму.

Описания природы часто наполняются философской мыслью. Цветопись включает множество цветов и их оттенков, где преобладают спокойные, оттеняющие тона, как например, в рассказе «Лунное затмение», мы наблюдаем основную тему – тесную, неразрывную зависимость человека от природы, установление гармонии между ними: *«Работа не ладилась, нужные слова не находились, и стихи складывались совсем не такие, какие звучали в душе: сказывались тревоги и волнения последних дней. Сердце сжималось от смутного беспокойства.*

Сквозь отворенную дверь в келью лился серебряный свет полной луны. Вдруг он померк. Фирдоуси выглянул наружу: на медный диск луны медленно напозла черная тень, скрыв ее на три четверти. Воцарилась тьма, подул резкий ветер, из ближних и дальних дворов одновременно раздался дробный перезвон. Это соседи били палками по металлической посуде, отгоняя нечистую силу, чтобы вызвать ночное светило» (с.52).

Луна - символ многозначный. Она вызывает в душе прилив темной страсти, изменяет мироощущение, омрачает рассудок. Если сад был символом светлой, возвышающей человека любви, то луна толкает к его потаенным чувствам, побуждает к сближению. Название рассказа «Лунное затмение» в данном случае имеет метафорическое значение и помогает заранее понять суть рассказа. Мы видим, как деталь пространства предстает элементом духовных исканий мыслителя, художника. Огромное внимание в этом рассказе писатель уделил изменениям, происходившим в природе в процессе преобразования внутреннего психологического состояния героя романа. Автор не только описывает пейзажи, но и ставит вопрос: что в человеке есть такое, что несет за собой губительные для природы изменения? Объяснение автора: *«Это соседи били палками по металлической посуде, отгоняя нечистую силу, чтобы вызвать ночное светило»* прозвучало, словно **набат к пробуждению**. Этим пробуждением стало решение поэта **отложить** на время работу над сказанием об Исфандияре и совершенствовать историю Бижана и Манижы. В данном описании Улугзода через затмение луны мастерски передает глубину своих переживаний, настроя и чувств. Он тонко чувствует природу, знает её явления и умеет подобрать

такие слова, которые ярче всего передадут смысл, который он вкладывает в них. Природа не равнодушна к душевному состоянию его героя - поэта. С помощью эпитета *«темная»* автор раскрывает состояние героя. Мы видим, как пейзаж участвует в раскрытии характеров, судеб, событий:

«Прогулка по саду несколько успокоила поэта <...> Нынче он закончит свою поэму, сейчас допишет последние строки – скорбные сетования на беспощадный мир, в котором правят волчьи законы: «Земля, его взрастила ты сама. Зачем же жизнь его ты отняла? Кто втайне люб тебе, не знаю я. Над тем, что вижу, скорбно слезы лью» (с.13).

Здесь автор раскрывает отношение Фирдоуси к законам жизни своего общества и тем самым создает психологический настрой герою романа и читателю, освещая свою гражданскую позицию относительно жизни героя романа.

В творчестве писателя уделено отдельное место описанию **ночи**. Пытаясь найти истину бытия, а возможно, соприкоснувшись с нею, Сотим Улугзода призывает задуматься не только о земных заботах, но и открыть свои духовные глаза и увидеть нечто большее, чистое, вечное и настоящее. Писатель глазами поэта Фирдоуси видит никчёмность, бесполезность многих бытовых людских проблем, которыми окутал свои глаза человек: *«Темная ночь и свист ветра усилили беспокойство поэта, он окликнул жену из внутреннего двора» (с.54).*

Искусное чтение жены помогли *«ему позже вдохнуть в известные сюжеты новую поэтическую жизнь» (с. 55)*, вот как это перерождение передает автор посредством описания природы: *«Луна всплыла из-под черной тени и, словно обрадовавшись избавлению, снова засияла и заулыбалась миру, разбив ночной мрак своим молочным светом. Ветер затих, будто устав от порывистой шумной гонки. В природе воцарились покой и тишина» (с.55).*

В этом эпизоде лежит принцип удовольствия, вступающий в конфликт с реальностью. Можно утверждать, что мир природы в романе Сотима Улугзода находится внутри событий и на страницах романа является не столько фоном, сколько силой, ничуть не менее активной, чем любой из героев романа. Пейзажные эпизоды в романе использованы автором лишь по необходимости. В основном это сделано в сочетании с образом поэта Фирдоуси для воссоздания реальности описываемых событий, проявления авторской точки зрения, раскрытия причины поступков героя, описания творческого процесса. Пейзаж в романе предвещает события, о которых мы еще

не знаем, и, пожалуй, наиболее важен для раскрытия внутреннего мира главного героя.

Мастерство Улугзода, как пейзажиста, уникально. Его описание словно акварели или рисунки, в которых разнообразны и выразительны эпитеты и метафоры, усиливающие выразительность пейзажей и ритм повествования – то сжатый, то стремительный.

В рассказе «Новая школа» описание природы несет психологическую функцию и сопровождает то событие, которое связано с названием рассказа:

«Хотя лето шло на убыль, солнце было в самом зените и палило немилосердно. Но здесь, на берегу студеной реки, под тенью плачущих ив и тополей, жара не чувствовалась, с севера, со стороны гор, дул прохладный ветерок. Стайка загорелых ребятишек с шумом и гамом купались чуть в стороне» (с. 69-70).

Здесь обдумывая свою новую поэму, *«медленно прогуливался по берегу, сцепив руки за спиной»* (с. 69) Фирдоуси. И вдруг появляется Найсони и рассказывает о несправедливости казая по отношению к бедной женщине, у которой посадили мужа в тюрьму за чтение книги, обвинив его в карматстве. Так реагирует природа на эту несправедливость, оповещая о нагнетающих внутренних чувствах героя: *«Вода сердито билась о камни, бурля и пенясь, будто все время кому-то угрожала»* (с. 70).

Далее Фирдоуси предложил Найсони не уезжать и пригласил его домой к себе поговорить об этом, видимо поэту в голову пришла какая-то идея и:

«Узкая тропинка, что тянулась сначала по берегу с кое-где пробившейся травкой, а потом ползла вверх по откосу и поворачивала к селению, привела их к усадьбе поэта» (с. 71) будто извещала читателя о том, что в голове поэта рождалось много мыслей, их было огромное количество, ему хотелось помочь другу. Эти **«узкие тропы»** привели Фирдоуси к решению, о котором он объявил утром за завтраком Найсони открыть *«школу при нашей мечети и займетесь обучением детей?»* (с. 71). **«хотя лето шло на убыль»**, - т.е. закончилась пора каникул для детей, **«стайка загорелых ребятишек»** - упоминание о летнем сезоне, **«вода сердито билась»** - поэт зол на обстоятельства, случившиеся с его другом Найсони – все эти описания приурочены к тому, чтобы обоснованно и развернуто рассказать о том, как была открыта новая школа, в которой **«в это прозрачное утро ранней осени»** (с. 72) (т.е. сентябрь) Найсони с увлечением взялся за дело, о чем гласит название рассказа «Новая школа». Именно в рассказе о новой школе

писатель вклинил рассказ о ткаче Аббасе, который будучи *«человеком малограмотным, читающим с трудом»*, попадает в тюрьму по своей глупости, обратившись к шодобскому ахунду, чтобы тот разъяснил ему некоторые моменты книги, непонятные ему. Но ахунд обвинил его в ереси.

Тема образованности, грамотности и, наоборот, писателем помещены в этом рассказе очень гибко и ненавязчиво, взаимосвязано. Таким образом, пейзаж и природа в романе «Фирдоуси» помогают раскрыть характеры героев и понять их переживания, постичь замысел писателя, пробуждают собственные размышления о природе и ее месте в нашей жизни. Писателю важно осознавать себя неотъемлемой частью вечного движения бытия. Зрелый Улугзода не ограничивается одним лишь физическим ощущением природы, как бы сильно и поэтично оно ни было, его скупые и немногочисленные детали в стремлении показать и дать почувствовать, особенно тщателен там, где речь идет о географии действия, пейзаже, погоде, климате. Природа в романе играет подчиненную роль, способная вдохновить на творчество. С помощью окружающей среды Улугзода просветляет мудрейшие законы вселенной: все движется, все изменяется, все рождается и умирает. Так определяется основная функция природы у Улугзода. Он буквально вторгается в природу, придавая зримую, чувственную достоверность повествованию, из-за чего роман обретает опозитизированный характер. Природа *«прощаясь с поэтом: стояла пасмурная, сырая погода, солнце по нескольку дней не показывалось из-за низко нависших плотных туч, стаи черных ворон с громким карканьем носились по саду, садились на ветви нагих, дрожащих под пронзительным ветром деревьев, словно предвещая беду»* (с.235), она скорбит по тяжело болеющему поэту. В день похорон *«осенняя дождевая туча, темной завесой затянувшая небо, роняла на землю редкие, словно скупые слезы скорбящих, холодные капли»* (с.237) и таким образом провожала Фирдоуси млечный путь.

Вывод. Функциональная значимость пейзажа в структурно-содержательной организации романа «Фирдоуси» гораздо шире, чем только показать место и время действия, маркировать психологическое состояние героя или же быть средством выражения авторской позиции. Эстетически настраивающая функция привлекает внимание читателя к сообщаемой информации; природа в произведениях часто поэтична и прекрасна. Природописание в романе играет исключительную роль в сюжетно-композиционном

построении произведения. Пейзаж, наряду с портретом, описывает интерьер и другие элементы, области внутренней композиции текста, является средством развития действия, предвещает или направляет течение событий в ту или иную сторону. В данной статье мы рассмотрели роль пейзажа в романе Сотима Улугзода с сюжетно-композиционной точки зрения, т.е. какое место описания природы занимают в композиционной и сюжетной организации текста романа, помогают ли они развитию сюжета или же являются средством чистой ретардации и каким образом создают индивидуально-авторскую модель мира в произведении.

Литературы

1. Мурадалиева, Н. Романтический пейзаж в литературе / Н. Мурадалиева. - Баку: Язычы, 1991. - 204 с.
2. Голова, Г. Н. Пейзаж в литературе и искусстве / Г. Н. Голова. – Пермь: Издательство ПГПИ, 1993. – 52 с.
3. Улуг-зода, Сатым. Фирдоуси. [Перевод с таджикского языка Хуршеды Даврондухт] / Сатым Улуг-зода. – М.: Советский писатель, 1992. - 240 с.
4. Эпштейн М.Н. «Природа, мир, тайник вселенной...»: Система пейзажных образов в русской поэзии: Научн.-попул. – М.: Высш.шк., 1990.
5. Введение в литературоведение / под редакцией Л.В.Чернец. – М.: Просвещение, 1999.

РОЛЬ ПЕЙЗАЖА В РОМАНЕ «ФИРДОУСИ»

В статье рассматривается пейзаж как компонент художественного произведения на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода. Пейзаж выполняет разнообразные функции и создаёт загадочную, таинственную атмосферу в романе. Для создания такой атмосферы автор использует различные стилистические приёмы, каждый из которых имеет свою определённую цель. Автор пытается найти параллели между развитием пейзажа и описанием процесса творческого акта в романе. В статье рассматриваются образы ночи, сада, луны и воды как ключевой элемент словесного пейзажа, способствующий созданию особой творческой атмосферы. Показана особенность улугзадевского пейзажа переносить акцент с части на целое, незримо прививая читателю ощущение полноты и единства мира, где ощущается авторское мироощущение, представление о гармонии, дисгармонии, вечном и исторически конкретном, общечеловеческом, индивидуально неповторимом, земном и небесном. Показано, что пейзажные зарисовки выполняют различные эмоциональные и социально-психологические функции.

Ключевые слова: пейзаж, творческая атмосфера, параллель, образ ночи, образ сада, образ луны, образ воды, единство мира, эмоциональные функции, социально-психологические функции.

THE ROLE OF LANDSCAPE OF NOVEL “FIRDOUSI”

The article considers the landscape as the component of the art work by the example of the novel “Firdousi” by Sotim Ulugzoda. The landscape performs a variety of functions and creates the mysterious and mysterious atmosphere in the novel. To create this kind of atmosphere, the author uses a variety of stylistic techniques, which each of them has its specific purpose. The author tries to find parallels between the development of the landscape and the description of the process of the creative act in the novel. The landscape in the novel “Firdousi” by Sotim Ulugzoda plays an important role, as it describes the nature, the environment of the main character, and also contributes to the creation of a special creative atmosphere. The peculiarity of Ulugzade’s landscape has shown the shift of emphasis from part to whole, invisibly instilling in the reader sense of completeness and unity of the world, where the author's world perception, the idea of harmony, disharmony, eternal and historically specific, universal, individually unique, earthly and heavenly felts.

Keywords: landscape, creative atmosphere, parallel, image of the night, image of the garden, image of the moon, image of water, unity of the world, emotional functions, social and psychological functions.

НАҚШИ МАНЗАРА (ПЕЙЗАЖ) ДАР РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»

Дар мақола манзараи табиат ҳамчун ҷузъе аз адабиёти бадеӣ дар мисоли романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода баррасӣ мешавад. Табиат дар роман муҳити рамзӣ эҷод мекунад. Барои эҷоди чунин муҳит С. Улуғзода чанд усули услубиро истифода мебарад, ки ҳар яке мақсади муайян дорад. Ин манзараҳо тавассути баррасии тасвири шаб, боғ, моҳ ва об нишон дода мешавад, ки ҳар кадом, чун унсури калидии тасвири матнӣ, ба офаридани муҳити эҷодӣ мусоидат мекунад. Муаллифи мақола қўшиш мекунад, ки параллелҳо дар роман манзур намояд, ки тасвири табиат ва тавсифи раванди эҷодро вусъат медиҳанд. Пейзаж дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода нақши муҳим мебозад, зеро он муҳити атрофро тавсиф ва ба фароҳам овардани фазои эҷодӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: фазои эҷодӣ, параллел, образи шаб, образи боғ, образи моҳ, образи об, ягонагии ҷаҳонӣ, вазифаҳои эҳсосотӣ, вазифаҳои иҷтимоӣ ва равонӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мурувватиён Чамила Чамол – ходими Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рудаки АИ ҶТ, тел.: (+992) 93 770 22 33, e-mail: Alika-xan@mail.ru.

Сведение об авторе: Мурувватиён Джамила Джамолад – сотрудник Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН Республики Таджикистан, тел.: (+992) 93 770 22 33, e-mail: Alika-xan@mail.ru.

About the author: Murvatiyon Jamila Jamol – Researcher of the Institute of Languages and Literature by name Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, phone: (+992) 93 770 22 33, e-mail: Alika-xan@mail.ru.

УДК 8точик2+9точик+84точик7-4

ЧАНБАИ ТАЪРИХИИ РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И
СОТИМ УЛУҒЗОДА

Нодирова М.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Рӯзгору осор ва саҳифаи зиндагии Ҳаким Абулқосим Ҳасан ибни Исҳоқ ибни Шарафшоҳ Фирдавсӣ кайҳост, ки диққати арбобони машҳури сиёсӣ, адабию фарҳангӣ ва мутафаккирони бузурги Шарку Ғарбро ба худ ҷалб намудааст. Аввалин андешаҳо дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ ханӯз дар замони ҳуди шоир ба вучуд омадаанд. Сипас, ҳаёт, шахсият ва корномаи эҷодии Фирдавсӣ, чи дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва чи дар Эрон дар арафаи ҷашни ҳазораи зодрӯзи шоир соли 1934 оғоз ёфтааст. Тавачҷуҳи Сотим Улуғзодаро ин чехраи адабию фарҳангӣ ва таърихӣ хеле барвақт, ханӯз аз овони ҷавонӣ ба худ ҷалб намудааст. Профессор Р. Мусулмонкулов қайд мекунад, ки «Ханӯз ҷавон буд (С. Улуғзода – Н. М.), ки диққаташ ба ҳамосаи безавол ҷалб шуд. Дар соли 1934 дар съезди якуми нависандагони тоҷик якшаба маҷлиси съезд ба Фирдавсӣ бахшида шуда буд. Дар он маросим суҳанронии Лоҳутӣ, Фитрат, Айнӣ, қироати ҷозибаноки Лоҳутӣ аз «Шоҳнома» ва қироати Раҳим Ҳошим ҳаҷви султон Маҳмуро ба С. Улуғзода таъсире кардаанд, ки аз он пеш ҳеҷ як хониши шеърӯ дostonҳо ва суҳанронихо дар бораи шоирон он гуна муассир набуданд» [5, 192].

С.Улуғзода ба офаридани образи Фирдавсӣ яку якбора напардохта, сараввал адиб дostonҳои «Шоҳнома»-ро аз назм ба наср баргардонида, солҳои 1976-1977 дар ду китоб пешкаши хонанда кардааст. Ин ҳама пайвандгариҳо ба эҷодиёти Фирдавсӣ барои ташаккулу инкишофи образи шоири ҳамосасаро беасар набудааст.

Навиштани шеърӯ асарҳои бадеиву хунарӣ оид ба рӯзгору осор ва фаъолияти адабии чехраҳои фарҳангиву таърихӣ барои адабиёти тоҷику форс падидаи нав нест. Дар заминаи рӯзгору осор ва эҷодиёти ин ё он адиб даҳҳо осорро метавон номбар кард, ки ҳаёт ва эҷодиёти Абулқосим Фирдавсӣ низ далели ин гуфтаҳо мебошад. Ба таъбири профессор Х.Асозода, «Чунин шуд, ки ин ровии Сосониёну Сомониён (Фирдавсӣ – Н.М.) дар садаи бистум боиси тавачҷуҳи суҳаншиносони шеърӯ адаби форсии тоҷикӣ гардид, ки романи «Фирдавсӣ»-и С. Улуғзода аз намунаи беҳтарини ин осор хоҳад буд» [3, 51].

Соли 1986 романи «Фирдавсӣ» ба миён омад, ки он чун як навъ чамъбасти эҷодии нависанда ба шумор рафта, офариниши образи Фирдавсӣ ва тасвири чараёни таълифӣ асари безаволи ӯ – «Шоҳнома» дар эҷодиёти адиб саҳифаҳои нав илова кард.

Аз ҷониби дигар шахсияти Фирдавсӣ, мақому ҷойгоҳи ӯ дар таърихи фарҳангу адабиёти ҷаҳонӣ андак нест. Гузашта аз ин, адибе, ки ба худ ҷуръати тасвири симои чунин бузургмардеро медиҳад, бояд фарогири донишу мутолиоти густурда, боҳабар аз раванди рушду камолӣ фарҳанги ҳазорсола бошад. С.Улуғзода бидуни шак ҳамаи ин мазияту омодагиҳои лозимаро барои эҷоди чунин асаре дар ихтиёр дошт ва ошноии ӯ бо рӯзгору осори устод Фирдавсӣ аз замони хурдсолӣ шуруъ шуда буд.

Романи мазкур ҳангоми дар қайди ҳаёт будани муаллифи он се маротиба ҷоп гардидааст. Аз ин маълум мешавад, ки романи «Фирдавсӣ» тавассути меҳнати пурмашаққати эҷодӣ ва донишандӯзии чандинсолаи С.Улуғзода ба таъб расидааст. «Навиштани романи «Фирдавсӣ», – қайд намудааст С.Улуғзода, – бароям кори осон набуд. Ва ман имрӯз ҳам, ки онро анҷом додаам, ба он сабук наменигарам. Он ҷустуҷӯҳо мутолиаи зиёде тақозо дошт. Дар сипардани ин марҳила мушкилоте беандоза раҳгирам карданд» [8, 3].

Маълум, ки то навиштани романи «Фирдавсӣ» ва тасвири образи шахсиятҳои бузурги адабӣ ва фарҳангию таърихӣ С.Улуғзода таҷрибаи зиёде ҳосил намуда буд. «Бинобар сабаб аз лиҳози донишу таҷрибаи касбӣ Улуғзода ҳамаи имконотро дошт, ки ба таълифи чунин як асаре (романи «Фирдавсӣ» – Н.М.) даст зада бошад» [12, 136-150]. Ин аст, ки асари мазкур ва муаллифи он ҷойгоҳеро миёни фарҳангиёни ватанию хориҷӣ ноил шудаанд.

Аҳамияти эҷодиёти С.Улуғзода дар тадқиқу тасвири образҳои гузаштагон назаррас буда, далели гуфтаҳои ҷавобӣ образи Фирдавсӣ дар романи «Фирдавсӣ» мебошад.

Аз «Равзанаи меҳр» ном мақолаи мунаққид Ҷ. Бақозода бармеояд, ки С.Аюбов ном хонанда романи «Фирдавсӣ»-ро мутолиа карда, соли 1987 таассуроти худро ба воситаи мактуб ба нависандаи он иброз медорад. Ба ақидаи С.Аюбов, образи Фирдавсӣ чун симои ватанпарасту эътиқодманди давлати овозадори Сомониён дар асар пурра ба камол расидааст. Аммо, ба андешаи С.Аюбов ва адабиётшинос Х.Мирзозода дар «Романро проблема мебояд» (1989) ном мақолааш камбудии романи «Фирдавсӣ» - ро дар он мебинанд, ки С.Улуғзода мебоист Фирдавсиро сугвору дардкаши инқирози давлати овозадори Сомониён нишон медод. Сотим Улуғзодаро масъалагузорӣ ва муҳокимарониҳои С.Аюбов ва профессор Х. Мирзозода водор

намудааст, ки ба онҳо принципҳо ва махсусиятҳои романҳои таърихи шарҳ диҳад. «Ман (С.Улуғзода - Н.М.) ҳақ надоштам Фирдавсии ҳаёлие эҷод кунам. Бароям он Фирдавсие зарур буд, ки «Шоҳнома» эҷод карда ва тавре ки маълум аст, на ҳама номаҳо шоҳномаанд. Дар дарёфти сарчашмаҳо муайян сохтани муҳити иҷтимоии давраи зиндагонии он абармарди сухан (Фирдавсӣ – Н.М.) дар ҳудуди Тоҷикистон ва мамлакат адабиёти ночизу нокифоя арзи вучуд мекунад. Наметавонистам худсарона, бидуни далелу асос шоири бузургро сугвору дардкаши сукути Сомониён ба қалам диҳам» [8, 3].

Ба нокифоягии сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ нигоҳ накарда, аз мулоҳизаҳои С.Улуғзода маълум мегардад, ки ҳангоми офаридани образи Фирдавсӣ, замони зиндагӣ ва вазъияти иҷтимоии даврони ӯ барои нависанда принципи асосӣ ҳамоно содиқ будан бо ҳақиқати таърихӣ мебошад. Барои аз воқеияти таърихӣ дур нарафтани чанбаи таърихӣ асарро нигоҳ доштан С. Улуғзода чихати қонё гардонидани мусоҳибаш намоишномаи кинофилми муаллифи эрониро мисол оварда, таъкид мекунад, ки «дар он Фирдавсӣ ҷонибдор ва ҳаммаслаки Абӯалии Симчурӣ, ки бар зидди Сомониён исён карда буд». Чунин муҳокимарониҳои нависанда водор месозад, ки ҳангоми офаридани чехраҳои фарҳангӣ таърихӣ, аз ҷумла романи «Фирдавсӣ» ӯ заррае аз ҳақиқати таърих, ҳарчанд ки адабиёти бадеӣ ин ҳуқуқро дорад, берун набаромадааст.

Дигар масъалае, ки мавриди таваҷҷуҳи С.Аюбов қарор гирифтааст, бетаваҷҷуҳии Фирдавсӣ нисбати таълиму таҳсил ва тақдирӣ минбаъдаи Хушанг, фориғболӣ кардани шоир ба марги нобахангоми чигарбандаш дар асар мебошад. Ба андешаи мо, чунин мулоҳизаҳои С.Аюбов аз воқеият дур буда, дар роман аз боби аввали «Хонаводаи деҳнишин» сар карда, Фирдавсӣ аз таълиму таҳсили Хушанг дар мадраса ва атрофиёни ӯ чашми нигаронӣ дорад. «Хушанг, мешунавам, ки ту дар шаҳр ба худ рафиқони нав ёфтаӣ ва ба онҳо ҳарифбозӣ мекунӣ, вақти гаронбаҳои таҳсилро зоеъ мекунӣ» [11, 9].

Гумон меравад, ки мактуби хонанда С.Аюбов баъди ба нашр расидани романи «Фирдавсӣ» дар маҷаллаи Садои Шарқ ба С.Улуғзода ирсол шудааст. Ҳол он ки дар «Доғи фарзанд» ном боби нашрҳои китобӣ мо мебинем, ки мусибати ногаҳонии чигарбандаш Хушангро Фирдавсӣ таҳаммул карда натавониста, ба бистари беморӣ меафтад. Ҳатто, дар болини беморӣ низ ба ёди ӯ будааст, ки марсияи дар марги фарзандаш суруда шаҳодати ин гуфтаҳо мебошад.

*Маро буд навбат, бирафт он ҷавон,
Зи дардаш манам чун тани беравон.
Зи бадҳо ту будӣ маро дастгир,
Чаро роҳ ҷустӣ зи ҳамроҳи пир?
Магар ҳамраҳони ҷавон ёфтӣ,
Ки аз пеши ман тез биштофтӣ?
Ҳамебуд ҳамвора бо ман дурушт,
Барошuftу якбора бинмуд пушт.
Бирафтӯ гаму ранҷаш эдар бимонд,
Дилу дидаи ман ба хун барнишонд... [11, 95]*

Чи аз асар ва чи аз марсияи дар марғи фарзандаш сурудаи Фирдавсӣ маълум мешавад, ки Хушанг ҷавони сангдилу кӯтоҳандеш ва камфитратест, ки бар дили хастаи падар ҳамеша захмҳои дарднок мезад. Ҳатто лаҳзаҳои шудааст, ки аз падараш шикоят мекард, ки умри худро сарфи қиссанависӣ кардааст. Аммо, ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, Фирдавсӣ ҳамчун падари ғамхору мушфиқ дар марсияи вафоти писараш сӯзи дилаш, дарду аламашро баён кардааст.

Романи «Фирдавсӣ» дорои мазмуни баланди таърихӣ бадеӣ буда, фароғири мавзӯю масъалаҳои гуногун мебошад. Яке аз ҳамин гуна масъалаҳои, ки то ҳол миёни муҳаққиқони эҷодӣ Фирдавсӣ ҳалли худро наёфтааст, моли Фирдавсӣ будан ё набудани ҳаҷвияи дар ҳаққи султон Маҳмуд сурудаи ӯ мебошад. Ҳар як муҳаққиқе, ки аз Фирдавсӣ ё «Шоҳнома» -и ӯ сухан кардааст, ҳатман дар мавриди он ҳаҷвия ибрази андеша намудааст. Устод Айни низ дар рисолаи ба Фирдавсӣ бахшидаи худ зикре аз ин ҳаҷвия намуда, дар асоси ривояти Низомии Арӯзӣ [2, 7-51] таъкид намудааст, ки он моли Фирдавсӣ буда, аз тарафи Исфаҳбод харидорӣ ва маҳв шудааст.

Дар мусоҳибааш С.Улуғзода бо Сафар Абдулло низ сари масъалаи ҳаҷвия истодагарӣ карда, таъкид намудааст, ки «Аввалан, ман (С.Улуғзода – Н.М.) муътақидам, ки ҳаҷв моли Фирдавсӣст. Соҳибони ақидаи акс истинод бар он мекунад, ки як қисм байтҳои ҳаҷвнома дар ҷойҳои гуногуни «Шоҳнома» вохӯранд – шахсе гӯё он байтҳоро чида ба ҳаҷвномае, ки худ навиштааст, дохил кардааст. Ин ба даъвои онҳо далел намешавад, балки даъвои онҳо гумони бедалел аст. Агар ҳаҷв моли худи шоир набошад, чунин хабари таърихӣ аз кучо омад, ки волии Табаристон, ки худ аз наҷоди Яздигирди Шаҳриёри Сосонӣ будааст, аз тарси Маҳмуд ҳаҷвномаро аз Фирдавсӣ харида сӯзонд» [1, 14-15].

С.Улуғзода кӯшидааст, ки дар асарҳои бадеӣ - таърихӣ, аз ҷумла романи «Фирдавсӣ», тахайюли бадеиро бо тақия ба санаду

хуччатҳои таърихи моёи асосӣ қарор диҳад, ки ба он ҳам ноил гаштааст. Дар роман баробари он, ки суҳан аз донишу фазилат, одобу эҳтироми таърихи халқи худ ва суннатҳои мардумӣ меравад, инчунин мувоҳисаҳои шадидаи сиёсӣ мазҳабӣ низ ба тасвир омадааст, ки онҳоро С.Улуғзода бо як маҳорати баланди ниғорандагӣ ба қалам додааст.

Чунончи, аз асар маълум аст, ки Фирдавсро ба ҷурми қарматӣ будану ба назм овардани гузаштаи Аҷам дар «Шоҳнома» зери тозиёнаи танқид қарор дода, нисбат ба ин асари безавол беэҳтиромӣ зоҳир намуда, дар пиронсолӣ хору залилаш мекунад. «Аз нахустин саҳифаҳо (романи «Фирдавсӣ» дар назар аст – Н.М.) манзараи муборизаҳои мазҳабии замон хеле итминонбахш аст. Хусусиятҳои гоёбии «Шоҳнома» вачҳи афзудани чунин талошҳо мегардад. Аҳли таассуб барои бешилоҳ қардани Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро сафсата эълон мекунад» [9, 138]. Масоили зайл ба сари Фирдавсӣ баъди ба шайх Абулқосими Гургонӣ номаи шикоят бурдани Абдунабии имоми шодобӣ дар бораи он, ки Фирдавсӣ қиссаҳои маҷусӣ менависад ва сазовори ҷазост мегӯяд, таҳдидҳо меоранд. Хуллас, пас аз он ки Фирдавсӣ вафот мекунад, шайх Абулқосими Гургонӣ бо ҷурми назми он қиссаҳо садди роҳи ҷанозаи Абулқосими Фирдавсӣ мешавад. Ва дар охири роман бахшида шудани гуноҳи Фирдавсӣ аз тарафи шайх Абулқосими Гургонӣ баъди дар хоб диданаш Фирдавсро ба хоҷаи ҳамагон байте, ки дар ситоиши Худо гуфта буд:

*Чаҳонро баландиву насти туй,
Надонам чий, ҳарчи ҳастӣ, туй [11, 252]*

бахшоиш ёфтааст, оварда шудааст, ки дар ин маврид низ С.Улуғзода ҳикояти мазкурро дар асоси «Асрорнома»-и Фаридудини Аттор маҳаки асосӣ қарор додааст.

Бояд хотиррасон намуд, ки бисёре аз ҷузъиёту порчаҳои романи «Фирдавсӣ» иборат аз тахайюл ва зодаи зеҳни С.Улуғзода нест, балки барои офариниши ҳар як қисмат ва ҳатто ҷузъиёти ин шоҳасар нависанда ба адабиёти марбут, маъхазу сарчашмаҳои адабӣ рӯҷӯ намуда, то ҳеҷ андешае дар қисмати зиндагии Фирдавсӣ бепоя набошад. Барои таъйиди фикр метавон мисолеро зикр намуд, ки ба маросими дафни шоир иртибот дорад.

Зимнан қайд бояд кард, ки дар мавриди ҷанозаи шоир ва мочарое, ки перомунӣ он ба амал омадааст, дар сарчашмаҳои адабие, чун: «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии самарқандӣ, «Асрорнома»-и Аттори Нишопурӣ, «Нафоис-ул-фунун»-и Шамсиддин Муҳаммад ибни Маҳмуди Омӯли ҳикояти шабеҳе

оварда шудаанд, ки дар ҳамаи онҳо Шайх Абулқосим (Гургонӣ ё Кушайрӣ – Н.М.) монети дар ғӯристонии мусулмонон дафн кардани шоир мешавад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур дар китоби шоир Доро Начот «Шайх Абулқосими Гургонӣ» ва мақолаи адабиётшинос М.Нарзиқул «Андар муаммои чанозаи шоир» [6, 126 -138] баҳсҳои судманде ба миён омадааст. Дар ин баҳсҳо таъкид шудааст, ки устод С. Улуғзода «аз сарчашмаҳои муътамад, аз ҷумла «Асрорнома»-и Шайх Фаридуддини Аттор» ин маълумотро гирифтааст. Адабиётшинос Мисбоҳиддини Нарзиқул қайд мекунад: «Ағлаби муҳаққиқон ва донишмандоне, ки дар масъалаи муносибати Абулқосими Фирдавсӣ бо наояндагони дин дар замонаш сухан гуфтаанд, ҳамоно ба гуфтаи Шайх Фаридуддини Аттор истинод кардаанд» [6, 128].

Нависанда дар романи «Фирдавсӣ» аз тахайюли бадеӣ, ки ҳақиқати адабиётро бе он наметавон дарёфт, бомавқеъ истифода намудааст. Аз ҷумла, дар асар образи ҳамсари Фирдавсӣ Фотимабону, фарзандонаш Хушанг ва Манижа бофтаи ҳаёлотии нависанда мебошанд. Ҳамзамон дар асар бобе бо номи «Зиёрати Токи Кисро» ҳаст, ки Фирдавсӣ баъди дидани он манзараҳои хузнангез ва намуди Тайсафун мутаассир ва маҳзун гардида, ба ёди он замонае, ки Эрон кишвари соҳибистиклол ва муттаҳиду муктадир буд, рӯй ба сӯи Токи Кисро намоз мегузорад. Ба андешаи мо, ин гуна рӯкни ҳаёл таъсири ғоявӣ бадеӣ ва маърифатомӯзии романро пурзӯр кардааст. Худи С. Улуғзода қайд намудааст: «Тавассути асари бадеӣ паймудани сафаҳоти таърих дилработар аст, зеро дар ин маврид далоили таърих дар либоси бадеият пеши чашми хонанда ҷилвагар мегардад ва хонанда баҳраи дугона мебарад: дарёфти далоили таърих, ҷараёни воқеаҳо ва лаззат аз каломи бадеъ. Ҳадафи баъдӣ аҳамияти тарбиявӣ доштани асарҳои таърих мебошад» [8, 3].

Романи «Фирдавсӣ» шоҳасари асари миллист. Аз ин рӯ, нависанда ба хотири зинда нигоҳ доштани рӯҳияи миллии асар аз тасвири воқеа ва кушоиши гиреҳҳо, таҷассуми ақидаву ғояҳои нек, ҷиғунагии образи характерҳо моҳирона истифода намудааст. Замоне ки романи «Фирдавсӣ» ба нашр расид, ҷомеаи Тоҷикистон дар остонаи як таҳаввули фикрӣ қарор дошт. Аз ин нигоҳ мо, ҷойгоҳу нақши ин бузургасар дар парвариши идеяи миллий, худшиносӣ ва худогоҳии миллий, эҳсоси баланди ватандорӣ ва меҳандӯстӣ ниҳоят арзишманд мешуморем.

Мунтаҳои сухан ин аст, ки агар аз таълифи «Шоҳнома» то кунун садсолаҳо сипарӣ шуда бошад ҳам, лекин он сухани волое, ки Фирдавсӣ дар либоси назм ба тасвир оварда буд, С. Улуғзода

чараёни таълифи ин асарро дар асоси далелу ҳуҷҷатҳои муътамад дар романи «Фирдавсӣ» ба қалам додааст.

Китобнома

1. Абдулло, С. Сухан аз рӯзгори Фирдавсӣ / С. Абдулло. // Адабиёт ва санъат. – Душанбе, 1987. – № 21. - 19 феврал. - С. 14 -15.
2. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ. 11. / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. - С. 7- 51.
3. Асозода Х. Абулқосим Фирдавсӣ дар шинохти Сотим Улуғзода / Х. Асозода. – Душанбе: Адиб, 2000. – 80 саҳ.
4. Аттор, Фаридуллин. Асрорнома / Фаридулдини Аттор. Бо тасҳеҳ ва таълиқоту ҳавошии дуктур Саид Содиқи Гавҳарӣ. – Техрон: Шавк, 1338 ҳ. – 442 саҳ.
5. Муслмонкулов, Р. Дар боғи Фирдавсӣ / Р. Муслмонкулов // Эҷози ҳунар. – Душанбе: Адиб, 1992. – С. 140 – 290.
6. Нарзиқул, М. Андар муаммои ҷанозаи шоир / М. Нарзиқул // Ҷойгоҳи сухан. – Душанбе: Адиб, 2006. – С. 126 – 138.
7. Начот, Д. Шайх Абулқосими Гургонӣ / Д. Начот. – Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 124 саҳ.
8. Раҳмонов, Н. Гуҳар бе ҳунар нописанд асту хор / Н. Раҳмонов // Газетаи муаллимон. – 1987. – 29 сентябр. – С. 3 – 4.
9. Рачабӣ, М. Сотим Улуғзода – абармарди набард ва андеша / М. Рачабӣ. - Душанбе: Деваштич, 2004. – 172 саҳ.
10. Улуғзода, С. Пири ҳақимони Машриқзамин / С. Улуғзода. – Душанбе: Маориф, 1980. – 195 саҳ.
11. Улуғзода, С. Фирдавсӣ / С. Улуғзода. – Душанбе: Адиб, 1991. - 253 саҳ.
12. Шарифов, Х. Гӯяндаи достони таърихи тоҷикон / Х. Шарифов // Озурдагон ва умедворон. – Душанбе: Сино, 2001. – 195 саҳ.

ҶАНБАИ ТАЪРИХИИ РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Дар мақола муаллиф кӯшидааст, ки ҷанбаҳои таърихӣ романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзодаро бо назардошти муқоисаи далелҳои воқеӣ ба қалам дода, на танҳо нақши асарро дар тарбияи ғоявӣ маънавии хонанда, балки дар инъикоси ҳодисаҳои таърихӣ баён намояд. Дар ин замина дар мақола дар баробари ҳунари бадеиятофарӣ хусусиятҳои ҳосилҳои ҳунари таърихшиносӣ навишанда намоён шудааст.

Калидвожаҳо: Улуғзода, Фирдавсӣ, Шохнома, Ҳушанг, роман, образ, муқола, асар.

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РОМАНА СОТИМА УЛУГЗОДА «ФИРДОУСИ»

В данной статье автор пытается раскрыть исторические аспекты романа С. Улуғзода «Фирдоуси» на основе сопоставления художественных и реальных фактов, что свидетельствует о роли

произведения не только в духовном воспитании читателя, но и в отражении исторических событий. На этой базе в статье параллельно с импровизаторством автора говорится об особенностях мастерства писателя как историографа.

Ключевые слова: Улугзода, Фирдоуси, Шахнаме, Хушанг, роман, образ, беседа, произведение.

HISTORICAL ASPECTS OF THE NOVEL OF SOTIM ULUGZODA "FIRDAVSI»

In this article, the author tries to reveal the historical aspects of the novel by S. Ulughzod "Firdavsi" on the basis of real factors, which show the role of the work not only in the development of spiritual education of the reader, but also in the reflection of historical events. On this basis, the article, in parallel with improvisation refers to the characteristic features of the writer as a master chronicler.

Keywords: Ulughzoda, Firdavsi, Shohnoma, Hushang, novel, image, conversation, piece.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нодирова Мавзуна Акбаршоевна - унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, e-mail: rectorat@ddzt.tj, тел.: (+992) 918 10 50 70.

Сведения об авторе: Нодирова Мавзуна Акбаршоевна – соискатель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, e-mail: rectorat@ddzt.tj, тел.: (+992) 918 10 50 70.

Information about the author: Nodirova Mavzuna Akbarshoevna - researcher of chair of Theory and History of Tajik Literature of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, e-mail: rectorat@ddzt.tj, phone: (+992)918105070.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:891. 550.092

МАРОСИМИ «ОСТОНБАРОӢ» ДАР ЧАШНИ НАВРӢЗ

Раҳматуллоева Г.

Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М. Назаршоев

«Остонбароӣ» яке аз маросимҳои наврӯзии мардуми Бадахшон аст, ки хангоми чашни Наврӯз ба таври хос баргузор мегардад. Дар рӯзҳои 18-21-уми моҳи март дар деҳаҳои мухталифи ноҳияи Рӯшон маросими «остон-нихтайд» – «остонбароӣ» чашн гирифта мешавад, ки онро «раждъед» низ мегӯянд. Ин идро занҳо ташкил менамоянд. Мардуми ҳар деҳа онро дар алоҳидагӣ чашн мегирад. Мардум дар бисёр мавридҳо аз рӯи бовару ихлос бо нияту умеде назди остон мераванд, ки мушкилоти рӯзгорашон осон гардад. Аз нақли гӯяндаҳо бармеояд, ки остонҳо, пеш аз ҳама, муродбахши дармондагон, ниёзмандон, ихлосмандон, начотдихандаи одамони дучори фалокатгашта мебошанд. Ин бовару ихлоси одамон бо мурури замон ба расму одат табдил ёфта, ҳатто хусусияти суннатӣ пайдо кардаанд.

Яке аз устурашиносон С. Г. Хук дар бораи ҷои муқаддас, ба мисли «остонбароӣ»-и бадахшониҳо, ишорати ҷолибе дорад. Ӯ оид ба ин масъала аз рӯзгори яҳудиҳо мисол меорад. Онҳо хангоми ба ҳаёти муқимӣ гузаштан дар се мавсим дар ибодатгоҳҳои гуногун, ба мисли Бетел, Шехем, Шило идҳои асосиро, ки ҳар кадом хусусияти хос дошт, қайд мекарданд. Онҳо дар ин мавридҳо ҳайвонро қурбонӣ карда, дар поёни маросим аз Китоби Муқаддас пораҳо кироат мекардаанд. Аз ин таҳқиқи устурашинос маълум мешавад, ки ин навъи оинҳои мардумӣ, дар давраҳои хеле қадим низ будаанд [3, 6-7].

Дар деҳаи Дерӯшон барои гузаронидани «остон-нихтайд», ҷои муайяне ҳаст, ки он ҷойро аз қадим «остон» ном бурда, муқаддас донистаанд ва то имрӯз ин чашн дар ҳамон ҷой қайд карда мешавад. Аҳолии наздики он ҳар рӯзи чумъа субҳи барвақт хамлапа (хамирлапа) пухта ба ин ҷо меоранд. Онро ба болои остон монда, ҳамзамон «стирахм», «буй вохъ» – алафи хушбӯйро дуд меандозанд, ки ин гӯё боиси рафъ гардидани тамоми балоҳо мегардад. Рӯзи ид низ сахарии барвақт мӯйсафедони деҳа ба он ҷо рафта, дуо мехонанд ва занҳои солхурда «буй вохъ» – гиёҳи хушбӯйро дуд меандозанд.

Тибқи оин ҳар сол ҳафт-ҳашт хонавода вазифадоранд, ки ба муносибати «остонбарой» чорвое омода кунанд. Чорвоҳои барои ин чашн омодашударо дар пеши «остон» забҳ намуда, хӯроки идона мепазанд. Дар майдон мардуми маҳал чамъ шуда, базм меороянд. Занҳои хунарманд доиразанӣ, сурудхонӣ, арӯсону духтарҳо аргунчакбозӣ, мардҳо ва чавонписарон гуштингирӣ, бачаҳо тухмбозӣ, мурғчанг мекунанд ва тухфаҳо мегиранд. Ҳар кас хунари худро нишон медиҳад. Мардҳо баъзе аз он бозиҳои қадимиро иҷро менамоянд. Дар гузашта дар байни занону духтарон «вулчак» (рӯшонӣ) ё «аргунчак» бозии асосӣ ба ҳисоб мерафт. Маъмулан занону духтарон дар боғҳо чамъ омада, дар навои гуногуни дафу доира ва шӯхию ҳазлҳо бо навбат ба аргунчак алвонч мерафтанд. Дар аргунчакравӣ занону духтарон ба ҷуз санчиши обутоби пайкари хеш ва вақтхушӣ, инчунин бахти худро низ месанҷиданд. Агар дасти аргунчакрав ба баландтарин шохчаи дарахт расад, ҳамон сол хушбахтӣ насибаш мегардидааст. Духтаре, ки ин амалро хуб иҷро мекард, худро бо шаст алвонч дода мегуфтааст:

Қиш-ку-уу-ух, Мардон (фалонӣ) му тасадук (се-бор).
Қиш-ку- қ-уу-ух, Мардон (фалонӣ) тасадукам шавад (се-бор).

Баъд номи ҳамон чавонеро, ки барояш маъқул аст, мегирад. Агар аргунчакпар зан бошад, номи шавҳарашро мегирифт. Бо ин амал духтарону занҳои чамъшуда шӯхию хушию хурсандӣ мекарданд. Дар ин бозӣ навбат мегирифтанд. Зане, ки худро алвонч медиҳад, ба даҳонаш ҳаво кашида, баъд даҳонашро пӯшида бо як зарб «пуф-ф-ф, пуф-уф-ф» карда, мегӯяд: «Қиш-ку-уу-ух бар гӯшаи Сайёра» (се бор) номи зан ё духтари дар навбат истодаро мегирад.

Дар деҳаи Барушон зан ё духтар вақти аргунчакбозӣ худро алвонч дода мегӯяд:

Қиш -ку-уу-уу, хъузъ-хъузъак хъузъде ке.
Қиш -ку-уу-уу, шамол, шамолак, шамолак кун.
Қиш -ку-уу-ууҳ бар гушаи (фалоне се бор).

Ҳамин тавр бозӣ идома меёбад. Ба зан ё духтаре, ки бозиро ба дараҷаи олий бо тамоми нозуқиҳояш иҷро мекард, аз ҷониби сардорони ин чамъомад тухфаҳо дода мешуд. Аргунчакбозӣ низ нозуқиҳои худро дорад, ба мисли «қилоч баробар вавт, каҳъат баранде вавъан» (рӯшонӣ), яъне андозаи аргунчак бояд ба тағи ду бағал баробар бошад.

Лаҳзаҳои шодмонии чашн занҳо ҳамеша фаъол буда, бо доира суруд месуруданд. Барои занҳое, ки бо доира месуруданд, аз тарафи сардорони чашн тухфаҳо тақдим мешуд. Занҳое, ки ҳунари ҳофизӣ доштанд, суруд мехонданд. Суруди онҳо низ вобаста ба ҳамон чашн буд:

*Нур маша Остон-нихътайд,
Хочат, югат сипорн нихътайд,
Маша зироат сат базарб,
Маш ҳаётат зиндаге,
Вобаст аз кори баҳоре,
Нур им маш Остон-нихътайд,
Вирт мардумре фиревоне.*

Тарчума:

*Имрӯз дорем Остонбароӣ,
Чуфти гову югу сипор барорӣ.
Зироатамон шавад пурзарб,
Ҳаёту зиндагиамон.
Вобаст ба кори баҳорӣ,
Имрӯз дорем Остонбароӣ,
Орад ба мардум фаровонӣ.*

Дар раванди чашн аз ҳар хона дар табақҳои чӯбин дутоӣ нон меоранд, ки онро «пухта» меноманд. Нонҳоро бо тартиб дар гирди деғҳои хӯроки идона мегузоранд. Дар нисфирузӣ як нонро гирифта, ба болои нони дуюм хӯрок кашида, онро ба ҷамъомадагон тақсим мекарданд. Баъди хӯрокхӯрӣ халифаи (мулло) деҳа аз рӯи расму одати қадимӣ дуо мекард. Сипас базми идонаро давом медоданд.

Воқеан дар ин рӯз чуфти барзаговро барои кишт мебароранд, ки онро «раждъед» (рӯшонӣ) мегӯянд. Оини баровардани барзагов махсусияти худро дорад. Дар деҳаи Дерӯшон хангоми «раждъед», яъне барои баровардани чуфти гов, занҳо барои деҳқон нони «пухта» (нони худой) мепазанд. Баъд дар остонаи оғил, ки аз он ҷо чуфти говро мебароранд, «стирахм» (шуғнонӣ), «буй-воҳъ» (рӯшонӣ) – алафи хушбӯйро дуд меандозанд ва ҳамзамон ба даҳони чуфти гов хамир мегузоранд, ки ин расм то имрӯз дар Рӯшон роиҷ аст. Дар ин маврид чунин мегӯянд: «Илоҳе асодъ сол фиревоняят осоиҳъе вирт», яъне «соли имсола фаровонӣ ораду ризку рузии кӯдакон зиёд гардад ва тинчию оромӣ насиб кунад». Сипас деҳқон бо чуфти гов ба

«раждъед» оғоз мекунад ва заминҳоро ҳамчун суннат ҳар-чо, ҳар-чо «раж» мезанад яъне мулоим мекунад. Занҳо мувофиқи расми қадимӣ болои нон равғану шир рехта, барои марди деҳқон ба сари замин «пухта» (нони худӣ) меоранд. Дар ин ҷо аз паси марди деҳқон як қатор занҳои дигар, ки «раж» медиҳанд, бо шӯҳиҳои гуногун сурудҳо замзама мекунанд:

*Раждъед пухта та насиб,
Ҳӯҷат жиндам тар замин,
Деҳқон раж дъидъд, жиндам гъефт,
Кахвоен адъиван раж,
Кудакен хуше кинан,
Ғъанакен, деҳқон мазоқан,
Ҳосил асудъ башанд, найидъд,
Деҳқон та ичге раж надъидъд.*

Тарчума:

*Оши худӣ насибат,
Ҷуфти гову гандум дар замин.
Деҳқон кишту гандум қорад,
Занҳо замин ҳамвор кунанд.
Кӯдакҳо хурсандӣ кунанд,
Занҳо деҳқонро мазоҳ кунанд.
Ҳосил агар имсол барор нагирад,
Деҳқон дигар замин намеқорад.*

Марди деҳқон «пухтаяк» (рӯшонӣ) – хӯрокро болои замини киштшуда гузошта меҳӯрад, ки ин одати қадимӣ аст ва ин одатро занҳо ба чунин тарз васф мекунанд:

*Ҳӯвдат гардъаят руган,
Давлати одам аз қадим,
Въаран дай деҳқон пухта,
Рикбай дарун тар замин,
Ба нияти хайрат нек,
Фиревон деҳқон пухта,
Маши пират кудакат ҷавон,
Ҳосил ҷам кихът хъидъун, хъизъдъун*

Тарчума:

*Ширу нону равган
Давлати одам аз қадим.
Оранд ба деҳқон нони худой,
Даруни табақ ба замин
Бо нияти хайру нек
Фаровон гардад кори деҳқон.
Пиру кӯдаку ҷавон,
Ҳосил гун оранд анбор-анбор.*

Пас аз анчоми «остон-нихтайд» (рӯшонӣ – остонбароӣ) дар табақҳо яктоӣ нон гузошта, болои он хӯрок рехта, бо дуои ҷамбастии халифа ҳар кас табақи худро гирифта ҳамчун табаррукӣ ба хонааш баргашта, тибқи оин хӯрокро пурра мехӯранд. Ҳамаи ин суннатҳо дар ҳамон рӯз анҷом дода мешаванд.

Мардуми Бадахшон (ба хусус Шугнону Рӯшон) сари солро ду маротиба ҷашн мегиранд. Соли нави анъанавӣ – Наврӯз ва сари сол – саршавии кишту кор. Дар Бадахшон дар ҷашни «сари сол», ки пас аз Наврӯз гузаронида мешавад, бачаҳо иштироки ҷаҳолдоранд. Рӯзи аввали сари сол бачаҳо панҷ-дах нафарӣ ба нияти расонидани хабари баҳор ва айёми кишту кор дар хонаҳои мардум гардиш мекунанд. Бачаҳо дар ин маврид ба бом баромада, суруд мехонанд ё дар сахни ҳавлӣ ҳаргуна рақсу бозию дилхушиҳо мекунанд. Онҳо рӯи бом гирди равзан давра гирифта, рӯмол ё зарфи аз бандҷаи гандум бофта (себт, сабад)-ро ба танобе баста, ба даруни хона овозон мекунанд ва бо овозӣ баланд месароянд:

Бачаҳо:

Шогун баҳор муборак!

Аз дарун ҷавоб мегардонанд:

Ба рӯи шумо муборак,

Сипас бачаҳо месароидан:

Кило гуз-гуз, кило гуз-гуз

Баҳор омад, баҳор омад,

Бо югу сипор омад,

Э лаклаки саргардон,

Пеши дарам аз майдон,

Боҷак биёр, қар-қар кунем,

Равган биёр, шар-шар кунем,

Тоқӣ биёр, дар сар кунем,

Химчекро дар бар кунем [5, 58].

Расми «килоғузғуз» асосан ба кӯдакону наврасон марбут аст. «Килоғузғуз» ба пиндори баъзеҳо маънии зарфи кадуи «бочак» (чормағз)-ро ифода мекунад. Ба андешаи мо, он нисбат ба паррандаи лаклак гуфта мешавад, ки мардум онро пайки баҳор медонанд. Агар «кило» ба маънои «каду» бошад, «ғуз-ғуз» ба ҳеч вачҳ «бочак» (чормағз)-ро ифода накарда, шакли монандкунии ҳазломезе нисбат ба лаклак аст. Пас аз сурудҳои соҳибхона аз рӯи ҳиммат ба рӯймол ё сабад ягон чиз меғузорад (ғалла, хушкмева, орд). Сипас, бачаҳо ба боми дигар рафта, тамоми деҳро давр мезананд.

Баъзан бачаҳо, асосан дар Шугнон суруди «Шогун баҳор муборак»-ро дар сахни ҳавлиҳо суруда, бо рақсу бозиҳо мекушанд, ки соҳибхонаро хурсанд кунанд ва аз ӯ инъоми зиёд рӯёнд. Онҳо баъзан ба калонсолон тақлид карда, бозии «бобопирак»-ро намоиш медоданд. Соҳибхона ба рӯи бачаҳо орд мемоланд, дуои хайр мекунад ва ҳадае медиҳад. Дар охир бачаҳо чизҳои чамъшударо байни худ тақсим мекарданд ва ё дастархон паҳн карда, ҳамроҳ меҳӯрданд.

Аз ин мисолҳо ва мушоҳидаҳо маълум мешавад, ки фолклор дар раванди маросимҳои мавсимӣ ҳамеша мавқеи ҳудро доштааст. Дар ҷараёни ин маросими фолклорӣ қариб ҳамаи аъзои ҷомеа: мард, зан, духтарону писарон ва хурдсолон ширкат мекарданд. Зимнан бояд қайд кард, ки занону духтарон дар маросимҳои мавсимӣ нисбат ба мардону ҷавонон бештар фаъоланд, зеро расму оинҳои баҳору оини «остонбарой» ба кишту кори зироат, зебову зиндашавии табиат, хайру баракат, ғизову хӯрок ва солимии муҳити хонавода робита доранд, дар он мавқеи занону духтарон чун падидаи ҷендерӣ бештар дида мешавад.

Баррасиҳо нишон дод, ки ширкати занону духтарон дар иҷрои омодагии маросимҳои мавсимӣ нисбат ба мардону писарбачагон зиёдтар будааст. Занҳо посдорони оин ва донандагони осори қадимӣ буда, дар иҷро намудани сурудҳои мавсимӣ моҳиранд ва ҳатто худ бадоҳатан ба забонҳои маҳаллӣ ва тоҷикӣ, суруд меофаранд.

Китобнома

1. Андреев, М. С., Половцев А. А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии (Ишкашим и Вахан) / М. С. Андреев, А. А. Половцев. – Спб: Музей антроп. и этногр. при императоре АН, 1911. – С. 4-192.
2. Раҳимов, Д. Нигоҳе ба ҷашнҳои миллӣ ва оинҳои суннатии тоҷикон / Д. Раҳимов – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 94 саҳ.
3. Хук С. Г. Мифология Ближнего Востока / С. Г. Хук. М: Наука, 1991. – С. 6-7.

4. Ҳазраткулов М. Наврӯзи оламафрӯз ва дигар идҳои суннати сол / М. Ҳазраткулов. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – 484 сах.

5. Шакармамадов Н. Шакармамадов О. «Наврӯзнама» / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Душанбе, 2006. – 57 сах.

6. Шакармамадов Н. Шакармамадов О. Оинҳои Наврӯзӣ дар Бадахшон / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Душанбе, 2012. – 115 сах.

МАРОСИМИ «ОСТОНБАРОЙ» ДАР ҶАШНИ НАВРҮЗ

Мақола ба омӯзиши маросими «остоннихътайд» – «остонбарой», ки бо истилоҳи «ражъед» ҳам маъмул аст, бахшида шудааст. Мардуми ҳар деҳа онро дар алоҳидагӣ ҷашн мегиранд ва дар баргузори он ҳунару истеъдоди худро нишон медиҳанд. Махсусияти дигари маросими мазкур ин аст, ки мардум дар бисёр мавридҳо аз рӯи бовару ихлос ба нияту умеди ба ҷойгоҳи хос – остон хӯроки махсуси пухташуда меоранд, то ки мушкилоти рӯзгорашон осон гардад. Ин хӯрокро аслан занҳо тайёр мекунанд.

Муаллифи мақола бо овардани далелҳо исбот намудааст, ки барои гузаронидани маросими «остонбарой» дар маҳалҳои гуногуни Бадахшон ҷойгоҳҳои махсусе мавҷуданд, ки мардум аз рӯи бовар ва эътиқод ба ин гуна «остон»-ҳо мераванд, то ки мушкилоти рӯзгорашон осон гардад. Бовару ихлоси одамон бо мурури замон ба чунин «остон»-ҳо бештар гардида, маросими мазкур ба расму одат табдил ёфта, ҳатто хусусияти суннатӣ пайдо намуда, то ба имрӯз дар байни мардум роиҷ аст.

Вожаҳои калидӣ: остон, оинҳои мардумӣ, ихлоси мардумон, ид, мавзеи муайян, хӯроки махсус, занҳо.

ОБРЯД «ОСТОНБАРОЙ» В ПРАЗДНИКЕ НАВРУЗ

Статья посвящена анализу фольклора, народных обрядов, календарного обряда «Остон-нихътайд» - «Остонбарой», который известен также под названием «ражъед». Каждое село празднует этот день отдельно и каждый показывает свое искусство и дарование. Другой разновидностью праздника «Остон-нихътайд» было посещение в этот день священных мест со специально приготовленными блюдами. В приготовлении этих блюд главная роль отводилась женщинам.

Автор в статье подробно анализирует празднование календарного обряда, аргументированно подтверждает, что существуют определенные места проведения обряда «остон-нихътайд», которые с давних времен называются «остон» и считаются святыми местами. Согласно древнему обычаю до сих пор в этих местах читают молитву и совершают обряды.

Ключевые слова: остон, народные обряды, вера людей, праздник, определенные места, специальное блюдо, женщины.

“OSTONBAROI” RITUAL OF PEOPLE DURING NAVRUZ

This article is about study of ritual of Ostonbarori . Ostonbaroi is as well known as «раждѣд». Every district is celebrating it during Navruz and they show their talents and different skills that refer to this ceremony. During Ostonbaroi people are attending Oston as a sacred place and taking with them different traditional food which has been prepared by women. People are still keeping those ritual which are held in Oston as a sacred place like praying and still practicing them.

Key words: Oston, people ritual, people belief, ceremony, sacred place, traditional food, women.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоева Г. – саромӯзгори кафедраи педагогика ва равоншиносии Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғи ба номи Моёншо Назаршоев, тел.: + 992 938691410.

Сведения об авторе: Раҳматуллоева Г. – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева, тел.: + 992 938691410

Information about author: Rakhmatulloeva G. is a senior teacher of Department of pedagogical and psychological of the Khorog State University named after M. Nazarshoyev, ph.: + 992 938691410.

УДК:39(575.3)

**НИШОНАҲОИ ТОТЕМИЗМ ДАР МАРОСИМҲОИ
СУННАТӢ**

Курбонхонова Нуриҷаҳон

Институтуи илмҳои гуманитарӣ ба номи Б. Исқандарови АИ ҚТ

Агар ба таърихи башарият назар афканем, аён мегардад, ки ҳар як халқият вобаста ба шароити ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худ расму оинҳои хос дорад. Бархе аз ин маросимҳо аз ҳамдигар тавофут дошта, бархе ба ҳам хеле монанданд. Дар байни аксари халқиятҳои дунё маросими қурбонӣ вучуд дорад, ки он ягонагии ақида ва тасаввуроти башарро дар ривоятҳои асотирӣ ва динӣ нишон медиҳад. Албатта, суннати қурбонӣ қардан дар ҳар як халқ ба тарзи зисту зиндагонӣ ва урфу одати он алоқаи зич дорад, вале бунёдаш як аст. Масалан, халқиятҳои чуқча, ханти-мансӣ, ненес ва эвенкҳо гавазни сафедро барои қурбонӣ таъйин мекарданд. Тибқи суннат ба ин гавазн савор намешуданд, зеро он моли қурбонӣ буд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки насронӣён гавазнро тимсоли худопарастӣ ва диндорӣ медонанд. Ба ақидаи онҳо, гавазн ҳамеша дар пайи озодӣ аст ва

дар кӯҳҳои баланд маскан мегирад. Ба вай инчунин, хусусияти гӯшанишинӣ ва дарवेशиро ҳам ба он нисбат медиҳанд [6, 21]. Халқиятҳои олтой: бурят ва хакасҳо аспӣ сафедро барои қурбонӣ интихоб мекарданд. Онҳо ин аспро намекушанд, балки озод мекарданд, ки ба ягон ҷангал ва ё биёбон равад [5, 539].

Дар байни сокинони баъзе аз маҳалҳои Қӯҳистони Бадахшон имрӯз ҳам расме барқарор аст, ки агар баррачаи навзоди сафед гирди чашмонаш сиёҳ ё рӯи пешониаш холи сиёҳ дошта бошад, онро аз дигарон пинҳон карда, барои қурбонӣ таъйин намуда, то сесола ё панҷсола шуданаш бо меҳрубонӣ парвариш мекунад. Чил рӯз қабл аз қурбонӣ онро дар алоҳидагӣ нигоҳубин менамунанд. Ба ақидаи мардум, гӯспанд ҳайвони муқаддас аст. Дар байни мардуми насронӣ низ ин ақида вучуд дорад, зеро дар "Инҷил" омадааст, ки Яхъё ба Исо гуфтааст: "Ана, баррачаи Худоро бинед, ки гуноҳи тамоми мардуми дунёро ба дӯши худ мегирад" [6, 21].

Қариб тамоми мардум ҳайвони ранги сафед доштаро қурбонӣ мекарданд. Ин расм дар тасаввуроти мадум фалсафаи худро дорад. А. Шохуморов дар ин бора нигоштааст: «Сафедӣ чун рамзи рӯшноӣ ва шир аст, ки онҳо ду манбаи дигари ҳаёт маҳсуб мешунанд. Фариштагон низ дар тасавури ориёӣ ранги сафеддоранд ва аз ин сабаб онҳоро «Амешаспандон», яъне сапедон ё «поқони ҷовид» ном медиҳанд» [10, 130]. Ин рамзу тамсилҳо ба гуфти ин олим дар ҳама ҷанбаҳои зиндагии мардуми Помир (Бадахшон - Н.Қ.) таъсири амиқдоранд ва ҳоло ҳам дар мавриди ба ҷо овардани маросимҳо истифода мешаванд. Ба арӯс аввал курта ва рӯбанди сафед мепӯшонанд. Домод ҳам саллаву ҷомаи сафед ба бар мекунад [10, 130]. Дар байни сокинони Ёгеди Дарвоз расме барқарор аст, ки хангоми чашни Наврӯз духтарон дар мавриди ба ҷо овардани оини «ордгирак» либоси сафед ва хангоми арғунҷакравӣ либоси сабз мепӯшанд, ки яке бахти сафед ва дигаре сарсабзию хуррамиро ифода мекунад [7, 241]. Дар Бадахшон ҳанӯз ҳам одате роиҷ аст, ки хангоми ба хонаи домод овардани арӯс қабл аз вориди хона ё ҳавлӣ шудани домоду арӯс гӯсфанди сафед ё сафедрахро забҳ мекунад. Ба ақидаи А. Бобринской ин суннати қурбонӣ қардан аз гузаштагон боқӣ мондааст. Гӯё ин расм ба он хотир аст, ки гузаштагон барои арӯсу домод дуои нек мекунад. Ба ғайр аз ин дар бисёр маҳалҳои Бадахшон «қурбонӣ қардани ҳайвоне, ки ранги сафед ё ақаллан холҳои сафед дорад, фасли баҳор дар сари чашма расм будааст ва ин расм ҳанӯз дар баъзе ҷойҳо барқарор аст. Ба

акидаи бузургсолон фаровонии чашмаву рӯдхонаҳо ба қудрати баракати фариштаҳо вобаста аст ва он назру худой, ки ба ҷо оварда мешавад, ба хотири пос доштани иззату икромии он малоика мебошад [8, 36]. Дар деҳаҳои болооби Бартанг дар оғози маросими ҷуфтбаророн дар сарҷуйҳо ситрахм (номи навъи гиёҳе, ки ба испанд монанд аст) дуд карда, ҳайвоне қурбонӣ мекунад ва ба ҷуйҳо об сар дода, ба он гарди орд ба хотири покӣ ва баракат мепоянд [7, 37]. Ба мотамхона занон одатан бо рӯмоли сафед ё кабуд мераванд, ки гӯё ин намуди либоси нишонаи сабр аст, дар нисбати ҳайвон бошад, ин ранг аломати покӣ аст. Барои ҳамин гови сафедро хушхосият мегӯянд ва гӯсфанди сафедро қурбонӣ мекунад.

Ранги сиёҳ барои мардуми Бадахшон мисли халқҳои дигар нишонаи тирагӣ ва бадӣ мебошад. Дар маросими "ҷароғравшан" гӯсфанде ё хурӯсеро қурбонӣ мекунад, ки ранги сиёҳ дорад. Гӯсфанди сиёхро аз он сабаб дар маросими мотам қурбонӣ мекарданд, ки ранги сиёҳаш ба ин маросим иртибот дорад. Чунки сиёҳӣ нишонаи бадбахтӣ ва яъсу навмедӣ аст. Бояд хотирнишон кард, ки дар ҳарду маврид ҳам устухони онҳоро ба ҷо мепартоянд, ки ифлосӣ нарасад ва аз назари сағ дур бошад.

Ҳангоми ба ҷо овардани рақси азодорӣ – «пойамал» ё «мааллак» (аз муаллак) ба ду тарафи рӯи иҷрокунандаи амал сиёҳии дег мемоланд, миёнашро бо рӯмоли сиёҳ мебанданд, ё дар байни ангуштон пораи матои сиёҳ мебанданд ва ё занони азодор нӯги мӯяшонро бо риштаи сиёҳ мебанданд [9, 99].

Чавонон, хусусан арӯсон, ҳеҷ гоҳ либоси ранги сиёҳдоштаро ба бар намекунад. Аз рӯи гуфтаҳои мардум, агар шахсе сафар карданӣ бошад ва дар рӯ ба рӯяш гурбаи сиёҳ ё зоғи сиёҳ баногоҳ пайдо шавад, он шахс бояд аз роҳаш баргардад, зеро ранги сиёҳ ё зоғи сиёҳ ин нишонаи нохушӣ ва касофат аст, сафараш ба хайр намеанҷомад. Аз сокини деҳаи Ҳуфи ноҳияи Рӯшон Абдулназаров Ғоибназар (76-сола, соли 2003) ривояте ба ин маънӣ дастрас гардид: Шахсе аз деҳаи онҳо ба сафар мебарояд, Зоғе ба ногоҳ пайдо шуда, се бор бо овози баланд садо мекунад. Баъди се рӯз он шахс бо гуноҳе айбдор ва зиндонӣ мешавад.

Шояд як амали азоимхонии яке аз қабилаҳои туркман бо тасаввуроти халқҳои гуногун нисбат ба ранги сиёҳ иртибот дорад. Аз рӯи таъйинот ба азоимхон мурғ ва ё гӯсфанде, ки ранги сиёҳ дошта ва онро рӯҳ мегуфтанд, пайдо мекарданд. Азоимхон, то дами мурдани он мурғ ё гӯсфанд бо тамоми қувват барои рафъи бало беморро бо ин ҳайвон мекӯфт. Ҳайвонро ба амри

азоимхон гӯр мекарданд, ба он хотир ки ин ҳайвон рӯҳи он беморро дар худ таҷассум кардааст [1, 101].

Вобаста ба ин мавзӯъ М. М. Калоев бо така ба таълифоти М. М. Ковалевский дар байни мардуми осетин ривоч доштани одатеро бозгӯӣ мекунад, ки мувофиқи он, агар шахсе вафот мекард, аспашро низ бо зину лаҷомаш гӯр мекарданд. Ин расм имрӯз ҳам вучуд дорад, вале акнун аспро гӯр накарда, балки як нӯги гӯш ё мӯи вайро бурида ҳамроҳи марҳум дар қабр мегузоранд, гӯё асп инсонро аз ҷаҳаннам начот медиҳад [3, 73]. Осетинҳо ин маросимро ба ин тарз анҷом медиҳанд. Агар марҳум асп намедошт, яке аз хешони наздиқаш аспи худро оварда, онро оро медод ва лавозимоти шахси ҷавидаро ба он бор карда, гирди мурда ва ё гирди қабраш се бор давр мезанонад. Пас яке аз муйсафедон бо дасти рост истакон ва бо дасти чап лаҷоми аспро дошта, дуо меконд ва истаконро ба пой чапи асп зада мешикаст [3,73]. Дар ҳафриёти шаҳри Тува қабристон ёфта шудааст, ки ҳамроҳи подшоҳе шаш асп қабр кардаанд. Ин расм дар байни скифҳо ва туркҳо ҳам вучуд доштааст [2, 40].

Шоир ва адабиётшиноси тоҷик Тилло Пулодӣ як одати ҳокимони Шуғнонро қайд кардааст, ки он ба ин расм алоқаи зич дорад. Тилло Пулодӣ нигоштааст: «Дар замони шоҳон (даврони қадим – Қ.Н.) дар Шуғнон чунин одате ҳукмфармо буд: вақте ки сардори давлат (шоҳ, ҳоким, султон) вафот мекард, аспи ӯро бо зину лаҷоми заррин оро дода, бо ҷанозаи ӯ аз ҳавлӣ ё дарбор берун мебароварданд ва ба гадое тақдим мекарданд. Аспи Муҳаббатхонро ҳам (ҳокими Шуғнон), ки Марворигул ном дошт, пешопеши ҷанозаи ӯ аз дарбор бароварда, ба сӯи қабристон мебаранд. Баъд аз гӯр кардани шоҳ аспи ӯро ба қаландаре медиҳанд» [4, 55].

Дар тасавури мардуми Бадахшон моли қурбонӣ ба сифати асп соҳибашро баъди реҳлат аз пули сирот мегузарондааст.

Маълум мегардад, ки парастии ҳайвонот ва муқаддас донишани қисме аз онҳо ба тарзи зисту зиндагони одамон вобастагии зич дошт. Ҷараёни ром кардани ҳайвонот мучиби пайдоиши расму суннатҳо шудааст. Қисми муҳими он ақидаҳо ё тасаввуроти ягонаи одамони кишварҳои гуногун, ки бархе ҳатто аз ҳамдигар хеле дур сукунат доранд, замоне ба вучуд омада ва шакл гирифтааст, ки рӯзгорашон дар як минтақаи ҷуғрофӣ мегузашт.

Бо гузашти ҳазорсолаҳо дар натиҷаи парокандашавӣ ва кӯчиши қавму қабила ва халқҳо ба манотиқи гуногуни олам асотиру ривоятҳои онҳо ҳам вобаста ба дигар шудани муҳити

зист ва шароити таърихии ҳаёти моддӣ ва маишӣ, маънавӣ ва фарҳангӣ тобишҳои нави маъноӣ пайдо кардаанд. Навъу намудҳои фолклорие, ки дар заминаи ақида ва тасаввуроти асотирӣ ба вучуд омада, шакл гирифтаанд, равшангари урфу одат, дину ойин ва маросимҳои суннатии мардум мебошанд. Одамон барои ба таври айёни баён кардани ихлосу эътиқоди худ нисбат ба ашёи табиат, баҳусус ҳайвоноту парандаҳо, таоммулу оинҳо ва расму маросимҳоро ба вучуд овардаанд, ки бо мурури замон онҳо хусусиятҳои суннатӣ пайдо намудаанд. Расму маросимҳои марбут ба ҳайвонот нишондиҳандаи ақида ва тасаввуроти одамон нисбат ба ҷонварони муҳити зисташон мебошанд, ки дар мафкураи аҷлодашон хифз шудааст.

Китобнома

1. Басилов В. Н. Пережитки шаманства у туркмен - гёкленов // Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии / В. Н. Басилов. – Москва: Наука, 1986. -154 с.
2. Гундогдиев О. Кони и конница у туркмен /О. Гундогдиев. – Ашхабад, 1999.- 182 с.
3. Калоев Б. А. М. М. Ковалевский и его исследования горских народов Кавказа / Б. А. Калоев. – Москва: Наука, 1979. -202 с.
4. Пулодӣ Т. Шоирони халқии Бадахшон / Т. Пулодӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. -106 сах.
5. Токарев С. А. Ранние формы религии / С. А. Токарев. – Москва, 1990.- 622 с.
6. Фергюссон Д. Христианский символизм // Серия символика. Кн. 8. / Д. Фергюссон. – Москва, 1998. -331 с.
7. Шакармамадов Н., Шакармамадов О. Наврӯзи Бадахшон / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Хоруғ: Маърифат, 2003.- 46 сах.
8. Шакармамадов Н., Қурбонхонова Н. Аспу хар дар тасаввури мардум // Масъалаҳои помиршиносӣ (Вопросы помироведения)./ Н. Шакармамадов, Н. Қурбонхонова. – Душанбе: Дониш, 2005.- С. 36-40.
9. Шакармамадов Н., Карамов Н. Як намуди суннати мардум // Пайёми Донишгоҳи Хоруғ. (Илмҳои гуманитарӣ). / Н. Шакармамадов Н., Карамов. – 2005.- С.91-99.
10. Шохуморов А. Чароғравшанкунӣ – суннати ориёниву исмоилии мардуми Бадахшон // Масъалаҳои помиршиносӣ (Вопросы помироведения). / А. Шохуморов. – Душанбе: Дониш, 2003. – С.130-136.

НИШОНАҲОИ ТОТЕМИЗМ ДАР МАРОСИМҲОИ СУННАТӢ

Дар мақола доир ба нишонаҳои тотемизм дар маросимҳои суннатӣ суҳан рафтааст. Парастии ҳайвон ҳазорҳо сол пеш, вақте ки нахуст инсон ба ҷорводорию зироатпарварӣ машғул шуда буд, пайдо

шудааст. Қисми муҳимми он ақидаҳо ё тасаввуроти ягонаи одамони кишварҳои гуногун, ки бархе ҳатто аз ҳамдигар хеле дур сукунат доранд, нисбат ба ашёву ходисаҳои табиат ва чинҳои ғайритабиӣ замоне ба вучуд омада, шакл гирифтаанд, ки рӯзгоришон дар як макон мегузашт.

Бо гузашти ҳазорсолаҳо дар натиҷаи парокандашавӣ ва кӯчиши қавму қабила ва халқҳои яклухт ба кишвару манотиқи гуногуни олам асотиру ривоятҳои онҳо ҳам вобаста ба дигар шудани муҳити зист ва шароити таърихӣ ҳаёти моддӣ ва маишӣ, маънавӣ ва фарҳангӣ тобишҳои нави маъноӣ пайдо кардаанд.

Вожаҳои калидӣ: қурбонӣ, расм, маросим, ривоят ва асотир, ақида, ходисаҳои табиӣ, гӯсфанд, гов, гавазн, маросими мотам.

ПРИЗНАКИ ТОТЕМИЗМА В ТРАДИЦИОННЫХ ОБЫЧАЯХ И ОБРЯДАХ

В данной статье говорится о связи животных с народными обычаями. Многочисленные народности мира сходствуют между собой практикуемыми обрядами жертвоприношения. Почитание животных и признание некоторых из них святыми, также как и знание и восприятие древних людей, тесно связаны с их образами жизни. Многие мифы и легенды, связанные с природными и сверхъестественными явлениями, сложились так, как будто все люди, живущие в разных странах, порой даже в очень отдалённых местах, когда - то жили в одном месте. В процессе нескольких тысячелетий передвижениселение племен в разные места повлияло на их мифы и легенды посредством изменения исторических условий материальной и духовной жизни.

Ключевые слова: жертвоприношение, обычай, церемония, легенды и мифы, мнение, природные явления, баран, корова, олень, траурный обряд.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ANIMALS AND THE TRADITIONAL RITES AND RITUALS

This article talks about the relationship of animals with folk customs. Numerous nations of the world resemble each other in the practice of sacrifice. The veneration of animals and the recognition of some of them as saints, as well as the knowledge and perception of ancient people, are closely connected with their ways of life. Many myths and legends associated with the natural and supernatural phenomena of people living in different countries, sometimes even in very remote places, have developed as if they all lived in one place. During several thousand years because of dispersion and movement of tribes to various places, the folk myths and legends were influenced by the historical conditions of material and spiritual life, spirituality and culture.

Key words: sacrifice, custom, ceremony, legends and myths, opinion, natural phenomena, ram, cow, deer, mourning ceremony.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонхонова Нуриҷаҳон – ходими калони илмии шӯъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АИ ҶТ; тел.: (+992) 93-460-90-93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

Сведения об авторе: Курбонхонова Нуриҷаҳон – старший научный сотрудник Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова АН РТ; тел.: (+992) 93-460-90-93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

About the author: Qurbonkhonova Nurijahon is a senior scientific worker of the Institute of Humanities the Affiliate of Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: + 992 93- 460- 90 -93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

УДК 891.55.092

КОРБУРДИ ТАСВИР ДАР ЖАНРҲОИ РУБОӢ ВА ДУБАӢТӢ

Бухориев Олим

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Тасвир, ки ба таъбири аҳли балоғат “дар роиҷтарин корбурд иборат... аз ҳар гуна тасарруфи ҳаёли дар забон” [12, 20] мебошад, муҳимтарин нишона ё хусусияти каломии мавзун ва шоистатарин майдони бурузи маҳорату қобилияти ҳаёлпардозҳои шоирона ба шумор меравад. Маъмулан, намояндагони шинохтаи адабиёти классикии тоҷику форс, ки мутобиқ бо фазои фарҳангӣ ва меъёрҳои шинохти роиҷи адабӣ дар замони зиндгӣ хеш ба сабақҳои адабие пайравӣ кардаанд, дар аксари маврид беҳтарин тасвирҳои шоирона ва маҳсули маҳорати ҳунарии худро дар соҳати жанри қасида ва ғазал ба намоиш гузоштаанд. Шоироне монанди Унсурӣ, Фарруҳӣ, Манучехрӣ, Ҳоконӣ, Анварӣ ва амсоли онҳо жанрҳои қасида ва ғазалро барои тасвирсозӣ ҳаёлпардозӣ муносиб дида, маҳорати эҷодии худро дар заминаи бунёдитарин ченақҳои шинохти ҳиссӣ: мушоҳида, муқоиса ва муқобала пайрезӣ намудаанд. Дар ашъори шоирони пайрави сабаки хуросонӣ тасвирҳои шоиронае, ки бар пояи маърифати ҳиссӣ бунёд гардида, моҳияти тавсифӣ тақлидӣ доранд, барои ҳар гуна зехн қобили фаҳму дарк мебошанд. Бо мурури замон адабиёти бадеӣ ба таври густурда инкишоф ёфта, маҳорати шоирона тадриҷан сайқал дида, дар усули тасвирҳои шеърӣ тарзҳои нави нозуқҳаёли ва рангинбаёнӣ падида омаданд.

Ҳамчунин бо вуруди тачрибаҳои ботинии ирфонӣ дар қаламрави зеҳну забони шоирони пайрави сабкҳои ироқӣ ва ҳиндӣ, монанди Ҷалолуддини Балхӣ, Шайх Саъдӣ, Ҳоча Ҳофиз, Мавлоно Ҷомӣ, Соиби Табрэӣ, Бедили Дехлавӣ ва дигарон дар ҳавзаи тасвиروفаринӣ ва ҳунарнамоӣҳои шеърӣ фазои бозу густурдатаре эҷод гардид. Тасвир чомаи рамзу роз ба бар карда, ба як усули мураккабу печидае табдил ёфт.

Агарчи қаламрави ашъори чормисраӣ (рубой ва дубайтӣ) мутобиқи анъанаи сухансароёни классик майдони ҳунарнамоӣҳои эҷодӣ ба шумор намерафт, аммо мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки гоҳ-гоҳе дар ин мазраа низ гулҳои рангини ҳаёлотӣ шоирона рӯидаанд. Чунонки дар матни рубоии зер мебинем, устод Рӯдакӣ бо истифода аз кайфият ва хусусияти унсурҳои табиат, ки зоҳиран ба аҷзои бадани маъшуқи шоир шабоҳат доранд, ҳамчун наққоши чирадаст тавассути килки ҳаёлпардоз ба тасвири мусаввараи зебои маъшуқи хеш пардохтааст:

*Рӯят – дарёи ҳусну лабат – марҷон,
Зулфат – анбар, садаф – даҳон, дурр – дандон.
Абрӯ – киштию чини пешонӣ – мавҷ,
Гирдоби бало – забгабу чашмат – тӯфон [8, 44].*

Ҳангоми муоинаи тасвирҳои зебои рубоии мазкур, ки ҳосили тачрибаҳои ҳаётӣ ва идроки ҳисси мебошанд, метавон ба осонӣ услуби баён, шеваи андеша (ҷаҳонбинӣ) ва ҳолати отифӣ (ҷанбаи равонӣ)-и шоирро ошкор намуд. Шоирони пайрави сабки хуросонӣ, ки дар олами эҷод нусхаҳои тасвири шеъри онҳо рӯнавиштаҳои китоби табиатро мемонанд, оинадорони оини табиат мебошанд. Барои онҳо табиат макони омӯзиш, тавсиф, тақлид ва баҳрабардории гуногунҷабҳа ҳисоб меёбад. Бинобар ин, тасвири симои маъшуқ дар партави тақлид аз ашъ ва падидаҳои табиӣ сураат гирифта, ҳаёлпардозии шоирона дар заминаи ташбеҳ, ки бо идроки ҳисси қобили дарку фаҳм мебошад, сомон пазируфтааст. Адабиётшиноси машҳури тоҷик Абдунабӣ Сағторзода зимни таҳқиқи осори устод Рӯдакӣ ба қорбурди ташбеҳоти ҳиссии шоир, ки намунае аз он дар байтҳои “Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур / Чун панҷаи арӯси ба ҳино шуда хазиб” ва “Бунафшаҳои тари хел-хел сар барқард / Чу оташе, ки ба

гӯгирд бардавид кабуд” дида мешавад, ишора менамояд, ки дар онҳо “лолаи шукуфтаи миёни кишт ба панҷаи ҳинобастаи арӯс... бунафшаҳои навбаромад ба оташи кабудранге, ки вақти даргирондани гӯгирд боло мешавад” [9, 34-35] ташбеҳ шудаанд. Ҳамчунин, баррасии таъбири истиории “хандаи лола”, ки дар мисраи “Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур” омадааст, чанд марҳилаи тақомули санъати маҷозро ошкор мекунад. “Хандаи лола” шакли нисбатан инкишофёфтаи мафҳуми маҷозии “шукуфтан” мебошад. Вожаи “шукуфтан”, дар навбати худ, ҳамчун номи истиорӣ барои таъвили як рӯйдоди табиӣ – боз шудани ғунҷаи гул ба кор рафтааст. Аз нигоҳи мо, ба воситаи таъбирҳои гуногун номгузорӣ шудани чизҳо ва рӯйдодҳои табиӣ яке аз роҳҳои инкишоф ёфтани забони осори ҳунари ба шумор меравад. Аз ин рӯ, омӯзиш ва мушаххас намудани марҳилаҳои пайдоиш ва истифодаи воситаҳои баёни забони адабӣ, бахусус таъбирҳои маҷозӣ, ки бахши умдаи забони адабӣ ва гуфтугӯи мардуми тоҷикро ташкил медиҳанд, метавонад барои таҳқиқи давраҳои инкишофи таърихӣ забон ҳамун як омил муҳим мусоидат кунад.

Чараёни тағйиру таҳаввули тасвирҳои шоирона, ки дар қаламрави ашъори чормисраи адабиёти навишторӣ ва гуфторӣ мушоҳида мешавад, ба таври мухтасар раванди куллии инкишофи шеваи ҳаёлпардозиро, ки дар ҳавзаи адабиёт ба амал омадааст, бозгӯ мекунад. Зеро ҳар унсур сохтори бози адабӣ-фарҳангӣ хусусияти голографӣ дорад ва шакли фишурда тамоми авзоъ ва аҳволи сохторро дар худ таҷассум мекунад. Бинобар ин, ҷузъиёти тамоми фарояндҳои куллие, ки дар сохтори адабиёт мавҷуданд, дар қаламрави жанри рубоӣ ва дубайтӣ қобили мушоҳида ва назарсанҷӣ мебошанд. Аз нигоҳи муҳаққиқони адабиёт тасвирҳои шоирона дар шеъри шоирони пайрави сабки хурсонӣ, ки нахустин марҳила ё майдони машқи ҳаёлпардозӣ ва ҳунарозмоии шоирона ба шумор меравад, бар пояи сохтори содаи ташбеҳоти мушаххаси ҳиссӣ сохта мешуданд. Вале дар сабки ироқӣ ва ҳиндӣ тасвир ё суvari ҳаёл абъоди тавзеҳии густардатаре пайдо кард, ки бо меъёрҳои маъмули идроки ҳиссӣ қобили дарку фаҳм набуд. Дар чунин ашъор *дарё, мавҷ, боғ, дарахт, борон* ва чизҳои дигар моҳияти рамзу розӣ касб карда, мафҳумҳои тамсилиеро баён мекарданд, ки дар батни худ бори гарони маъниҳои интизоӣ ва фарозехниеро мекашиданд: “дарахт ва гул дар шеъри Мавлоно

мазҳари инсонанд. Барги зард рамзи пухтагӣ ва комилӣ аст, «Ҳар баргу ҳар дарахт расулест аз адам» ва дарахтон «бо забони сабз ва бо дасти дароз, аз замири хок мегӯянд роз». Чаҳон дарахтест, ки мо меваҳои нимхоми онем ва бӯйи гул гӯёи асрори кулл аст» [12, 35].

Тасвири шоирона ё мазрааи сабзи хаёл дар рубоиёти Мирзо Бедил шукуфоии бештаре дорад. Мирзо Бедил, ки беш аз ҳар шоире бар забони шеър тасарруф ёфта, дар қаламрави сухан растохез ё “ҳашри маонӣ” ба вучуд овардааст, тасаввуроти хешро дар қолаби тасвирҳои нодире баён мекунад. Абр дар хаёли шоир ба сурати соқии сармасте дармеояд, ки шишаи шаробе ба даст дорад ва мехоҳад соғари кулли мавҷудотро аз майи зиндагӣ саршор намояд. Чунонки зикр шуд, дар тасвирҳои шоирони сабки хуросонӣ бештар хусусиятҳои зоҳирии ашъё ва падидаҳои табиат таҷассум мегардиданд. Ба таъбири дигар, тасвирҳо кайфияти тавсифӣ дошта, дар онҳо ҷанбаи зебоишиносӣ назар ба вачҳи маърифатшиносии падида афзалият пайдо мекунад. Аммо дар хаёлпардозҳои шоирони сабки ироқӣ ё ҳиндӣ диққат бештар ба ҷанбаи ботинӣ ё сирати ашъё ва падидаҳо нигаронида мешавад. Масалан, дар нигоҳи як шоири ориф ҳар падидаи табиӣ, билфарз абр, дорои сирате буда, бори масъулияти фитриеро мекашад ва вазифаи худро бегаразона, бидуни миннатгузорӣ, манфиатҷӯӣ ва чуну чароҳои дигар анҷом медиҳад. Шоир мехоҳад инсонии вобастаи “худ”, – худпараст як лаҳза аз қайди “худ” берун ояд ва сирати абргунае пайдо кунад ва бидуни миннатгузорӣ ва манфиатхоҳӣ ба анҷоми вазифаи фитрии худ бипардозад.

*Абр аст, даме зи хона сармаст баро,
Гар завқи зи хеш рафтани ҳаст, баро.
Халқе имрӯз май ба соғар дорад,
Чун абр ту низ шиша дар даст баро [2, 8]*

Яқинан, диди эстетикӣ ва завқи зебоипарастӣ берун аз ҳавзаи талаботи иҷтимоӣ ва ниёзҳои рӯзмарраи мардум шакл намегирад. Пеш аз он ки “арӯси табъ”-и Ҳоча Ҳофиз ба ҷавлон дарояд, ба оинае (завқу саликаи эстетикӣ мардум) ниёз дошт. Агар мардум оинадор (иштиёқманд ва харидор)-и “арӯси табъ” (зебоӣҳои ҳунар)-и ҳунарманд набошанд, он гоҳ ҳусну кубҳи осори ҳунари ошкор намешавад. Ба таъбири дигар, бетафовутии

чома нисбат ба ҳар гуна ғаъолияти эҷодӣ боиси касодии бозори он мегардад. Бархе мунаққидон бар ин андешаанд, ки “зебоие дар хорич вучуд надорад, тахайюли инсон онро эҷод кардааст” [3, 556]. Яъне зебой як падидаи таваҳҳумӣ ё тасаввурӣ мебошад ва воқеият надорад. Аммо, ба андешаи мо, воқеият ин аст, ки кулли ҳастӣ маҳзари зебоихост. Шоир мафҳуми зебоиро аз матни табиат гирифта, вобаста ба завқу салиқа ва сатҳу савияи огоҳии мадум ба шакли мушаххас ё мучаррад дар қолаби баён таҷассум менамояд. Хоча Ҳофиз каломи мавзунро ба “арӯс” – зани ҷавони зебо, ки мазҳари хушӣ ва ҷаззобиятхост, монанд менамояд. Яъне зеҳни шоир бо истифода аз маводи табиӣ ва меъёрҳои шинохти воқеият, ки бо афкори чома созгор ва ошно мебошанд, тасвир меофаринад. Муҳаққиқи рус Чернишевский зебоиро чунин тафсир кардааст: “Зебой воқеият дорад, ҳамон зиндагии инсон аст. ... Ҳар чӣ моро ба зиндагӣ марбут кунад ва зиндагиро барои мо тафсир намояд, зебост... Он гуна хунар зебо ба назар меояд, ки он чӣ воқеият дорад, тасвир кунад” [3, 556].

Муҳимтарин хусусияти тасвири шоирона зебо ва чолиб баён кардани воқеиятҳои ношинохта мебошад. Шоирони муосир суннати тасвирпардозии адибони гузаштаро дар заминаи эҷоди шеърҳои чормисраӣ (рубой ва дубайтӣ) идома дода, дар ин қаламрав ба офариниши шаклҳои гуногуни тасвир ва озмуни маҳорати шоирона пардохтаанд. Чунин зебой ва ҷаззобияти тасвирхоро дар ашъори аксари шоирони муосир, баҳусус дар дубайтиҳои зери адиби тавоно Аскар Ҳаким метавон мушоҳида кард. Тешаи ҳаёли шоир маъшуқе метарошад, ки сиришти баҳорӣ дорад ва бо нафаси ҷонфизояш талу теппахоро сарсабзу шукуфон мекунад. Ҳолати шодиву нишоти табиӣ шоир, ки аз истиқболи маъшуқ дар вучуди ӯ дамидааст, дар қолаби тасвир ба рақсидан ва шукофо шудани дил таъбир мегардад:

*Баҳорию сафар дорӣ ба Қурган,
Ки талҳоро шукуфонӣ чу гулшан.
Ба истиқболи худ дар лолапушта
Ту рақсону шукуфон бин дили ман [6, 107].*

Ҳамин тавр, мушоҳида мешавад, ки домани дубайтии зер аз гулбаргҳои ҳаёлотии рангин пур аст. Шоир дар радифи як

тасвири нисбатан одӣ (ба шохи қомати ёр шукуфтани сунбул) ҷой додани тасвирҳои аз лиҳози маъно мураккабтар (шукуфтани булбул, дар домони ёр боғ гардидани хор) дар матни дубайтӣ шабакаи тасвирҳои гуногуннавъро падида меорад. Тасвири «булбул шукуфта» (шукуфтани булбул), ки зоҳиран дар он меъёрҳои мантиқии забони расмӣ риоят нашудааст, дар қаламрави шеър як усул ё шеваи ҳисомезии баён ба шумор меравад. Нишонаи чунин тасвирпардозҳои шоирона дар суннати суҳансароёни қадим ба гунаи «ҳандидани гул», «рақсидани дил» ва «шунидани бӯй» (Бӯйи беҳбуд зи авзои ҷаҳон мешунавам) [7] дида мешавад. Тасвири «шукуфтани булбул» бунёди истиорӣ дорад, ки дар он булбул тимсоли савту садо буда, дар худ тамоми оҳангҳои хушу савтҳои дилнишини табиатро, ки дар гуфтори маъшуқи тасаввурии шоир ошкор мешавад, таҷассум мекунад.

*Ба шохи қоматат сунбул шукуфта,
Чӣ ҷойи ҳарфи гул, булбул шукуфта.
Агар хоре ба домони ту часпад,
Чу боге мешавад гул-гул шукуфта.* [6, 112].

Ҳолати отифии шоир дар эҷоди тасвирҳои шеърӣ асар мегузоранд. Дар ҷараёни ҳаёлпардозҳои шоирона, ҳолати равонии шоир дар аносири табиат, ки сохтори тасвирро шакл медиҳанд, дамида мешавад. Ҳамин тавр, дар оинаи тасвир ин ашё ва падидаҳои табиӣ хусусият ё кайфияти инсонгунагӣ пайдо мекунад ва дар баёни ҳолати отифии шоир саҳм мегиранд:

*Ин абри баҳор бар сарам мегиряд,
Ҳам мурғи ҳаво дар назарам мегиряд.
Умрам, ки миёни обу оташ гузарост,
Дил месӯзад, чашми тарам мегиряд.*

*Рафтам зи пайи дил, ки ба боғат овард,
Афрӯхта буд боғ гули сурху гули зард.
Бо ёди ту беёд, ки меистодам,
Печίδα ба ман оишқи печон гул кард* [6, 177].

Хушбахтона, жанри дубайтӣ ва рубоӣ, ки дар гузашта ҷойгоҳи муносибе барои ҳаёлпардозӣ ва озмоиши маҳорати шоирона ба шумор намерафт, диққати шоирони муосири тоҷикро ҷалб кардааст. Тасвирпардозихое, ки дар матни дубайтиҳои Фарзона мушоҳида мешаванд, бедиранг моро ба суроғи «боғу баҳор»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ мебаранд. Ба боғу баҳоре, ки “дар синаи ӯст ... баҳори ахлоку эътидолу адолат. Баҳори ӯ растохез ва биъсат аст, раҳмат аст. Ҷаҳони сулҳ ба оштӣ ва якрангӣ аст, арӯси рӯҳ аст. Боғи ин баҳор боғи ҷон аст. Дарахти ин боғ, расули бихишти ғайб аст ва рисолати паёмбарӣ бар дӯш дорад. «Ҷар баргу ҳар дарахт расулест аз адам» ва дарахтон «Бо забони сабзу бо дасти дароз / Аз замири хок мегӯянд роз». Ҷаҳон дарахтест, ки мо меваҳои нимхоми онем ва бӯйи гул, гӯёи асрори кулл аст” [12, 36].

Баҳори Фарзона ҳамон сиришти минуии баҳори Мавлоноро дорад ва бо ҳазорон кӯлбори неъматӣ гармию рӯшноӣ огоҳӣ вориди сахнаи чаман (ҷаҳон, кулли ҳастӣ) мегардад, то бо оби таҳорат ғубори ғафлатро аз вучуди чаманзодагон бизудояд. Ба таъбири аҳли балоғат, «тасвир бояд ташаннучу таниш эҷод кунад. Ҷар чи аносири таркибшуда бо ҳам носозгортар бошанд, такони рӯҳии он бештар ва қавитар аст» [12, 226]. Тасвири тамсилии “дар офтоба офтоб доштан” гули нодири маънавиеро мемонад, ки дар шоҳаи ҳаёли шоир рӯидааст. Зоҳиран байни вожаҳои “офтоб” ва “офтоба” танҳо таносуби лафзие вучуд дорад. Аммо ин тасвири тамсилӣ хусусияти голографӣ доштани аломату нишонаҳои куллии падидаи баҳорро дар ҷузъиёти он нишон медиҳад. Дар ҳар пораи вучуди баҳор зарфияти шукуфо шудани қудрату қобилиятҳои номаҳдуди он, монанди афзунии гармию нуру сафо, ки аз сарчашмаи хуршед маҷро мегиранд, дида мешавад. Бинобар ин, офтобаи баҳор (ҳар пораи вучуди баҳор) ҳамеша файзу самараи хуршедро дар худ дорад.

*Баҳоро, ҳар дуоят мустаҷоб аст,
Раҳовардат ҳазор анбон савоб аст.
Чаманро медиҳӣ оби таҳорат,
Туро дар офтоба офтоб аст. [11, 337].*

Дар қаламрави тахаюлот шоир меҳоҳад, ки дил (чаҳони ботинӣ, маърифат, хулқу атвор)-и ӯ нусхае аз боғи кибриё (малакутӣ, минуй) бошад, то битавонад аз маҳдудаи имконоти нотамоҷ ва ғаразолудаи як мавҷуди вобаста бираҳад ва қобилияту кайфияти беминнату номаҳдуди падидаҳои дигари физикӣ – энергияро касб кунад. Он гоҳ вучуди шоир ба сарчашмаи аслии имконот ва тавонмандии нисбатан собиту пойдор даст меёбад ва моҳияти энергиягуна пайдо мекунад. Дар ин сурат шоир метавонад ба халқ (ба қулли мавҷудот) тавассути ин имконоти дастрас ба шеваи шоиста хизмат расонад ва орзуву улғуҳои ормони худро амалӣ намояд.

*Дило, чун боғ дастархонкушо шав,
Шакар овар, нур аз баргу наво шав.
Чашон бар халқ таъми себи хуршед,
Ту ҳам як нусха боғи кибриё шав [11, 339].*

Ҳамчунин, тасвири розноку истиории «чашидани таъми себи хуршед» бори дигар ёди чаманистони маърифати Мавлонои Балхро дар зеҳни мо бедор мекунад, ки дар он нур ҳамчун ғизои ҷонпарвар таъриф ва тавсиф шудааст. Пири Балх ба ин бовар аст, ки агар касе як бор аз таъми ин «маъкули нур» бичашад, ба хӯришҳои дигар рӯ нахоҳад овард. Ба эҳтимоли қавӣ манзури Мавлоно аз баёни таъбири тамсилии «маъкули нур» бозгӯи ҳолати тавассули ориф ба оғаҳии нобе мебошад, ки дар партави дурахшонтарин ҷилваи идрок – шухуди ирфонӣ ҳузури ҳақиқати қуллиро бидуни дахли ҳар гуна воситаҳои таъвилию тавзеҳӣ (фикру эҳсосу таваҳҳуму тахайюл) дар соҳати зеҳни худ таҷриба кардааст. Пас, ҳар касе, ки аз ин сарчашмаи оғоҳии ноб нӯш кардааст, таъми дигар обҳо (донишҳои инҳирофӣ) барояш ногувор хоҳад буд. Фарзона низ дар тасвири мавриди назар ҳамин матлабро мавлавигуна баён менамояд, то халқ аз чашмаи нури хуршедӣ (маърифати ноб)-и боғи минуии дили шоир бичашад ва бо таъми ҳақиқатҳои асил ошно бошад.

*Моида ақл аст, не нону шиво,
Нури ақл аст, эй писар, ҷонро гизо.
Нест гайри нур одамро х(в)ариш,
Аз ҷузи он ҷон наёбад парвариш...*

*То гизои аслро қобил шавӣ,
Луқмаҳои нурро окил шавӣ.
Акси он нур аст, к-ин нон нон шудааст,
Файзи он чон аст, к-ин чон чон шудааст.
Чун хурӣ як бор аз маъкули нур,
Хок резӣ бар сари нону танӯр [1, 394]*

Сохтори тасвирҳои шеърӣ дар матни дубайтӣ ва рубоӣҳои фолклорӣ шакл ва ҳолати бунёдии хешро нигоҳ дошта, камтар дучори тағйир ва таҳаввул гардидааст, зеро сарояндагони ин навъи ашъор мадуми одӣ буда, зехнияти моил ба муҳофизакорӣ ва суннатпарастӣ доштанд ва ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ чандон таваҷҷуҳ зоҳир намекарданд.

Мухити мухталифи ҷуғрофӣ, фазои қор ва машғулиятҳои гуногуни иҷтимоӣ омилҳои созандае мебошанд, ки бевосита ба ташаккули дидгоҳҳои мутафовити инсонҳо мусоидат мекунанд. Бинобар ин, як рӯйдоди табиӣ метавонад дар зехни инсонҳои дорои касбу қор ва маҳалли зисти гуногун таъсири мутафовит дошта бошад. Моҳияти ин матлаб дар матни як ҳикояи машҳури адабӣ равшантар баён гардидааст: Дар як мусофират курд, дайламы, заргар, муаллим ва ошиқе шарикӣ ҳам буданд. Шабе моҳи пурраеро дида, таассуроти хешро ба ҳамдигар баён мекунанд. Заргар моҳро ба пораи зари гудохтае, ки аз кураи заргарии ӯ берун меояд, монанд менамояд. Дар нигоҳи курди ҷӯпон моҳ паниреро менамояд, ки ҳар субҳ хони ӯро оро медиҳад. Муаллими бечора моҳро ба ноне, ки гоҳ-гоҳе аз хонаи сарватманде барояш мефиристанд, ҳамгун мешуморад. Дайламии оҳангар моҳро ба сипари шоҳӣ ва ошиқ ба чехраи маъшуқи худ ташбеҳ медиҳанд [3, 54]. Пас, гуногунрангии тасвирҳои зехнӣ ва тахайюлот то андозае ба эҳсоси отифа ва таҷрибаҳои ҳаётии инсонҳо вобастагӣ дорад.

Сарояндагони мардумӣ эҳсоси андеша ва отифаҳои шахсии худро, ки маҳсули таҷрибаҳои рӯзмарра, машғулияти муносибатҳои иҷтимоии даврони гуногуни таърихӣ мебошанд, мутаносиб бо донишҳои одӣ ва таҷрибаи хеш ба воситаи ташбеҳоти ҳисӣ ҷаззоб ва образнок баён мекунанд. Бинобар ин дар матни дубайтиҳои фолклорӣ шеваи истифодаи ташбеҳоти ҳисӣ ба равиши суннатӣ ва бунёдии тасвиروفаринӣ чараён ёфта, дар ин раванд узвҳои бадани инсон (*қад, рух, чашм, даҳон, зулф...*) ба ашёи табиӣ (*сарв, моҳ,*

нарғис, гунҷаи гул, сунбул...) монанд шудаанд. Чанд намунаи чуни ташбеҳотро дар дубайтии зер дидан мумкин аст:

*Ду зулфат ҳамчу сунбул боша, Лайло,
Даҳонат гунҷаи гул боша, Лайло,
Ҷамолат чун гулистони ҳаёт аст,
Ки бӯяш аз қаламфур боша, Лайло [5, 194].*

Намунаи корбурди навъи ташбеҳи равшан дар дубайтии зер мушоҳида мешавад. Аз ҷумла, дар мисраи дуюми он ҳолати аз ғояти дарду ғам афсурдани тани маъшук ба хамаи камон монанд гардида, вожаи “чун” ба вазифаи одоти ташбеҳ амадааст. Ҳамчунин, дар таъбири “қадди сарвам”, ки дар он ростии қомати маъшук ба сарв монанд шудааст, ташбеҳи пӯшида мавҷуд аст ва дар байти дуюми дубайтии мазкур ҳолати зору низоҳ ва бемиқдории маъшук ба хокистар монанд гардида, истифодаи одот низ дида мешавад:

*Ғамонат ранги сурхам заъфарон кард,
Ғамонат қадди сарвам чун камон кард.
Ғамонат қони манро сӯхт яксар,
Чу хокистар губори осмон кард [5, 192].*

Намунаи ташбеҳи равшане, ки дар дубайтии мардумии зер омадааст, аз лиҳози зарофат ва назокати баён шириндоии дубайтиҳои Бобо Тоҳири Урёнро ба ёд меорад. Дар мисраи аввал ошиқ тарзи нигоҳи маъшуқи хешро ба шеваи парвози кабутар монанд мекунад ва калимаи «мисли» дар ин раванди монанд кардан ба сифати одоти ташбеҳ истифода мегардад.

*Ду ҷашмат мисли кафтар мезанад бол,
Ду абрӯят – камони Рустами Зол.
Агар дар аҳди худ истода боӣ,
Фидоят мекунам, гул, ман сару мол [5, 183].*

Дар мисраи дуюми дубайтии зер ду абрӯи ёр дар ҳолати ғайрифайол будан ё замони аз ишвагарӣ бозмондан ба мори

хуфта монанд шудаанд. Ин шеваи баён вижагиҳои забони дубайтиҳои мардумиро нишон медиҳад.

*Макун, эй моҳ, рух аз ман нухуфта,
Ду абруят мисоли мори хуфта.
Намо ту наргиси шаҳлои худро,
Ки то гардад гули умрам шукуфта* [5, 127].

Аз нигоҳи аҳли балоғат, ташбеҳи пӯшида ташбеҳест, ки бидуни “иштироки ғридриҳанда (адоти ташбеҳ) ташкил меёбад ва беҳтарину барҷастатарин ташбеҳ...” [4, 44] ба шумор меравад. Дар матни дубайтиҳои мардумӣ ташбеҳи пӯшида низ мавқеи истифодаи назаррас дорад. Гӯяндагони ашъори фолклорӣ, ки аксар мардуми содадилу содаандеш мебошанд, байни зебоии абруи маъшук ва сохту хусусиятҳои гуногуни ашъи табиӣ: *камон, хами моҳи нав, думи мор, қавс* ва ғайра монандиеро мушоҳида намуда, хангоми васфи чамоли ёр аз ин таносубҳои хисси истифода кардаанд. Чунончи, дар мисраи аввали дубайтии зер ду намунаи ташбеҳи пӯшидаро дидан мумкин аст:

*Ду абру – моҳ, чашонат – ситора,
Раси дандон чу дурри обдора.
Гузар кун бар сари болини ҳайрон,
Ба ғайр аз ту, ки гамхоре надора* [5, 195].

Ҳамчунин, дар мисраи сеюми дубайтии зер ду ҳолати ташбеҳи пӯшида мушоҳида мешавад. Дар оғоз абруи ёр ба камон монанд шудааст, вале дар майдони ишваву ғамзаҳои ошиққуш ба ханчари тез шабоҳат пайдо мекунад:

*Чу оҳуи рамида меравӣ, гул,
Камонабру, хамида меравӣ, гул
Ду абруи камонат – ханчари тез,
Чигарҳоро дарида меравӣ, гул* [5, 196].

Дар мисраи аввали дубайтии зер матлаби гӯянда ба шакли ташбеҳи одӣ матраҳ шуда, ташреҳу тавзеҳи таносуби шабоҳати унсурҳои ташбеҳшаванда ва ташбеҳкунанда дар мисраҳои

дуюми сеюм идома ёфта, натиҷаи он дар мисраи чорум ба сурати ташбеҳи дигар баён мегардад:

*Ду зулфони сиёҳат мори печон,
Ки бар рӯи сафедат шуд парешон.
Ба гардан-т уфтода ҳалқа-ҳалқа,
Ба мисли чили марвориву марҷон [5, 225].*

Ҳамчунин, дар баъзе матнҳои дубайтӣ истифодаи моҳиронаи силсилаташбеҳотеро дидан мумкин аст, ки барои такмили тавзеҳи ҳусну ҷамоли маъшук ба кор рафтаанд:

*Маҳи ман гулбадан, оҳуи Чин аст,
Миёни тоҷи маҳруён нигин аст.
Ду чаши – оҳу, ду лаб – лаъли Бадахшон,
Хироҷи давлати Эронзамин аст [5, 216].*

Тибқи баррасиҳое, ки дар заминаи шиноҳти мавқеи корбурди тасвир дар забони дубайтиҳо анҷом шудаанд, метавон чунин натиҷа гирифт, ки зуҳури обу ранги бадеӣ дар забони ин навъ осори адабӣ ба миқдори кофӣ мушоҳида мешавад. Табиист, ки корбурди суvari хаёл дар забони фолклор ба андозаи адабиёти китобӣ назаррас нест, вале баёни сода ва самимии дубайтиҳои мардумӣ барои аксари зеҳнҳо ошно ва баҳри бештари қалбҳо пазиро мебошад. Дар оянда таҳқиқи густардатари ин мавзӯ метавонад барои шиноҳти бештари вижагиҳои гуногуни сохтори тасвирҳои бадеӣ дар жанри дубайтӣ ва рубоӣ замина фароҳам орад.

Китобнома

1. Балхӣ (Румӣ), Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ / Ҷалолуддини Балхӣ. – Теҳрон: Замон, 2001. – 730 саҳ.
2. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Мунтахаби рубоиёт (Интиҳоб ва таҳияи Бобобек Азизмуродзода Раҳимӣ) / Мирзо Абдулқодири Бедил. – Душанбе: Сарбоз, 2003. – 208 саҳ.
3. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Нақди адабӣ / Абдулҳусайн Зарринқуб. – Теҳрон: Амири кабир, 1373/1995. – 920 саҳ.
4. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан / Т.Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 302 саҳ.
5. Намунаи фолклори халқҳои Афғонистон. (Мураттибон: Н.Маъсумӣ ва М.Холов). – Душанбе: Ирфон, 1965. – 318 саҳ.

6. Ҳаким Аскар. Маҷмӯи осор. Ҷ. 2. / Аскар Ҳаким. – Хучанд: Ношир, 2016. – 492 сах.
7. Ҳофизӣ Шерозӣ. Куллиёт / Шерозӣ, Ҳофиз. – Душанбе: Ирфон. 1983. - 672 сах.
8. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Девон / Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. (Таҳия, тавзеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам). – Олмотӣ: Атамура, 2007. – 256 сах.
9. Сагторзода Абдунабӣ. Рӯдакӣ ва шеъри рӯдакивор / Абдунабӣ Сагторзода // Ёдномаи устод Рӯдакӣ. – Душанбе: Шаҳпар, 2014. – С. 27-37.
10. Сирус, Баҳром. Арӯзи тоҷикӣ / Б.Сирус. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 286 сах.
11. Фарзона. Мухри гули мино / Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2006. - 400 сах.
12. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир / Маҳмуди Футӯҳӣ. – Душанбе: матбааи ДДОТ, 2017. – 361 сах.

ТАСВИРГАРОӢ ДАР ЖАНРҲОИ РУБОӢ ВА ДУБАӢТӢ

Дар мақола мавзӯи қорбурди тасвирҳои бадеӣ дар жанри рубоӣ ва дубайтӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Мутобиқи баррасиҳое, ки дар заминаи шинохти мавқеи қорбурди тасвир дар забони ашъори чормисраӣ анҷом шудаанд, метавон чунин натиҷа гирифт, ки зуҳури обуранги бадеӣ дар забони ин навъ осори адабӣ ба миқдори кофӣ мушоҳида мешавад. Табиист, ки қорбурди суварӣ ҳаёл дар забони фолклор ба андозаи шеъри адабиёти китобӣ назаррас нест, вале баёни сода ва самимии дубайтиҳои мардумӣ барои аксари зеҳно ошно ва баҳри бештари қалбҳо мақбул мебошад.

Дар оянда таҳқиқи густардатари ин мавзӯ метавонад барои шинохти бештари вижаҳои гуногуни тасвири бадеӣ дар жанри дубайтӣ ва рубоӣ замина фароҳам орад.

Вожаҳои калидӣ: тасвири бадеӣ, ташбеҳ, истиора, маъноӣ маҷозӣ, рубоӣ, дубайтӣ, жанр, маъноӣ аслӣ.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОСТЬ В ЖАНРАХ РУБАИ И ДУБЕЙТИ

В данной статье предметом исследования является тема использования художественного изображения в жанрах рубаи и дубейти. В соответствии с исследованиями на базе использования художественного изображения в четверостишиях, можно прийти к такому обобщению, что использование этого средства художественного изображения обильно встречается как в литературном наследии классиков, так и в творчестве современных поэтов. Естественно, использование данного средства художественного изображения в фольклорной поэзии незначительно по сравнению с письменной литературой, хотя довольно простое и искреннее

изложение народных четверостиший приемливо для умов и сердец значительной части населения.

В дальнейшем исследование этого вопроса может создать условие для углублённого изучения различных особенностей использования художественных средств изображения в жанрах дубейти и рубаи.

Ключевые слова: художественное изображение, аллегория, метафора, переносное значение, четверостишие (рубаи и дубейти), жанр, подлинный смысл.

FINENESS IN GENRES OF RUBAI AND DUBAITI

In this article the subject of study is mainly plays the artistic image in rubai and dubeyti genres. In accordance with research based on the use of artistic representation in the quatrains, it is possible to come to such a generalization that the use of this artistic representation is abundantly encountered both in the literary heritage of classics and in the work of modern poets. Naturally, the use of this means of artistic representation in folk poetry is insignificant compared with the written literature, although a rather simple and sincere presentation of folk quatrains is acceptable to the minds and hearts of a significant part of the population.

Further study of this issue may create a condition of in-depth study of various features of the use of artistic means of image in the genres of dubeyti and rubayi.

Keywords: artistic image, allegory, metaphor, figurative meaning, quatrain (ruby and dubati), genre, authentic meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олим Бухориев – дабири масъули маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ»-и Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ АИ ҶТ. Тел.: + 992 90 800 19 62.

Сведения об авторе: Олим Бухориев – ответственный секретарь научного журнала «Словесность» Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ. Тел.: + 992 90 800 19 62.

Information about the author: Olim Bukhoriev - Executive Secretary of the scientific magazine “Sukhanshinosi” (“Literature”) Institute of Language and Literature by name Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, Phone: + 992 90 800 19 62.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризу ва ахбор дар бахши филология ва шарҳшиносӣ ба таъбир мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили тавачҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (А4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набошад. Хошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;

- тақриз - 4 саҳифа;

- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. - 555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2019

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2017 таҳти № 023/мҷ - 97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страницы.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц; например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. *Айни С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи обязательно должны быть подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

СУХАНШИНОСИ, №1 2019

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 7 сентября 2017 года за № 023/мч-97

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on September 7, 2017, № 023/мч-97

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 1.
2019**

Established in
2010 published
quarterly

**Quarterly journal established in 2010 by the
Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan,**

Chief Editor
Askar Hakim,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev,

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan, office 11,
Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025.
Phone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the Ministry
of Culture of the Republic of Tajikistan ,
the first edition is from 5 April, 2012 year,
№ № 0098, the second edition is from 12
November , 2015 year, № 0095. and the
third edition is from 7 September 2017
year, № 023/ мч- 97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)
M. Imomzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)
N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan)
M. Mulloahmad (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
J. Nazriev (Corresponding member of the Academy of
Science of the Republic of Tajikistan)
D. Saymiddinov (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)
H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences,
professor).
P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)
T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)
Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)
Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of the Republic
of Tajikistan 2019.

**The journal is included in the List of reviewed
scientific journals of the Higher Attestation
Commission of the Ministry of Education and
Science of the Republic of Tajikistan.**

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АИ ҶТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.*

Дар матбааи «Дониш Граф» ба чоп расидааст.